

7A-50722
-1
TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

EESTI KOOLI
JA PEDAGOOGILISE MÕTTE
AJALOO KÜSIMUSI

I

TARTU 1970

A-30422₋₁

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Pedagoogika kateeder

EESTI KOOLI JA PEDAGOOGILISE
MÕTTE AJALOO KÜSIMUSI

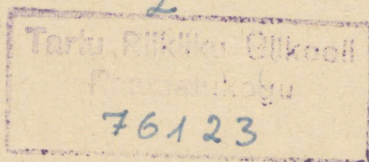
I

Tartu 1969

Toimetus:

A. Elango (vastut. toimet.), E. Koemets, H. Liimets

2

2. OK1

Eessõna.

Eesti emakeelsel rahvakoolil on enam kui 300 aastane minevik. Kui arvesse võtta meie maal tegutsenud võrkeel-seid kooli, siis ulatub nende iga isegi 700 aastani. Peaaegu kõik, mis laiem üldsus selle mineviku kohta teab, on kirja pandud luteriusu vaimulike (M.Lipp, V.Reiman, J. Kõpp jt.) poolt. Lähtudes oma kutsehuvidest ülistavad nad kiriku haridustegevust, vaikides selle tegevuse töölistest eesmärkidest - orjameelsuse ja valitsevatele klassidele kuulekuse kasvatamisest. Juhtub sedagi, et nad kiivalt alavääristavad oma konkurentide - katoliku ja vene õigeusu kiriku samalaadilisi püüdlusi.

On loomulik, et need küsimused tuleb marksistliku ajalooteaduse ja nõukogude pedagoogika valguses uuesti läbi töötada. Meie arhiivides ja raamatukogudes säilinud rikkalik materjal võimaldab seda edukalt teha.

Kuid eesti rahvas kasvatas lapsi ammu enne, kui mingid teaduslikud pedagoogilised teooriad või kooli mõjud temani ulatusid. Osalt teeb ta seda veel praegugi traditsioonide järgi, põlvest põlve edasikanduva vana rahvatarkuse na-jal. Selle üksikasjadest ei tea me tänapäeval aga kuigi palju. Nagu rahvameditsiin, nii vajab ka rahvapedagoogika lähemat tundmaõppimist, et selle väärtuslikku tuuma lülitada tänapäeva teaduslikku pedagoogikasse.

Üsna esimesi vagusid aetakse meil marksistliku pedagoogika juurdumise uurimisel Eestis. Käesoleva sajandi algusest hakkasid marksistlikud ideed tungima eesti õpetajas- ja õpilaskonda ning avaldasid mõju õppe- ja kasvatustööle koolides, eriti seal, kus õpetajatena töötasid päristised eesti töötava rahva juhid J. Anvelt, H. Pöggelmann, J. Sih-ver, A. Leetsmann jt. Nende pedagoogiline pärand vajab lä-

bitõõtamist. Teenimatult on unustusse jäänud esimese eesti kasvatusteadlase-marksisti A. Vallneri pärand, mis on talletatud mitmesse eriteosesse ja ajakirja "Eesti Kool".

Ka mitmete kodanlike pedagoogiliste ideede ja voolude mõju eesti koolielule vajab uurimist. Tõõkasvatusel ja käsitõõ õpetamisel, niisamuti muusikalisel kasvatusel on meil sajanditesse ulatuv ajalugu, mis vajab uurimist. Tänapäeval, kus koolides jälle harrastatakse õppetõõ individualiseerimist ja õpilaste tunnetustegevuse aktiveerimist, põõrduvad õpetajate pilgud kodanluseaegse kooliuuendusliikumise analoogiliste taotluste poole. On aeg selgusele jõuda, mis oli selles progressiivne ja mis teenis otseselt valitseva klassi huviseid.

Nende küsimuste teaduslik läbitõõõtamine on viimastel aastatel aktiveerunud. Seda tehakse TRÜ mitmes kateedris, Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilises Instituudis, ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis, ENSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudis jm. Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut on aluse pannud pedagoogilisele arhiivile, kuhu juba praegu on koondatud väärtuslikku käsikirjalist allikmaterjali eesti kooli ajaloo kohta. Eriti hinnatav on, et hulk õpetajaid ja kodu-uurijaid on asunud kooli- ja haridusajaloo küsimusi uurima.

Et saada ülevaadet meie vabariigis sel alal tehtavast uurimistõõõst ja anda sellele veelgi hoogu juurde, selleks kutsus TRÜ pedagoogika kateeder koostõõõs teiste asjast huvitatud asutustega (ENSV Haridusministeerium, TPedI, TA Ajaloo Instituut, PTUI ja VÕT) 15.-16. nov. 1968.a. kokku vabariikliku teadusliku konverentsi teemal "Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte areng". Elav osavõtt konverentsist oli tõõõndiks laialdasest huvist eesti kooli ja hariduse ajaloo vastu. Konverentsil jäi kõõõlama mõõõte, et taolised konverentsid peaksid muutuma perioodilisteks ja nendel esitatud ettekanded tuleks publitseerida.

Kõõõsolevasse kogumikku on võõõetud enamik eespoolmainitud konverentsil esitatud tõõõid. See on esimene katse eesti

kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo alal tehtava uurimistöö tulemusi laiemale üldsusele tutvustada. Oleme teadlikud, et senised saavutused sel alal ei ole eriti suured. Ka käesolevasse kogumikku on võetud töid, mille eesmärgiks on mõningaid küsimusi ainult tõstatada, ilma et nende autorid omalt poolt taotleksidki pakkuda juba küpseid saavutusi.

Toimetaja.

EESTI KOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE 19.S. LÕPUNI.

RAHVAKOOLI ALGMED EESTIS.

A. E l a n g o,
Tartu Riiklik Ülikool.

Rahvakooli tekkimine Lääne-Euroopas antifeodaalsete rahvalikumiste baasil.

XIII-XIV sajandil järjest julmemaks muutuv feodaalne eksploatatsioon kutsus töötava talurahva ja linnakehvistu hulgas esile tugeva opositsiooni, mille keskusteks kujunesid mitmesugused sektid ja vennastud. Nende teravik oli suunatud feodaalse eksploatatsiooni vastu, kuid feodaalajastu inimeste igapäevane elu ja mõttemaailm olid seevõrra kiriku kütkes, et igasugune rünnak feodaalkorra ülekohtu vastu tähendas eelkõige rünnakut kiriku vastu ja igasugused uued ühiskondlikud ning poliitilised õpetused pidid paratamatult kujunema teoloogiliseks ketserluseks, võitluseks katoliku kiriku kui feodalismi ustavaima liitlase vastu. Alates XI sajandist esines Lääne-Euroopas suur hulk niisuguseid sekte, kuhu koondus maa- ja linnakehvistu oma vaimsete ja sotsiaalsete tarvete rahuldamiseks. Nendele sektidele seisis lähedal mitmesugused käsitöölise vennastud, mis seadsid end vastu katoliiklikele mungaordudele. Hoolimata ägedast tagakiusamisest ja hulgalistest ketseriprotsessidest liitus kõnesolevate sektide ja vennastutega kohati nii suuri rahvahulki, et need kujunesid tõelisteks rahvalikumisteks. Siia kuulusid näiteks katarid ja albilased, valdeslased, lollardid, hussiidid, taboriidid, böömi vennad, anabaptistid, ukraina ja valgevene vennastud jne., hiljem (XVIII sajandist alates) ka hernhuutlikud ven-

nastekogudused. Need kõik seadsid härraskiriku priiskavale luksusele ja kõlvatusele vastu elukondliku kehvuse, isikliku vagaduse, usuliste kommete lihtsuse ja koguduse demokraatliku juhtimise. Mõnes sektis valitses isegi algkristliku ideaali kohaselt ühisomand.

Kõik mainitud usulised rahvalikumised eitasid elukutselist, muust rahvast eralduvat härraslikku ja otseku jumalast seatud preestrit. Nad valisid oma koguduste juhid iseendi hulgast, kusjuures need juhid jätkasid endiselt tootmistööd. Kui katoliku kirik oma psühhogogias, - masside mõjustamises - kasutas peamiselt kultust ja sakramente ning preester mõjus enne kõike oma välise toredusega ja temale preestriks pühitsemise teel omistatud jumaliku õnnistusega, charismaga, siis seisnesid sektide jumalateenistused peamiselt "sõna" kuulutamises, s.o. piibli seletamises. Vastavalt sellele püüti kõiki koguduse liikmeid tutvustada oma sekti õpetusega ja ristiusu põhiseisukohtadega. "Igaüks peab olema teoloog ja seadusetundja, sest igaüks peab olema kristlane. Ta võib aga ainult siis kristlane olla, kui ta jumala seadust ja käskusid tunneb", kirjutas lollardite juht J.Wiclif (u. 1320-1384). Samu mõtteid kordas ka tšehhi reformaator J.Hus (u. 1369-1415).

Et usuliste kirjade tundmine muutuks üldrahvalikuks, oli kõigepealt vaja need tõlkida rahvuskeeltesse ja jumalateenistusi pidada inimestele arusaadavas keeles (katoliku kiriku kirjad ja jumalateenistused olid ladinakeelsed). Teiseks oli vaja rahvas õpetada lugema. Sellele andis hoogu trükitehnika areng, mis lugemisvara - raamatu - muutis kättesaadavamaks.

J.Wiclif tõlkis esimesena piibli rahvuskeelde - inglise keelde ja ta järelkäijad õppisid seda hoolega tundma. Ka valdeslaste kohta kirjutatakse, et nende juures paistis silma "agarus, millega nad oma sõpradele ja järelkasvule piiblilugusid, eriti evangeeliumi ja epistleid õpetasid".

Eriti agarad olid usuliste tekstide tundmaõppimises taboriidid ja böömi vennad. Piibli sisu tundmine oli nende juures peaaegu üldine. Vist juba taboriidid, igal juhul aga

bõõmi vennad andsid algelist usuõpetust kõikidele lastele. Selleks otstarbeks ilmus 1502. aastal bõõmikeelne katekismus, mis 1521. aastal ka saksa keelde tõlgiti ("Kinderfragen") ja hiljem M. Lutherile eeskujuks oli.¹ Seega on meie pastoritest ajaloolaste väited, nagu oleks luterlik reformatsioon usulise rahvaõpetuse ja katekismuste hälliks, alusetu. Enne M. Lutheri väikese katekismuse ilmumist (1529.a.) oli olemas juba 24 erinevat katekismuse saksakeelset väljaannet.

Kuna sektid koosnesid inimestest, kes elatasid end isikliku tööga, siis panid nad laste õpetamisel rõhku ka töökuuse ja tööoskuse juurutamisele. "Õpetage neid (s.o. lapsi) kirjutama ja lugema, tutvustage neid ketramise ja muu käsitööga, mis nendele nende vanuses on kasulik ja jõukohane", õpetas saksa-hollandi anabaptistide, nn. mennoniitide juht Menno Symons oma õpetuskirjas 1555. aastal.

Laste õpetamist teostati esialgu kodus, kus õpetuse andjaks olid kas vanemad või rändõpetajad. Hiljem, XVI ja XVII sajandil hakati asutama ka kooli. Eriti paistsid selle poolest silma bõõmi vennad Kesk-Euroopas ja levellerid Inglismaal, kreeka-õigeusu vennastud Ukrainas ja Valgevenes.

Ukraina ja Valgevene vennastud asutasid oma kooli vastukaaluks poola jesuiitide ja katoliku kiriku koolidele, mille abil nende maade noorsugu taheti oma rahvusest võõrutada. Osa vennastute kooli paistsid laialt silma oma kõrge taseme ja hea õppekorralduse poolest (näit. Lvovi, Vilniuse, Bresti, Minski jt. koolid)². Nende mõju kandus ka maale, külladesse, kus juba XVI sajandi lõpul asutati rahvakooli. Nendes koolides õpetati lugemist, kirjutamist ja laulmist. Õpikutena kasutati aabitsaid, mida XVII sajandil ilmus terve rida (esimene siiani säilinud ukraina vennastakoolide

¹ J. Müller. Die deutschen Katechismen der Böhmischen Brüder. Monumenta Germaniae Paedagogica IV. Berlin, 1887.

² Nendes koolides rakendati klassi-õppetunni süsteemi tunduvalt varem kui J.A.Komensky seda oma teostes soovitas.

aabits ilmus Vilniuses 1596.a.). Nendes aabitsates leidsid enamasti tähestik, palvused, lühikesed piiblilood, katekismuse osad ja aritmeetika algmed. Vennastute haridustegevuse tagajärjel oli kirjaoskuse tase tolle aja Ukrainas ja Valgevenes suhteliselt kõrge.³

Seega näeme, et rahvaõpetuse ja rahvakooli algmed kujunesid mitte härrasliku, rahvast irdunud humanismi ega katoliku või protestantliku kiriku mõjusfääris, vaid nad said teoks antifeodaalsete usuliste rahvalikumiste kujul avalduva maa- ja linnakehvistu klassivõitluse pinnal.

Kirikliku rahvaõpetuse algmed Eestis.

Nagu Lääne-Euroopas, nõnda tõi kaubalis-rahaliste suhete arenemine ka Eestis endaga kaasa feodaalse eksploatatsiooni ilme muutumise, mille tagajärjel talurahva koorimised kasvasid. Sellega kaasnes seaduspäraselt talurahva klassivõitluse tugevnemine.

Kõrvuti aktiivse vastuhakkamisega feodaalidele arenes ideoloogiline kirikuvastane võitlus, mille levinumaks vormiks oli vanadele rahvausu traditsioonidele truuksjäämine või nende juurde tagasipöördumine. Kohati võttis see üsna ulatusliku kuju, hoolimata kõige brutalsemast jälitamisest nõiaprotsesside ja tuleriitade abil. Ei ole kahtlust, et ka eesti rahvausu traditsioonide edasiandmine põlvkonnast põlvkonda oli seotud mingi õpetamisega, kuid eesti rahvausul ei olnud kirjalikke ürikuid, mispärast see õpetamine ei võtnud süstemaatilist kuju ega põhjustanud kirjaoskuse levikut.

³ Е.И. Медянский. Боатские школы Украины и Белоруссии в XVI-XVII вв. Москва, 1954.

Balti-saksa feodaalide ja käsitööliste elav suhtlemine Saksamaaga soodustas seal levinud usuliste rahvaliidkumiste kandumist ka Eestisse. Ajal, mil hussiitlik liikumine Tšehhimaal levima hakkas, oli Liivi mõisnik N.Ergemes (Ärgmäe mõisa omanik) Praha ülikooli rektoriks ja pärasine Tartu piiskop B.Bulow J.Husiga üheaegselt sama ülikooli professoriks. Seega oli neil võimalus J.Husi õpetust otse esimesest allikast tundma õppida. Nad sümpatiseerisid sellele õpetusele, ja kui B.Bulow sai Tartu piiskopiks (u.1410. a.), hakkasid hussiidid siin oma kanda kinnitama.⁴ Laiemat ulatust hussiitlik liikumine Eestis siiski ei võtnud ega ole midagi teada hussiitide tegevusest rahvaõpetuse alal meie maal.

Suurem mõju oli anabaptistidel. Tallinna kehvistu hulgas levitas kirikuvastaseid ideid Münsteri anabaptistidega sidemeid omav apteeker-arst M.Beck, Tartus pärasine saksa ja hollandi anabaptistide üks juhte kasuksepp M.Hoffmann. Viimane astus eriti teravalt välja paavsti, ordu, papide ja munkade vastu. Ta nõudis kiriku ümberorganiseerimist rahvalikel alustel, jutlustajate valimist rahva keskest. Ta unistas klassivastuoludeta ühiskonnast, kus puudusid nälg, häda ja viletsus.⁵ M.Becki ja M.Hoffmanni jutluste mõjul tõusis linnakehvistu Tallinnas 1524. ja Tartus 1525. aastal üles, kihutas papid kirikutest ja mungad kloostritest välja, purustas katoliiklikud altarid ja kirikupildid.

Need anabaptistide poolt algatatud rahvaliidkumised suruti varsti feodaalide ja patriitside poolt maha. Nende suhteliselt lühike kestus ja piiratud iseloom ei luba oletada, et neil rahva hariduselus mingit mõju oleks olnud. Seega näeme, et antifeodaalsed rahvaliidkumised, mis Läänes olid

⁴ F. Amelung. Studien zur Geschichte Oberpahlens. Dorpat, 1892.

⁵ M. Lipp. Kodumaa kiriku ja hariduse lugu I. Jurjevis, 1895, lk. 98jj. Vrd. ka Eesti ajalugu I, toimetanud A. Vassar. Tallinn, 1955, lk. 266 jj.

rahvaõpetuse ja rahvakooli hälliks, Eestis seda osa ei saanud etendada.

Usulise rahvaõpetuse algmed Eestis viivad meid katoliku kiriku juurde. Siin oli rahvaõpetusel aga hoopis teine funktsioon kui antifeodaalsete rahvalikumiste juures. Nähes, et ohjeldamatu kurnamise ja rõhumisega meeleheitele viidud talurahva ja linnakehvistu klassivõitlust ei ole võimalik ainult jõuga maha suruda, hakkasid valitsevad klassid järjest intensiivsemalt kasutama kirikut ideoloogilise võitluse relvana. Eesti härraskirik tegi kõik, mis tema võimuses oli, et laiu rahvahulki kasvatada alandlikkuses ja oma isandatele kuulekuses. Ses suhtes ei erinenud protestantlik kirik katoliiklikust peaaegu millegi poolest.

Katoliku kiriku ja kloostrite esialgne tegevus koolide organiseerimise alal oli tingitud tarvidusest valmistada ette uusi vaimulikke. Rahva õpetamise seisukohalt ei olnud nendel koolidel mingit tähtsust.

Alles pärast seda, kui usulised rahvalikumised hakkasid õõnestama katoliku kiriku aluseid ja talurahva vastu hakkudest hirmutatud mõisnikud vajasid kirikult tõhusamat abi, hakkas katoliku kirik rahva õpetamise funktsioone tõsisemalt võtma. Liivimaa maapäev otsustas Valgas 1422. aastal, et preestrid peavad talurahvale meie-isa palve, "Ave Maria" ja 10 käsku kätte õpetama. Riia kirikukogu nõudis 1428. aastal, et preestrid peavad kohaliku rahva keele selgeks õppima või endale sellekohase abi võtma, et rahvausu kommete täitmise vastu tõhusamalt võidelda. Neid otsuseid võime pidada esimeseks seadusandlikuks aktiks kirikliku rahvaõpetuse alal Eestis. Nad jäid aga paberile.

XV sajandi lõpul ja XVI sajandi algul sundis talurahvarahutuste üha laienev laine katoliku kirikut aktiivsemale tegevusele rahva vaigistamisel. Saaremaa ja Läänemaa piiskop Johan III Orgas (oli piiskopiks 1491-1515) konstateerib, et seal, kus preestrid on loiid ja hooletud, olevat rahvas distsiplineerimata ja rikutud. Ta tuletab preestritele meelde nende kohustust igal pühapäeval kogudusele rahvakeeles

meie-isa palvet, "Ave Mariat" ja 10 käsku õpetada, sest muidu ei pääsevat talupoeg "igavesse ellu". Talupoegi, kes neid "tähtsaid" õpetusi omandada ei taha, kästakse nuhelda vitsadega!

Orgase ideid arendas edasi tema järglane J. Kyvel (oli piiskopiks 1515-1527). Ta koondas õpetatavad tekstid ühtekokku, varustas lühikeste seletustega ja esitas 1517. aastal vaimulikule sinodile kinnitamiseks.

Läänemaa maapäeval 1521. aastal nõuab J. Kyvel ka feodaalidelt, et need rahva õpetamisele kaasa aitaksid - iga mõisnik pidagu ülal üks "vaene", kes lastele õpetaks (peast) eelpoolmainitud usulisi tekste. Mõningates kohtades olevat sellel taotlusel ka edu märgata olnud.⁶

Ka teistes piiskopkondades hakati eestikeelseid jumalateenistusi pidama ja rahvale tema emakeeles usuõpetuse algmeid pähe tuupima.

Kõrvuti ametliku kirikuga püüdsid mungad, ja ajal, mil Lõuna-Eesti oli Poola riigi valduses, ka jesuiidid rahvast "valgustada". Nad püüdsid talurahvale tema emakeeles ja lihtsamalt läheneda kui kirikuhärrad, mispärast nad võitsid rahva hulgas mõningal määral poolehoidu.

Hoolimata eelpoolkirjeldatud lähenemispüüetest jäid katoliku kirik ja tema abiorganisatsioonid (mungad, jesuiidid) eesti rahvale võõraks.

Kui valitsevad klassid nägid, et rahvale kaugeks jäänud katoliku kirik ei suuda nendele rahva rahustamisel osutada kuigi suurt abi, tervitasid nad reformatsiooni ja tegid luteriusu kirikust oma uue liitlase. Nad lootsid, et viimane rahvakeelsete jutluste, rahvaõpetuse, emakeelse kirjanduse ja kooliga osutab neile suuremaid teeneid.

Luteriusu kirik võttis antifeodaalsetelt usulistelt rahvalikumistelt üle mõningad sugemed, nagu usuliste ta-

⁶ O. Sild. Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal vanemast ajast kuni olevikuni. Tartu, 1937, lk. 11.

lituste lihtsustamine, nende emakeelsus jne. ja pidas rahvale usu aluste õpetamist üheks oma põhifunktsiooniks. Protestantliku kiriku tihe liit feodaalidega juhtis aga need tegurid, mis rahvalikumiste juures olid suunatud ekspluss- taatorite vastu, just viimaste sõiduvette.

Luteriusu kiriku superintendendid ja piiskopid nõudsid, et eestlastele peetaks eestikeelseid jumalateenistusi. Kus pastor ise eesti keelt ei mõistnud, seal nõuti, et kõster "kõstritoolist" jutustaks selle eesti keeles ümber, mis pastor kantslist saksa keeles oli rääkinud. B. Russow jutustab oma kroonikas XVI sajandi keskmiste aastakümnete kohta, et mitmed mõisnikud pidasid omal kulul ülal isikuid, kes talurahvale igal pühapäeval eesti keeles katekismust õpetasid. Ka olevat leidunud mõned "vagad mõisaprouad", kes ei olevat "häbenenud" seda teha!

Faktilised tulemused rahva õpetamise alal olid esialgu üsna nigelad. Puudusid eesti keelt mõistvad pastorid; enamik nendest oli kõlbeliselt laostunud ega hoolinud kogudustest kuigi palju. Ka mõisnikud ei raatsinud selleks nimetamisväärseid kulutusi kanda. Tuhande talupoja kohta leidis vaevalt üks, kes meie-isa palvet või "kümmet käsku" tundis.

Pärast seda, kui kogu Eesti lülitati Rootsi riigi koosseisu, hakkas Rootsi valitsus siin intensiivistama kiriklikku rahvaõpetust. Rootsis oli protestantlik kirik riigikirikuks ja valitsus kasutas seda ära oma mõjuvõimu laiendamiseks ka Eestis, mängides kirikut mõnikord välja isegi mõisnike vastu. Pastoritelt hakati järjekindlamalt nõudma eesti keele oskust ja nendele tehti ülesandeks "majast majja ja külast külla käies" lastele katekismust õpetada. Suuremates kogudustes pidi pastorit abistama kõster, väiksemates mõni talupoeg, kes laulda ja palvetada oskas. Neid, kes katekismust ära ei õpi, soovitati mitte laulatada ega armulauale võtta (piiskop Iheringi 1645.a. visitatsioonikorraldus kehtestas muuhulgas leeriõpetuse).

Rootsi riigivõimu esindajate nõudmised rahva õpetamise alal leidsid kohalikelt mõisnikelt vastuseisu, kuna nen-

de realiseerimine oleks mõisnikelt nõudnud materiaalseid kulusi; pealegi polnud mõisnikud huvitatud Rootsi riigi mõjuvõimu tugevdamisest. 1650. aastal teatas mõisnike maa-päev, et tal ei ole midagi kõstrite ametisse seadmise vastu, kui nendele tasuta maad leitakse. Nadel omalt poolt ei saavat mingeid uusi kohustusi enda peale võtta. 1668. ja 1669. a. kirikuvisitatsioonid Liivimaal näitasid, et ainult vähes-tes kogudustes oli köster olemas, kes lapsi palvetama õpe-tas.

Ka eesti talurahvas ei hoolinud kirikust ega tema katekismuse-värgist kuigi palju, nähes selles vaid vaimse or-jastamise ja maksude väljapressimise vahendit. Sagedasti juhtus, et kui pastor külla tuli ranvast "katsuma", siis noorsugu jooksis metsa, vanemad inimesed aga seletasid, et nende pea jumalasõna "ei võtvat".⁷ Saaremaal hakati läste-vanemaid ja majajaisasid, kes lapsi ja sulaseid "katsumisele" ei saatnud, trahvima. Kes katekismust õppida ei tahtnud, neid ähvardati pühapäeval koguduse ees küsist ja jalust "kirikupakku" panna. Kui see ei aidanud, soovitati karis-tust kahekordistada.

XVII sajandi teisel poolel hakkab kiriku ja tema poolt teostatava rahvaõpetuse olukord paranema. Rootsi rii-givõim püüab kirikut kui tähtsat vahendit oma koloniaalpo-liitika teostamisel järjest enam soosida.

Uus kirikuseadus reguleeris jumalateenistuste pida-mise ja katekismuse õpetamise. Pastor pidi käima koguduse-liikmete kodudes katekismust õpetamas. Oli keelatud konfir-meerida, laulatada või vaderiks määrata neid, kes usuõpetu-se algeid ei tundnud. Katekismuse õpetamist võis teostada ka tihendatult, noori selleks otstarbeks enne konfirmat-siooni mõneks päevaks kiriku juurde kokku koguda. Pastorit

⁷ P. Põld. Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933, lk. 33.

pidi õppetegevuses abistama kõster.⁸ Rootsi kirikuseaduse kehtestamist Eestis 1694.a. on pastoritest ajaloolased pidanud eesti rahvakooli alguseks. Faktiliselt toimus rahvakooli rajamine siiski enne seda. Kirikuseaduse mõju jäi üsna väikeseks, kuna aasta pärast selle kehtestamist algas 1695.-97.a. suur näljahäda, mis maad kohutavalt laastas ja pani kultuurilise arengu mõneks ajaks seisma.

Kirikliku rahvaõpetuse ülekasvamine rahvakoolideks,

Kiriku püüded rahvast usuliselt õpetada ja kasvatada viivad teatud arenguastmel üsna seaduspäraselt koolide tekkimisele. Selleks, et rahva õpetamist põhiliselt koolidesse üle kanda, pidi kirik ise saavutama teatud vaimse ja majandusliku arengu astme. Koolis asendus pastori või kõstri poolt etteloetavate katekismuse, palvuste ja kirikulaulude mehhaaniline pähetuupimine lugema õppimisega, et siis vastavatest raamatutest sedasama "vaimuvara" ise lugeda. Lugema õpetamine nõuab palju süstemaatilisemat tööd kui juhuslik "majast majja" käimine või teatud tekstide pühapäeviti kantslist ettelugemine. See nõuab vähemalt ühe inimese, kandku ta kas kõstri või koolmeistri nime, täit tööjõudu ja vastavat ruumi. Seni kui kogudusel ei ole materiaalselt jõudu neid eeldusi kindlustada, ei saa ka kool faktiliselt jalgu alla.

Teiseks eeldab massilisem lugema õpetamine raamatute kättesaadavust, mille järgi õpetamine toimub, s.t. trükitehnika peab olema sellisel tasemel, et vähemalt elementaarsed õpperaamatud, aabits ja katekismus kättesaadavad oleksid. Kui ei ole raamatuid, kaotab ka lugemisoskus oma mõtte, sest pole mõeldav, et pärisorjastatud talurahvas pääseks käsitsi kirju-

8 G.J.Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten II, Riga, 1821, lk.1320 jj.

tatud tekstide juurde.

Eestis tekkisid rahva tootlike jõudude arengu ja uute tootmissuhete kujunemise tõttu eeldused koolide levimiseks alles XVII sajandi viimasel veerandil. Ainult mõne üksiku, linna lastele määratud kirikukooli olemasolu kohta leidub nappe andmeid sama sajandi algupoolelt. 1600. aastal mainib pastor G. Müller eestikeelset kooli Tallinna Pühavaimu kiriku juures. Millal see kool asutati, selle kohta puuduvad usaldatavad andmed, ja nõnda jääbki eesti rahvakooli sünnimoment ajaloo hämarusse.

Umbes samal ajal on eestikeelne kool teotsenud Tartus Jaani koguduse juures B. Gildeni juhtimisel; selle kooli tegevus pidi lõppema hiljemalt 1616. aastal, mil B. Gilden katoliiklaste poolt pagendati. Milline oli nende koolide töö sisu ja kui palju nendes olid õpilasi, selle kohta puuduvad andmed.⁹

Koolide asutamine elavneb alles sajandi lõpu poole. Eesti talurahva klassivõitlus mõisnike vastu ja aktiivne vastupanu Rootsi valitsuse koloniaalpoliitikale võttis sel ajal eriti terava kaju. Rootsi valitsus sattus mõisnike tegevuse mõningase piiramise ja mõisate reduktsiooni tõttu vastuollu

⁹ M. Lipp oletust (mille ta teeb F. Amelungile tuginedes), et B. Gildeni kool "maakogudustele koolmeistrid ja kõstrid kasvatanud" (M. Lipp, *ibid.*, lk. 168), tuleb pidada ilmselt liiga julgeks. Meie maakogudustel polnud sel ajal veel eeldusi kõstrite, ammugi mitte koolmeistrite tööle rakendamiseks. Kui mõningates protest. kiriku dokumentides XVII algul kõneldaksegi koolist, näit. tehakse visitatsioonimäärustikes ülesandeks visitatsioonide puhul koolide olukorda kontrollida, siis tuleb arvesse võtta, et need dokumendid olid kas tõlgitud või koostatud Saksa ja Rootsi allikate järgi. Kooli nimetus võeti sealt mehhaaniliselt üle. Need koolid aga, mille asutamist Rootsi võimud XVII s. algul nõudsid, polnud mõeldud rahvakoolidena, vaid pastoreid ja ametnikke ettevalmistavate asutistena.

osa mõisnikega. Seda enam püüdis ta soosida oma koloniaalpoliitika ustavaima liitlase - protestantliku kiriku tegevust rahva usulise kasvatuse alal, millest ta lootis tõhusat abi rahva protestivaimu summutamisel. Pealegi võimaldas suuremate maavalduste koondumine riigi kätte viimasel osutada kirikule suuremat majanduslikku abi, muuhulgas ka koolide asutamisel. Osa mõisnikke seevastu ei saanud aru koolide osast talurahva klassivõitluse lämmatamisel; nad kandsid oma opositsiooni Rootsi valitsuse vastu üle ka tema kiriku- ja haridusalastele üritustele, seda enam, et need nõudsid mõisnikelt uusi materiaalseid kulutusi.

See asjaolu on mõningaid kodanlikke eesti kooli ajaloo uurijaid (näit. V.Reiman, J.Kõpp, M.Lipp) viinud ekslikule arvamusele, nagu oleks rootsiaegsel haridustegevusel olnud teatud määral feodalismivastane, valgustuslik iseloom. Tegelikult püüdsid kõik kolm - kohalik aadel, protestantlik kirik (koos oma kooliga) ja Rootsi valitsus aina kindlustada feodaalset eksploatatsiooni, igaüks tegi seda ainult ise viisil.

1687. aastal esitas kindral-kuberner J.Hastfer kuninga nimel Liivimaa maapäevale ettepaneku, et talurahva "paganliku pimeduse" vastu võitlemiseks asutatakse igas kihelkonnas talurahvakool. Selle peale võttiski maapäev vastu otsuse, et igas kihelkonnas võetaks ametisse kõster, kes ühtlasi kooliõpetaja kohustusi võib täita; mõisnikud kindlustagu kõstrile vastav maatükk või maksu temale palka; kirikute lähedale ehitatagu koolimajad.

Selle otsusega sai Liivimaa rahvakool seadusliku aluse (seega 7 aastat enne kirikuseaduse kehtestamist). 1690. aastal tegi Eestimaa maapäev analoogilise otsuse. 1695. aastal muudetakse ka Saaremaal kooliõpetajate ametisse panemine kohustuslikuks ja kästakse neile palgaks anda $\frac{1}{2}$ Saare adramaad.¹⁰

¹⁰ P.Föld, *ibid.*, lk.40-41; O.Liiv. Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17. sajandi lõpul. - "Eesti Kirjandus", 1934, lk.226.

Kindral-kuberner J.Hastfer valvas kaunis rangelt, et neid otsuseid täidetaks. 1689. aastal teeb ta Liivimaa mõisnikele korralduse koolimajade ehitamiseks vajalik materjal hiljemalt 1689/1690. aasta talvel kohale vedada. Ka kroonumõisatelt nõuab ta koolide ehitamist. 1694. aastal tegi kindral-kuberner korralduse, et kõik vanemad peavad lapsi teatud vanuses kooli saatma. Samal aastal reguleeritakse kõstri ja kooliõpetaja töötasu küsimus, määrates neile $\frac{1}{4}$ adramaa suuruse maatüki.

Rootsi valitsuse pealekäimine koolide asutamise asjus kandis mõningal määral vilja.

1687.-1688. aastal kogus B.G.Forselius kirikuõpetajalt andmeid rahvakoolide olukorra kohta ja esitas need Eestimaa piiskopile J.Gerthile.¹¹ Nagu sellest meie päevade ni säilunud dokumendist nähtub, oli koolide olukord kihelkonniti ebaühtlane: kõrvuti kihelkondadega, kus asi oli suhteliselt hästi korraldatud (Laiuse, Torma, Sangaste, Järva-Jaani) oli ka neid, kus koolide avamiseks peaaegu midagi polnud tehtud (Rannu, Kursi, Rõuge, Jüri, Juuru, Harju-Jaani)

Põhja-Tartumaa praost, Laiuse koguduse pastor R.Brookmann kirjutab B.G.Forseliusele; "Oma visitatsiooniringsõidul leidsin ma, et Kolga-Jaani kirikus ... oli 15 poissi, kes olid end kaunis korralikult lugemises harjutanud. Põltsamaa lossi juures oli üle 20, kelle hulgas oli ka üks tütarlaps, kes poistest lugemises peaaegu üle olema kippus. Pilistveres pidavat 20 talupoegade last kooliõpetust saama... Minu enda koolis on mul sel talvel üle 30 poisi, kes peaaegu kõik oskavad kokku lugeda ja on oma katekismuse juba mitu korda läbi võtnud... Minu kihelkonnas on üle 100 inimese, kes raamatuid lugeda oskavad". 1692. aastal olevat Laiusel olnud 2 kooli, ühes õppinud poisid, arvult 55, teises 17 tüdrukut. Lõuna-Tartumaa praost Ch.Rauscherti andmeil olevat Urvastes olnud 21, Otepääl 31, Rõngus 45 ja Sangastes 60 kooliõpilast.

Lõuna-Eestis, eriti Tartumaal, näis koolide olukord

¹¹ Eesti NSV RAKA, fond 1187, nim. 2, sü. 372.

parem olevat kui mujal. Vist avaldas sellele omajagu mõju Forseliuse seminari lähedus. 1688.a. paiku teotses siin 29 kooli. Eestimaal seevastu leidis rida kihelkondi, kus koole ei olnud ega laste õpetamist ka muul kujul ei korraldatud. Kõikides eesti koolides õppis sel ajal umb. 1000 last.

Ei tohi unustada, et need andmed pärinevad pastoritelt, kes ise selle tööala eest vastutavad olid ja seepärast kaldusid olukorda ilustama. Isegi parimal juhul oli kihelkonna kohta ainult 1 kool, kuhu kihelkonna kaugemates osades elunevad lapsed ligi ei pääsenud.

Koolide majanduslik olukord oli vilets. Harva oli neil kasutada selleks otstarbeks ehitatud maja (mõisnikud täitsid väga visalt oma kohustusi koolimajade ehitamise alal). Enamik koole kasutas tööks rehetubasid, kirikumõisa kõrvalruume, kõstri elutuba vms. Kõstrite-kooliõpetajate hariduslik tase oli madal - mõned ei osanud isegi lugeda. Harilikust rahvaõpetusest, ka selle tihendatud vormist - leeriõpetusest seisid need koolid siiski astme võrra kõrgemal, sest nende töö kestis pikemat aega, enamasti 1-2 talve, ja siin õpetati, mõned erandid välja arvatud, ka lugemist, üsna harva kirjutamistki.

Suureks tõukeks uute koolide asutamisele ja olemasolevate taseme tõstmisele oli kõstrite-kooliõpetajate seminari asutamine Tartu lähedale Piiskopimõisa maa-alale (praegu kuulub vastav krunt Tartu linna piiridesse ja asub Tähe tänaval). Seminari asutajaks, ülalpidajaks ja ainsaks õppejõuks oli eesti haridustöö entusiast Bengt Gottfried Forselius (1660-1688). Õppeaeg seminaris kestis 2 aastat, õpetati lugemist, katekismust, piiblilugusid, kirikulaulu, raamatukõitmist ja üsna vähe ka arvutamist. Kirjutamine jäi vististi kõrvaliseks asjaks. V.Reimani oletus, et koolis olevat ka saksa keelt õpetatud, põhineb vähe veenvatel andmetel.¹² Seminar töötas 4 aastat (1684-1688) ja sealt on läbi käinud umb. 160 eesti noormeest,

¹² Vt. P.Põld, *ibid.*, lk. 37.

keda hiljem kohtama kõikjal Eestis agarate koolmeistritena.

B.G.Forseliuse seminari on peetud ajaliselt kõige esimeseks rahvakooliõpetajate ettevalmistamise asutuseks Nõukogude Liidu Euroopa-osas (ka nende ridade kirjutaja jagas mõnda aega seda arvamust). Fr.Westling väidab, et rootsiski polevat rahvakooli alal midagi niisugust vastukaaluks seada.¹³ See on siiski ilmselt liialdus. Aasta enne Forseliuse seminari avamist pani Ernst Glück Lätimaal Aluksnes aluse kolmele koolile, millel olid samasugused ülesanded kui Forseliuse seminaril. Õppeaeg kestis ka siin 2 aastat ja lõpetajad läksid kooliõpetajateks.¹⁴

Kokkuvõttes võime konstateerida, et kiriklikust rahvaõpetusest ajaloolise paratamatusena välja kasvanud rahvakool oli teatud edusammuks eesti rahva ajaloos. Tema kaudu kandus kirjaoskus talurahva hulka. Ka andis ta tõuke eestikeelse õppekirjanduse (aabitsad, katekismused, lauluraamatud) arengule. Seejuures ei tohi unustada, et tookordsele eesti talurahvale kättesaadav lugemisvara piirdus ainuüksi usulise sisuga raamatutega, mispärast isegi lugemisoskus esialgu ei avardanud nimetamisväärselt talupoja silmaringi, vaid kujunes uueks kanaliks, mille kaudu veelgi intensiivsemalt imbutati rahvasse pärisorjuslikku ideoloogiat ja usulist oopiumi.

¹³ Fr.Westling. Beiträge zur Kirchengeschichte Livlands von 1656-1710. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, XXI, lk.37.

¹⁴ "Eesti Entsüklopeedias" (III k., veerg 431) nimetatakse neid koole ekslikult "ladinakoolideks".

EESTI RAHVAKOOLI ARENGUJOOINI

19. SAJANDI KESKPAIKU.

L. A n d r e s e n,

Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline
Instituut.

Eesti pärisorjuslik majandus liikus 19. sajandi algusest alates järjest intensiivsemale kapitalistlikule arenemisteele. Majanduslik mahajäämus ja harimatus sattusid vastuollu uute tootmissuhetega, mis nõudsid vanadest elunormidest üleastumist ja uut suhtumist haridusküsimustesse nii valitseva klassi kui talurahva poolt.

Eesti rahvakooli seadusandlus sündis 19. sajandil. Esimese tõuke andsid tulevase koolisüsteemi sünnile 1816. ja 1819. a. talurahvaseadused.

Eestimaa seaduses ei öeldud koolide kohta midagi täpsemat. Kaulutati ainult, et kogukonna kohuseks on iga 1000 mees- ja naishinge kohta kooli ehitamine ja ülalpidamine. Väiksemad kogukonnad pidid kooli ülalpidamiseks ühinema. Koolmeister vabastati sõjaväeteenistusest.

Liivimaa talurahvaseadus jõudis kooliküsimustes pisut kaugemale. Kui Eestimaa talurahvaseadus lahendas kooliasjad ühes kahelauselises paragrahvis, pühendas Liivimaa talurahvaseadus küla- ja kihelkonnakoolidele kaks mahukat paragrahvi, esimeses 19, teises 21 punkti, milles küsimused olid üsna üksikasjaliselt selgitatud. Siin kohustati iga vähemalt 500 meeshingega mõisakogukonda asutama kooli. Kooli ülalpidajaks jäi kogukond, kontrollijaks kirikuõpetaja, kes otsustas ka koolmeistri valiku. Kümnendast eluaastast alates pidid lapsed hakkama lugemist, katekismust ja kirikulaulu õppima. Üleastumiste puhul võis koolmeister lapsi noomida,

kinni jätta või vitsa tarvitada. Koolist puudunud päevade eest määrati vanematelê trahvi 5 kopikat päeva eest. Koolmeister oli vabastatud sõjaväeteenistusest, pearahamaksust ja ihunuhtlusest. Hooletu õpetamise puhul võis koolmeistri-le määrata rahatrahvi kuni üks hõberubla.

Tähtsaks punktiks Liivimaa talurahvaseaduses oli kihelkonnakoolide asutamise nõue. Igas vähemalt 2000 meeshingega kihelkonnas tuli kool asutada. Kihelkonnakooli õppeainetena märgitakse kirjutamist, rehkendamist, kirikulaulu ja katekismust. Kihelkonnakooli õppetöö eest kandis vastutust kõster, kes andis igas kuus kirikuõpetajale aru õppetöö tulemustest.

Saaremaa, kuuludes Liivimaa kubermangu, juhindus kooliküsimustes 1819.a. talurahvaseadusest. Tuginedes teatavale administratiivsele (maakondlikule ja kiriklikule) iseseisvusele, anti 1845. aastal välja Liivimaa talurahvaseadusele põhinev, kuid sellest siiski mitmes punktis lahkuminev Saaremaa kooliseadus. Selle esimeses paragrahvis nõuti kooli asutamist iga 100 meeshinge kohta. Kooli põhiülesandeks jäi lugemise, katekismuse, ja laulmise õpetamine.

Õppetöö pidi kestma 3 päeva nädalas kella 8-st hommikul kuni kella 4-ni pealelõunal; kes aga kirjutamist õppisid, nendel sama tundide arvuga 4 päeva nädalas. Koolmeistrilt nõuti, et ta oskaks käsikirjalist ja trükitud teksti lugeda, tunneks katekismust ja kirikulaulu. Väga soovitavaks peeti koolmeistritele kirjutamisoskust.

Igas kihelkonnas oli ette nähtud 3-aastase õppeajaga kihelkonnakool, kus pidi õppima 12 poissi.

Üldiselt sarnanesid kooliküsimused Saaremaal 1819. aasta Liivimaa talurahvaseaduses ettenähtuga.

Eesti- ja Liivimaa rahvakoolid olid 1832. aastani vormiliselt allutatud siseministeeriumile. 13. sept. 1832.a. seaduse põhjal anti võim talurahva haridusküsimuste otsustamiseks rüütelkonna maapäevale ja konsistooriumile.

Nii Eesti- kui ka Liivimaa kubermangus toimus rahvakoolide juhtimine konsistooriumi kaudu. Kindlamale järjele

seati koolielu juhtimine Liivimaal 1840. ja Eestimaal 1859. aastal, kui mõlemas kubermangus loodi ülem-maakooliamet.

Talurahva laste hariduse, pigemini küll lugemisoskuse vahendamiseks oli 19. sajandi esimesel poolel mitu õppetöö vormi, nagu koduõpetus /Põhja-Eestis tähtsaimal kohal/, rändkoolmeistrite töö, pühapäevakoolid, külakoolid, kõstrikoolid ja kihelkonnakoolid ¹.

Eesti hariduselus kujunes välja kaks tasapinda: Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti, kusjuures juhtpositsioon jäi viimasele.

19. sajandi esimesel kolmandikul oli Põhja-Eestis väga vähe kooli. 1817. aastal tegutses ainult 3 kõstri- ja 17 külakooli ². Seitseteist aastat hiljem /1834.a./ lähenes koolide arv poolesajale - 47 koolis õppis 885 last. Nendest 27 kooli paiknes Virumaal, 13 Järvamaal, 4 Harjumaal, 3 Läänemaal.

Koolides tegutsesid kõstrikooli ettevalmistusega või iseõppimise teel omandatud teadmistega koolmeistrid. Õpetati lugemist, usuõpetust ja kirikulaulu ning ainult viies koolis ka kirjutamist ja rehkendamist. Õppetöö korralduse poolest seisis teistest koolidest kõrgemal järjel Vigala kõstrikool.

1834. aastal tegutses kooli 17 kihelkonnas. Pühapäevakoolide ³ ja rändõpetajate abiga toimus õppetöö veel kaheksas kihelkonnas. Ainult koduse õpetusega piirduti 9 kihelkon-

¹ Need õpilased, kes leeriskäimise ajaks lugemist ja katekismust selgeks ei saanud, pidid õppima veel trahvikoolides (arhiivimaterjalides mõnikord ka Korrektion-Schule nime all).

² Kuni 80-ndate aastatekoolireformini polnud kindlat nime-tust külakooli või vallakooli suhtes. Mõlemad olid käibel. Tavaliselt kasutati vallakooli nimetust siis, kui vallas oli üks kool ja see langes valla nimetusega kokku. Kui koolimaja asetses külast eemal, nimetati teda ainult kooliks, lisades sellele koha nimetuse, näit. Veelikse küla Saadu kool. Kui vallas oli rohkem kooli või üks kool mitme valla peale, nimetati seda külakooliks. Kuna viimast kasutati rohkem, on käesolevas tööski jäänud külakooli nimetuse juurde.

³ Pühapäevakoolides käisid lapsed laupäeva õhtupoolikul ja pühapäevadel, talvekuudel mõnikord ka teistel päevadel.

nas. Koole hakati seega kõigepealt asutama Viru- ja Järva- maal, alles hiljem Harju- ja Läänemaal.

Hariduselu erinevused Põhja- ja Lõuna-Eestis ilmnevad eriti selgesti 1834. aasta koolivõrkude kõrvutamisel. Liivimaa Eesti osa ületas Põhja-Eesti koolide arvu ligi k a - h e k s a k o r d s e l t. Peale selle valitses Lõuna-Eesti koolikorralduses suurem eesmärgikindlus. 1834. aastal tegutses Lõuna-Eesti neljas maakonnas 392 külakooli, nendest Tartumaal 196, Võrumaal 89, Viljandimaal 58 ja Pärnumaal 46 kooli. Kokku õppis külakoolides 12266 last. Tervel Eesti alal ⁴ töötas seega 1834. aastal 439 külakooli 13151 õpilasega ⁵. Peale selle töötas 15 kihelkonnakooli.

Koolide olemasolu ei tähendanud veel kuidagi rahuldavat õppetööd. Viimast asjaolu silmas pidades on laste õpetuse üldise taseme kindlaksmääramine ikkagi võimalik ainult õppetöö sisulise analüüsi kaudu. Tuleb arvestada eritingimusi, mis eraldasid Lõuna-Eesti koole Põhja-Eesti koolidest kolmes olulises punktis.

Lõuna-Eestis: 1) suuremas osas kihelkondades oli koolivõrk välja kujunenud; 2) koolmeistrite ettevalmistamiseks töötasid kihelkonnakoolid; 3) lapsed, kes kodus lugemist selgeks ei saanud, võisid seda õppida külakoolis.

Põhja-Eestis: 1) koolivõrk väga hõre, Lääne- ja Harjumaal puudus täiesti; 2) külakoolide asutamist takistas koolmeistrite ettevalmistamise asutuste puudumine; 3) lugemisoskuseta vanemate lapsed said kirjatarkust ainult seal, kus töötasid koolid, tegutsesid rändõpetajad või pühapäevakoolid. Sellepärast võib väga suure tõenäosusega järeldada, et laste lugemisoskus oli Loode-Eestis kõige madalam. Lõuna-Eesti koolide arvilise taseme saavutasid Põhja-Eesti maakonnad alles 40 aastat hiljem. Õppetöö sisult olid külakoolid

⁴ Saaremaa kohta andmed puuduvad.

⁵ Kogu Vene riigis (välja arvatud Poola ja Soome) käis samal aastal koolis 244993 last.

ligikaudu ühel tasemel kogu Eesti maa-alal.

Väga raskeks läheb saajandi keskpaiga õppetegevuses piiri tõmmata koduõpetuse ja kooliõpetuse vahel, on isegi raske rääkida koolist üldse. Kool erines vähe tavalisest koduõpetusest, vahe seisnes selles, et lapsed kogunesid teatud ruumidesse, kus talvekuudel paar päeva nädalas mõne ärksama talumehe juhtimisel õpiti lugemist ja katekismust.

Õppetöö kirjeldus 40-ndate aastate alguse Tapa koolist on antud umbes seitsekümmend aastat hiljem, kuid võiks olla vastav ka teistele koolidele. Kool "oli alguses lugema õpetamise paik, kus igal pühapäeval keegi kirjaoskaja peremees teatud ajal (tundidest polnud sel ajal kella puudusel juttugi) kokku tulnud lapsi lugema õpetas."

Kasvav vajadus kirjaoskuse järele põhjustas koolitubade ja koolitarede ehitamist, õpetamise eest hakati maksma tasu - kujunes kindla lisategevusega talupoeg-koolmeister, kes põllutöö kõrval õpetas külla või mõisatööliste lapsi.

Laste õpetamise küsimused otsustas kohalik pastor. Liivimaa talurahvaseaduses nõuti, et kirikuõpetaja teeks kiriku vöörmündri ja koolmeistri abiga nimekirja lastest, kes pidid kodus õppima, kes koolis käima. Kui kodus lapsi ettenähtud piirides ei õpetatud, siis nõuti trahviraha ähvardusel nende koolisaatmist. Säärast kooli nimetati ka trahvikooliks. (Kui on juttu trahvikoolist, siis ei ole muidugi tegemist eri kooliga, vaid individuaalselt määratud sundusliku kooliõpetusega). Tavaliselt koolist kaugemal elavad lapsed ja need, kelle vanemad lugeda oskasid, koolis ei käinud. Jaan Adamson meenutab oma mälestustes, et tema koolis ei käinud, selle "aja viisi järele õ p e t a s t e d a e m a r a a m a t u t l u g e m a. Sest temal oli kartus, et muidu sunnitakse poega kooli saatma. Selleaegne kool oli õiguse poolest karistuskool. Kes kodu lugema ei õppinud, sunniti kooli minema. Jaan aga õppis kodu hoolega, nii et temal sugugi vaja ei olnud külla kooli minna."

Kirjutamist ja rahkendamist lastelt ei nõutud, seda võisid õppida need lapsed, kes kodus lugemise selgeks said.

Esmakordselt rõhutati kirjutamise ja rehkendamise õpetamise vajadust Lääne-Eestis alles 1851. aastal.⁶ Suuremale osale lastest jäi sajandi esimese poole lõpuni põhiülesandeks lugemaõppimine trükikirja järgi.

Kirjaõpetust koolides takistasid XIX saj. keskpaigani mitmesugused põhjused:

- 1) küla majanduselus ei olnud talupoegade kirjutamis- oskus hädavajalik;
- 2) kooliruumid ja nende sisseseaded ei võimaldanudki tihti kirjutamisega tegelda;
- 3) kirjutusvahendeid ei olnud lähedal saadaval;
- 4) paljud koolmeistrid mõistsid ise vaevaliselt kirju- tada, kõigele lisaks puudus neil vajalik metoodiline ette- valmistus.

Ennatlik olekski nõuda sajandi keskpaiga koolmeistrilt õppetegevuseks vajalikke teadmisi. Kogu eesti koolielu oli alles juhuslik. Eestimaa rahvakooli juhtis 1859. aastani konsistoorium, Liivimaal tegutses 1840. aastast Ülem-maa- kooliamet, kes piirdus ainult mõnede ringkirjade väljaandmi- sega. Puudusid kindlapiirilised juhised, vähe oli õpikuid, polnud metoodilist kirjandust. Koolis tehtav õppetöö erines vähe primitiivsest koduõpetusest. Näiteks kasutati Pärnu-Jaa- gupi Kaelase koolis 1847.-1865. aastail ainukese meetodina kooris veerimist ja lugemist. Kes veel lugeda ei osanud, pandi selle kõrvale istuma, kes juba oskas. Pulleritsu koo- lis oli 40-ndate aastate alguses koolitöa talade vahele ri- putatud suur tähtede tabel, "kus jala pikkused tähed pääl. Koolmeister ütles lastele tähti ette ja lapsed, kes tükki 60 ühe suure pitka laua ümber istusid ütlesid suure häälega jä- rele". Sõmerpalu valla Sauga koolis istusid lapsed pika laua ümber ja lugesid kõvasti, õpetaja kuulas seda pealt. Hämara tulekul õpiti lauluviise. Katekismuse käskude õppimisel sei-

⁶ Tüdrukutele soovitati kirjutamise ja rehkendamise asemel õpetada käsitööd.

sid lapsed ringis ümber koolmeistri, iga õpilane luges peast ühe kÄsu. PÄrast seda pandi kÄÄnal pÖlema. Kaks last lugesid kordamÖÖda peatükke, teised kordasid neid kooris jÄrele.

Tavaliselt kÄis koolmeister sel ajal naabrite talus juttu ajamas.

Öppevahendite vajadusest rÄÄgiti esmakordselt Liivimaal 1849.a. "Koli seÄduses". Esitati kaks soovitus: koolis peaks olema seinatahvel ja lugema Öppimisel tuleks koolis kÖikide Öpilaste poolt kasutada ühesugust raamatut.

Millal esmakordselt seinatahvel koolidesse jÖudis ja milliseid Öpperaamatuid kasutati, on vÄga raske kindlaks mÄärata.

PÄrnumaalt teatas koolide revident peale "Koli seÄduse" ilmumist:

"Musta seinatahvli, Punscheli lauluvisiide raamatu ja eeskirjade muretsemist ei taheta kÖvaste kÄskida, sest et koolmeistrid ometegi neid asju Öpetuse tundideks veel ei moista pruukida." Urvaste kihelkonnas Kabela kÖlakoolis osutati nendele Öpilastele, kes kirjutamist Öppisid, tahvlid 1854. aastal, koolile muretseti seinatahvel kaks aastat hiljem.

PÖhiliselt oli koolitÖÖ individuaalse Öpetuse tasemel, edasijÖudmise mÄäras koolis kÄidud pÄevade arv ja andekus. Kirjatarkus nÖudis rahalisi kulutusi ja lisaaga.

Kirjutamise Öpetamise kohta leidub vÄhe konkreetseid andmeid. Palamuse kirikuÖpetaja teatest konsistooriumile selgub, et 1850. aastal Öppis kihelkonnas kirjutama 54 last, paberi ja tahvlite puudumise tÖttu kirjutati liivale. Liivale kirjutati ka Piliistvere kihelkonnas. Torma kihelkonnas Vadi koolis tarvitati krihvliit ja tahvliit; kellel need puudusid, pidi leppima puutahvliga, millele riputati liiva vÖi tuhka. RÄpina kihelkonnas KurekÖla koolis kasutati juba paberit, kirjutamiseks hanesulge. Vaabina valla Liiva koolis Öpetati 1856. aastal kirjutamist ainult nendele, kellel lugemine tÄiesti selge. Selleks kasutati pikka kitsast lauda, mille peal oli liiv, kuhu pulgaga kirjutati. Lauakesed olid

varustatud reljeefsete triipudega, mis pärast liiva tasan-
damist jäid paistma, et kergendada kirjutaja vaeva. Laiuse
kihelkonnas võimaldati 1851/52. õ.-a. kirjutamise õppimist
"usinuse tasuna" neile, kes lugemises ja katekismuses tarvi-
likul määral edasi jõudsid, 1352 lapsest õppis kirjatarkust
133.

Kirjutamise ja rehkendamise õpetamine jäi sajandi esi-
mese poole lõpuni kihelkonnakoolide ülesandeks. Ülem-maakoo-
liameti andmetel õppis Lõuna-Eesti küllakoolides 1849.a. kir-
jutamist:

Võrumaal	1	õpilane	54	koolilapse kohta
Tartumaal	1	"	41	" "
Pärnumaal	1	"	20	" "
Viljandimaal	1	"	16	" "

Rehkendama õppis:

Võrumaal	1	õpilane	190	koolilapse kohta
Tartumaal	1	"	115	" "
Viljandimaal	1	"	41	" "
Pärnumaal	1	"	24	" "

Lõuna-Eesti koolid läksid sajandi teise poolde luge-
miskooli tasemel.

Põhja-Eesti koolid tegutsesid veelgi mahajäänumas olu-
korras. Selle esimeseks kinnituseks oli koolivõrgu hõredus.
Kogu Tallinnamaal tegutses ainult 169 küla- ja 2 kihelkonna-
kooli /samal ajal töötas Lõuna-Eestis 467 küla- ja 20 kihel-
konnakooli/. Põhja-Eesti hõre koolivõrk ei võimaldanud veel
üldist lugemisoskust, endastmõistetavalt jäid kirjutamise ja
rehkendamise õpetamine samadel põhjustel peaaegu kättesaama-
tuks.

Otseste andmete puudumisel olgu võrdluseks toodud 1847.
a. leeriskäijate laste lugemisoskus⁷.

⁷ Военно-статистическое обозрение Российской империи. Том VII,
часть 3, Эстляндская губерния. Санктпетербург, 1852,
табел 22.

T a b e l 1

Maakond	Oskas lugeda	Ei osanud lugeda	Kokku
Virumaa	1378	193	1571
Harjumaa	1249	92	1341
Järvamaa	866	25	891
Läänemaa	1521	212	1733

	5014	512	5536

Nagu selgub, ei osanud lugeda keskmiselt 10% lastest. Levinud lugemisoskus oli igatahes rohkem kodusõpetuse kui koolide teene.

Järjest laienev õppetegevus põhjustas juhuslike koolitubade asendamise koolimajadega.

Koolimajade ehitamine parandas õppimistingimusi ja kergendas koolmeistrite elujärge. Uute koolitubade ehitamiseni jõuti igas kihelkonnas eri aegadel. Ajaliselt langetas see Lõuna-Eestis 40-50-ndatele, Põhja-Eestis 50-60-ndatele aastatele.

Eestimaal ja Liivimaa Eesti osa koolide arvulisel võrdlemisel torkab silma Lõuna-Eesti suurem koolide hulk (vt. tabel 2).

Koolitöö ühtlustamisele aitas palju kaasa 1849. aasta "Koli seäduse" ilmumine, samuti Liivimaa koolitöö suuremad traditsioonid. Teatavat osa etendas kreiskoolivalitsuste ja kihelkonnakoolivalitsuste olemasolu. Eestimaal need puudusid.

Külakoolmeistritel jäi selleaegses primitiivses õppetöö korralduses öelda kõige otsustavam sõna. Tema ettevalmistusest ja tublidusest olenes ümbruskonna kirjaoskus ja hariduslik tasapind. Põhja-Eesti koolielu piduriks saigi koolmeistrite puudulik haridus. Suurem osa neist omandas

Eesti külakoolide arv 1842-1857.

T a b e l 2

Aasta	Põhja-Eesti	Lõuna-Eesti	Kokku
1842	97	459	556
1843	118	472	590
1844	126	477	603
1845	146	480	626
1846	136	471	607
1847	142	460	602
1848	146	464	610
1849	150	468	618
1850	156	464	620
1851	169	467	636
1852	174	471	645
1853	178	477	655
1854	177	464	641
1855	183	481	664
1856	191	487	678
1857	193	483	676

kirjaoskuse iseõppimise teel, ainult väiksem osa sai vajaliku koolitatuse. Sajandi keskpaigani tegutses Simuna kihelkonnakool ning kaks seminari /Ataste ja Jädivere/. Õpilaste väikese arvu tõttu jäi seminaride osa esialgu vähetähtsaks ja seetõttu ka seminari haridusega koolmeistrid harva esinevaks nähtuseks eesti koolipõllul.

Lõuna-Eestis sai põhiosa koolmeistritest ettevalmistuse kihelkonnakoolides, viimased kindlustasid sajandi alg-

kümnenditest peale igale kihelkonnale vajaliku koolmeistrite kaadri. 1849.a. väljaantud "Koli seädus" ühtlustas koolmeistritele esitatavaid nõudeid kogu Liivimaal. Kõigepealt rõhutati, et "igga koolmeister peab ollema k o l i t a - t u d (minu sõrendus - L.A.) mees". Peale selle pidi ta oskama:

"1) iggast ramatust selge arrosamisega ja kommistamata luggeda, mis ette pannakse,

2) silbi kaupa selgesti verima,

.....

5) kirjutada,

6) rehkendada,

7) notide järrel laulda. (Kui heäl ei kann, siis õppigo violit mängima)."

Väljaantud dokumendis sõnastati esmakordselt metoodilised nõuanded koolmeistritele:

"Igga tunni hakkatusseks peavad lapsed korra pärrast, üks haval, eilasest tükkest selget arro teggema...

Neil lastel, kedda moistusse polest sünnib ühte selt-si arvata, olgo ühhesuggune ramat ees, ja olgo keik ühhe jone peäl luggemas. Hingamisse märgid tulleb sure holega tähhele panna...

Ta peab küssides arrosamist katsma....

Igga visi, mis lapsed õppivad, peab koolmeister sure tahvli peäle kirjutama. Ei ole mitte lubba, ilma nodita ue visi õppetada... ja lasko lapsed õhto aial ue laulo essimes-sed salmid pähha õppida. Kui salmid enne peas, siis hakkab vis hõlpsaste pähhä."

Uues seaduses esitati ametlikult 1845. aastal välja kuulutatud nõue, mille järgi koolmeistrid pidid enne kutsetõõle asumist õiendama katsed kihelkonna-koolikomisjoni ees (tavaliselt kirikuõpetajale) ja taotlema kutsetunnistuse saamist kreis-maakooliametilt. Kooliseaduse väljaandmisega ühtlustus ka koolmeistrite ettevalmistus kihelkonna koolides.

Koolielu korraldavad seadused peegeldasid sajandi keskel kujunenud hariduslikku olukorda, Lõuna-Eestis oli küp-

semas uus etapp koolikorralduses, üleminek lugemiskoolilt lugemis- ja kirjutuskoolile.

50-ndate aastate lõpul jõutigi mitmes kihelkonnas koolikohustuse kehtestamiseni, mis tegelikult tähendas kirjutuskooli algust, täpsemalt - kirjutamise õpetamist kõiki-
dele kooliskäivatele lastele.

Kõige varem toimusid muudatused Pilistvere kihelkonnas, 1854/55. õppeaastast peale hakati seal nüüdma kaheaastast kooliskäimist, esimesel aastal õpetati lugemist, teisel aastal kirjutamist ja rehkendamist. Helme kihelkonnas kohustati 12-aastaseid lapsi koolis käima 1857. aastal, Halliste ja Karksi kihelkonnas jõuti selleni mõned aastad hiljem, tüdrukuid esialgu kirjutama ja rehkendama ei sunnitud. Kogu Viljandimaal kehtestati koolikohustus 60-ndate aastate alguseks, terve Besti ulatuses aga sama aastakümne lõpuks.

AJALOO ELEMENTE EESTI KOOLILUGEMIKES
(KUNI 1917.a.).

K. K o t s a r,

Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline
Instituut.

Oktoobrirevolutsiooni-eelse eesti rahvakooli ümber toimuva ägeda ideoloogilise võitluse üheks probleemiks oli ajaloo õpetamise küsimus. Ajaloo koolikursuse sisu oli valitsevate klasside tähtsaks ideoloogiliseks relvaks võitluses noorsoo kui eesti talurahva uue vahetuse ühiskondlik-poliitilise maailmavaate kujundamise eest. Sama relva püüdis XIX saj. II poolel kasutada ka eesti kodanlik rahvuslik liikumine, taotledes sajandi 60-70-ndatel aastatel visalt ajaloo võtmist rahvakooli õppeplaani ning nähes õigusega eriti eesti rahva ajaloo õpetamises rahvusliku teadvuse ning patriotismi kasvatamise tähtsat vahendit.

1874.a. (Liivimaal) ja 1878.a. (Eestimaal) kooliseaduste alusel hakatigi eesti rahvakooli teisele astmel ajalugu õpetama omaette õppeainena, kuid vallakooli kui rahvakooli esimese astme õppeplaani ajalugu iseseisva õppeainena ei võetud. Küll aga oli lubatud "...histeoria... õpetusest nii palju anda, kui seda lugemise raamatu juurde võib lisada." ¹

Et vene tsaaririigis eesti talulaste põhimassi haridustee XIX saj. II poolel ja XX saj. algul piirdus vaid vallakooliga, siis püüti ajaloo kui õppeaine puudumist vallakooli õppeplaanis korvata ajalooaineliste lugemispalade

¹ Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, I k., 1874, lk.7.

lugemikesse võtmisega.

Üksikuid ajaloolaseid teadmisi andsid juba sellised õige varased eestikeelsed lugemikud nagu Vastseliina pastori G.Marpurgi "Weikene õppetuse nink luggemisse Ramat" (1805), K.E.Bergi "Uus ABD ja Luggemisse-Ramat" (1811) ning Helme koolmeistri M. Jakobsoni "Koli-lastete ramat" (1861). Nii näiteks kujutab viimase 64-leheküljelise raamatukese ajalooline osa "Jummala riigi sündinud asjad" endast kirikuloo üksikasjalikku kronoloogilist tabelit "maailma algusest" kuni 1847. aastani, kusjuures rida aastaarvude seletusi puudutab ka eesti ajalugu.

Erilist tähelepanu pälvib esimese ajaloo propedeutilise kursuse õpikuna eesti keeles C.R.Jakobsoni koostatud "Kooli lugemise raamatu" (I osa 1867. aastal, II - 1875. ja III - 1876. aastal) ajalooline osa, võttes arvesse selle lugemiku käibelolekut eesti rahvakoolis enam kui neljakümne aasta jooksul ning ka seda, et see lugemik oli õieti ainukeseks allikaks, kust vallakooli ja isegi kihelkonnakooli õpilased ammutasid oma elementaarseid teadmisi üld- ja eesti ajaloost, eriti pärast 1885.-1887.a. koolireformi.

C.R.Jakobsoni lugemikke on sageli võrreldud suure vene pedagoogi K.D.Üšinski lugemikega ning püütud väita, nagu esineks C.R.Jakobsoni lugemikes K.D.Üšinski lugemike mõjusid. Kuigi need väited ei ole seni leidnud tõestamist, tuleb siiski öelda, et C.R.Jakobsoni lugemik loob K.D.Üšinski lugemike taoliselt parimaid traditsioone ajalooainelise materjali pedagoogilise läbitöötamise osas.

Üšinski ja Jakobsoni lugemike kvaliteedi sarnasuse põhjusi tuleb nähtavasti otsida ühistes lähteallikates, kuna mõlemad olid Euroopa silmapaistvamate pedagoogide tööde põhjalikud tundjad.

"Kooli lugemise raamat," kirjutab K.D.Üšinski, "peab olema, nagu mulle näib, tõsise teaduse eelteateks, selleks et õpilane seda koos õpetajaga lugedes hakkaks armastama tõsist tegelemist teadusega."²

² К.Д.Ушинский. Сочинения. Том V. Москва-Ленинград, 1949, стр. 27.

Seda nõuet on tunnustusväärse järjekindlusega realiseerinud C.R.Jakobson oma "Kooli lugemise raamatus." Juba lugemiku ajaloolise materjali valik pakub suurt huvi. Nimelt esitab C.R.Jakobson üld- ja vene ajaloo kõrval ulatuslikult ka e e s t i ajalugu.

Lugemiku I jao XVIII osa kannab pealkirja "Omast maast" ja sisaldab kaks laiahaardeliselt ja emotsionaalselt kirjutatud iseloomulikku ajaloolise sisuga pala: "Kuidas eestlased vanasti elasid" ja "Lääne meri".

Eestlased olid "...Üks prii rahvas, kes omad asjad ise korrapärast toimetab, ehk ta kül veel õiget Jumalat teenida ei mõistnud,"³ märgib autor lugejat haarava enesekindluse ja vaimustusega.

Üldse sisaldab lugemiku I osa 19 ajaloolist või ajaloolise materjaliga põimitud pala.

Lugemiku II jagu oli mõeldud "kihelkonnakoolidele ja neile külakoolidele kus vähemalt 2 koolmeistrid õpetavad", ning sisaldab märksa enam ajaloolise sisuga palasid. Peatükk "Besti rahvas" sisaldab 9 ajaloolist pala, nendest kuus pala J.Hurda sulest, kaks pala C.R.Jakobsonilt ja üks Fr.R.Faehlmannilt.

Suure sümpaatiaga kirjeldatakse nendes palades vabade eesti põlluharijate ühiskondlikku korraldust ja tööd, kiidetakse noorte lugejate rahvusliku iseseisvuse tõstmise eesmärgil nende esivanemate vahvust ja mehisust.

Andes vastulööki balti saksa historiograafia esindajate ja poolehoidjate laimule eesti rahva suhtes, kirjutab õpik: "Kes vana Eestlastele iseäranis kalge südant ja armuta meelt laituseks taga räägivad, nõnda kui mõned meie maal seda teevad, ei ole õiged kohtumõistjad ehk nemad tunnevad selle aea kombeid ja inimeste vaimu ja südame harimise kor-

³ C.R.Jakobson. Kooli lugemise raamat. I jagu, neljas trükk, Tartu, 1878, lk.155.

da vähem kui poolikult. Eestlastel oli mehine süda ja terav vaim..."⁴

"Seda oleme tarvilikuks arvata neile ütelda, kes usuvad, et meie esivanemad enne sakslaste seietulemist pool metsalised olnud."⁵ Lugemikus näidatakse, kuidas rahva andekusest annavad tunnistust vanasõnad ja rahvalaulud, rahva töö-kusest aga arenenud kaubavahetus.

"Kooli lugemise raamatu" III jagu (Tartus, 1876) oli nähtavasti mõeldud geograafia ja ajaloo õpikuks. Ometi ei saa lugemiku seda jagu pidada ajaloo õpikuks sõna tõsisest mõttes, sest ajaloolise materjali esitamisel puudub süsteem, palad pole isegi kronoloogilises järjekorras.

Üldistavalt võib märkida, et C.R.Jakobson on püüdnud oma lugemikes anda lugemismaterjali rahva elu kõige erinevamatest külgedest ning loonud küllaltki laialdase aluse ajaloo edasiseks õppimiseks kas iseseisvalt või kõrgema astme koolides. Tuleb tunnustada Jakobsoni püüdu esitada ajaloolist materjali kaasaja parimate ajaloolaste ja kirjanike sulest, mis tagab palade oma aja kohta kõrge taseme.

C.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" ajalooline osa on tähtsaks ja suundaandvaks etapiks ajaloolise materjali esitamisel eestikeelsetes koolilugemikes noorema kooliea astmele.

Koolilugemikud, mis ilmusid pärast Jakobsoni lugemikku, võtsid nii või teisiti arvesse Jakobsoni lugemiku eeskju.

C.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" kaasaegseks ja ühtlasi ka võistlejaks eriti Põhja-Eestis oli Eestimaa konsistoriumi ülesandel⁶ ja Jakobsoni lugemiku väljatõrjumiseks Rapla pastori C.E.Malmi poolt kirjutatud "Laulud ja loud" (I ja II jagu 1873.a., III jagu 1884.a.).

Lugemiku ajalooliste palade valikuprintsiipi selgitab

⁴ C.R.Jakobson. Kooli lugemise raamat. Teine jagu, I trükk, Tartu, 1875, lk. 139.

⁵ Sealsamas.

⁶ M.Nerling, Eestimaa konsistoriaalringkonna kiriklik tegevus 1836-1914 sinodi protokollide põhjal. Magistritöö. Tartu, 1937, lk. 48.

autor järgmiselt: "Histooriast on aga niisugused tükid võetud, mis millgi kombel ristikoguduse ehk meie isamaa sündinud asjadesse puuduvad ja mis lastele iseäranis tarvis on teada." Sellise prantsiibi järjekindla rakendamise tõttu sisaldab C.E.Malmi lugemiku ajalooline osa väga palju kirjukulugu, Luteri eluloo ja muud säärast "ristikoguduse... asjadesse" puutuvat materjali.

Huvi pakuvad 2 lugemispala "Meie maa vanad loud" I ja II, kus nähtub C.E.Malmi suhtumine eesti rahva ajalooesse: "...aga rahva seltsid mis siin (Baltikumis) elasid, olivad harimata ja ebajumalate teenistuses ja tema jõledad kombesid olid igal pool liikumas." ⁷ Seega vastandina C.R.Jakobsonile kordab C.E.Malm balti saksa historiograafide laimu eesti rahva kohta oma eesti lastele määratud lugemikus.

Kuigi pastorite toetus ja ka lugemiku teatavad sisulised ja meetodilised voorused kindlustasid C.E.Malmi "Lauludele ja lugudele" küllalt laialdase leviku (ilmus 1888.a. veel 9. trükis), jäi see eriti oma ajalooainelise materjali valiku, käsitluse reaktsioonilisuse, ilmse saksasõbralikkuse ning tiheda seose tõttu ristikoguduse ajalooaga C.R.Jakobsoni lugemikust tunduvalt maha.

Vähesel määral sisaldab ajalooelemente ka A.Grenzsteini "Eesti Lugemise-raamatu" teine jagu (ilmus 1888.a. Tartus).

Uus etapp eestikeelsete koolilugemike ajaloo algab M.Kampmanni "Kooli Lugemisraamatu" ilmumisega 1905.a.

Seades oma eesmärgiks nende uute nõuete täitmise, "mis meie kodumaa rahvakoolioludest... on välja kasvanud ja mida viimasel ajal õige tihti ja tungivalt lugemisraamatute sisu ja keele kohta avaldatud," ⁸ on autor ajaloolise sisuga palad koondanud rubriiki "Kodumaa muinasloos ja ajaloo".

⁷ Laulud ja Loud, Üks Kooli-lugemise-raamat. I, II ja III jagu. Tallinnas, Trükitud Eestimaa sinodi kirjjadega 1888, lk.111.

⁸ M.Kampmann. Kooli Lugemiseraamat. I-III kooliaasta. Tallinn, 1905. Eeskõne.

Palad on esitatud põhiliselt kronoloogilises järjekorras sel eesmärgil, et õpetajal oleks lugemise protsessis võimalus õpilasi tutvustada kodumaa ajalooa. Seoses õpetaja jutustusega on need palad heaks ettevalmistuseks ajaloo tösisemal õppimisel vanemates klassides ja iseseisvalt. Rubriik sisaldab kokku 31 pala eesti ja vene ajaloo. Enamik nendest on kirjutatud eredalt ja ajaloo vastu huvi äratavalt. Palade hulgas kohtame muistendeid eesti mütoloogiast, luuletusi, spetsiaalselt kirjutatud palasid kaasaja ja lähema mineviku nimekamate eesti rahvusliku liikumise peamiselt kodanlik-konservatiivsete tegelaste sulest.

M.Kampmanni reaktsioonilisele ideoloogiale vastavalt oli lugemiku esimene osa ajalooaineliste palade valik ja käsitus kodanlik-klerikaalne ("Kristus ja Kalevipoeg", "Meinhard, liivlaste apostel", "Albert, apostel sõjamundris", "Usupuhastus Balti maal") ning tsarismi truualamlikkuse kasvatamise teenistuses (palad vürstide ja keisrite elust, pala "Baltimaa talurahva priikslaskmine" jt.).

M.Kampmanni "Kooli Lugemisraamatu" teine jagu (ilmus 1907.a.) oli koostatud kogu rahvast vapustanud 1905.a. revolutsiooniliste sündmuste ajal, mil toimus üldrahvalik võitlus koolivõrgu laiendamise ja koolis antavate teadmiste ulatuse avardamise eest. See asjaolu on õpiku ajalooainelise materjali valikule ja käsituslaadile teatavat mõju avaldanud. Rahvahulkade erakordne huvi mineviku sotsiaalpoliitiliste küsimuste vastu on tingitud lugemiku XI peatüki selliste emotsionaalsete ja sotsiaalselt teravate palade võtmise nagu seda on Ed.Vilde "Rehepeks mõisas" ja "Väljaotsa saun", J.Liivi "Punasoo Mari" ja "Kukulinn soku-soo Liivikul".

Kuigi Venemaal ja ka Eestis juba alates XIX saj. 80-ndaist aastaist võrdlemisi laialt oli levinud marksistlik õpetus, hoidis Kampmanni koostatud lugemik õpilasi hoolikalt eemal materialistlikust ajalookäsitlusest. Kampmanni lugemik, eriti tema ajalooainelise osa käsitusviis, vastas kõigiti eesti kodanluse klassihuvidele, ta surus pikkamisi

välja C.R.Jakobsoni koolilugemiku ja teisedki võistlejad ning alustas oma Eesti kodanliku vabariigi perioodi ulatuvat võidukäiku eesti rahvakoolis.

1914.a. ilmunud viimane revolutsioonieelne eesti koolilugemik E.Petersoni "Eesti Kooli Lugemise raamat" ajaloolist lugemisainet ei sisaldanud.

x

x

x

Koolilugemike ajalooline materjal jättis sügavaimad jäljed ajaloo õpetamisele eesti rahvakoolis, olles (eriti C.R.Jakobsoni lugemikus) tõhusaimaks relvaks võitluses eesti talurahvahulkade rahvusliku iseteadvuse tõstmise eest ja balti saksa rahvavaenuliku ja purutagurliku ideoloogia vastu. Eesti NSV rahvakirjanik Friedebert Tuglas, hinnates kõrgelt koolilugemiku osa Oktoobrirevolutsioonieelses eesti rahvakoolis, kirjutab: "Milliseid teadmisi (või siis) saada maailmast ja inimarengust, oma maa minevikust ning olevikust? Tõeliselt ainult niipalju, kui leidis seda kõigile mõistetavas Jakobsoni lugemikus." ⁹

Võrreldes revolutsioonieelseid eestikeelseid koolilugemikke, täheldame nende ajalooainelise materjali esitamise printsiibis mõningaid ühiseid jooni, millel on ajalooõpetuse propedeutika läbitöötamise seisukohalt suur tähtsus.

Sellisteks ühisteks joonteks on:

1) püüe ajalooainelist materjali mitmekülgsest esitada, näidata inimeste elu ja nende minevikku võimalikult mitmest aspektist;

2) ajaloolisi teadmisi pakutakse järk-järgult lihtsalt keerukamale minnes, millisel asjaolul eriti ajaloo

⁹ Friedebert Tuglas. Mälestused. Tallinn, 1960, lk.71.

õpetamise propedeutilisel astmel on suur tähtsus;

3) lugemike ajalooainelist materjali püütakse ühendada tähelepanekutega ümbritseva elu nähtustest ning pidada silmas koduloolist printsiipi;

4) populaarteaduslike artiklite ja ilukirjanduslike teoste katkendite esitamine kaasaja parimate kirjanike ja ajalootundjate sulest taotles kindlat eesmärki - kergendada õpilastel ajaloolise materjali omandamist ja tutvustada neid eesti rahvusest ühiskonna- ja kultuuritegelastega.

Need revolutsioonieelsete kooli lugemisraamatute progressiivsed jooned ei ole minetanud oma tähtsust ka meie ajal ning võivad emakeele lugemike koostajatele osutada teatavat abi tänapäevalgi.

L. SUBURG PEDAGOOGINA.

E. E i n a s t o,

Tartu.

Lilli (Caroline) Suburgi tuntakse kui eesti esimest naisõiguslast ja naisajakirjanikku. Suburgi pedagoogiline töö, mis kestis ligi viiskümmend aastat ja oli tema elu siuks, on vähem tuntud ja vajaks tänapäeval lähemat tutvustamist.

"Raskustes kindlaks jääda on mu suurim püüe" - nii algab Lilli Suburg oma saksakeelset päevikut 1865.a. kevadel. "Elujulgus ja rõõmsameelsus, mis mul on veres, aitavad edasi," kirjutab ta kümnekond aastat hiljem.

Ta pidas oma südametunnistust tegude kõige õiglasemaks hindajaks ega taganenud millestki, mida kord õigeks pidama hakkas, äratades sellega tihti teravat vaenu enda vastu.

Lilli Suburg sündis 1841.a. Väändras, Rõusa mõisa aida-mehe, pärastise rentniku, esimese lapsena. Ta õppis Väändras koos mõisaomaniku tütreaga ja alates 11. eluaastast Pärnus. Pärast poolteiseaastast ettevalmistust astus ta kõrgemasse tütarlastekooli, mille eelviimase klassi lõpetas 1859.a. Terviselikel ja kodustel põhjustel katkestas ta õppimise ja omandas Pärnu kreiskooli juures koduõpetaja kutse. Järgmisel aastal otsid vanemad Waldburgi karjamõisa, kus L. Suburg asus oma nooremaid vendi-õdesid ja nelja-viit naabrilast õpetama, nii et tekkis väike kodukool.¹

Samal ajal tabas L. Suburgi ränk haigus. Jäädess seitsemeks aastaks majapidamisest kõrvale, kasutas ta aega õppimi-

¹ L. Suburg. Üks osa vaimu-liikumist Eesti ärkamise ajal. EKLA, Fond, 122, M 7, lk. 26.

seks, täiendades end eeskätt pedagoogilise ja filosoofilise kirjanduse lugemise teel. Tema hilisemais töödes leiame mõtteid ja tsitaate Jean Paul'ilt ja Tolstoilt, Schillerilt ja Goethelt, Pestalozzilt ja Rousseau'lt. Ta uuris inglise majanõudusteadlasi J. St. Milli ja T. Malthust, tutvus Darwin'i õpetusega ning oletatavasti ka Marxi töödega.² Eriti paelusid teda usuteadlaste David Straussi ja Harnacki teosed ja Renan'i "Jeesuse elu" (tsaariajal keelatud). Pedagoogilises töös rakkendas Suburg eriti Pestalozzi põhimõtteid.

1880.a. märtsis kaotasid Suburgid oma kodu Waldburgi. On raske nõustuda A.Jürgensteini järel üldiselt levinud seisukohaga, nagu oleks naispere pillav eluviis peamiselt põhjustanud isakodu kaotuse. See küsimus vajab mitmekülgsemat analüüsi edaspidi. Vanem tütar asus koos ema, kasutütre ja noorema õe Lauraga Pärnusse elama, kus ta asutas kolmeklassilise, kuueaastase kursusega tütarlastekooli. Et Pärnu kadakasaklikus õhkkonnas oli edumelne töö suuresti takistatud, viis Suburg kooli Tarvastu meeste abiga 1885.a. suvel Viljandisse üle. 1892.a. laiendati kool progümnaasiumiks, ta läks üle vene õppekeelele ja juhatajaks kinnitati Suburgi kasutütar Anna Wiegandt.³ Sellisena töötas kool Viljandis veel kuus aastat, lõpetades tegevuse 1898.a. kevadel.⁴

1899.a. jaanuaris abiellus Anna Wiegandt põllumehe ja ajakirjaniku Jaan Lambaga. Lilli Suburg asus elama Valgamaale Homuli Egerile, väimehe tallu. Siin jätkasid pedagoogid oma armastatud tööd 1906.a. kevadeni.

Nii töötas Suburg tegeliku pedagoogina neljas kohas:
isakodus Waldburgis 1859.-1880.a. - 20 aastat,
Pärnus 1880.-1885.a. - 5 aastat,⁵

² KM KO, L.Suburgi näidendi käsikiri 1905.a. revolutsiooni ainetel.

³ A.Wiegandt-Lammas. Mälestusi Lilli Suburgist, ta perekonnast ja koolist. EKLA, Fond 122, Sub.1: 7^a (Edaspidi: Mälestusi....)

⁴ Andres Rennit. Mu meelen kuldne kodukotus. Tallinn 1960, lk. 36.

⁵ A. Wiegandt-Lammas. Mälestusi ...

Viljandis 1885.-1898.a. - 13 aastat,
Egeril 1899.-1906.a. - 8 aastat.⁶

Kokku nelikümmend kuus aastat.

Ka Egeri perioodil avaldas Suburg artikleid mitmetes ajalehtedes ja ajakirjades.

Lilli Suburg suri Valgas 8. veebruaril 1923.a. ja puhkab Vändras, kus 1926.a. avati mälestussammas pühendusega "Eesti naistelt".

Mitte alati ei ole inimese elu ja looming tervik. Suburgi puhul tuleb küll ütelda, et kogu tema elutöö on otse-ees seoses noorpõlveelamustega. Tahaksin siinkohal juhtida tähelepanu mõnele Suburgi eriti mõjutanud sündmusele, millest ta rääkis korduvalt veel oma elu viimastel aastatel.

Õnnelikule lapsepõlvele järgnesid esimesed vapustused juba Vändras ja hiljem Pärnu koolis. Suburg nägi peksu ja isa alandamist mõisahärrade poolt. Teravalt sõõbis mällu juhtum Pärnu koolis. Pastori tundi sisenes sakslane ja palus talle teed juhatada "musse peale"; pastor saatis lahkelt õpilase kaasa. Juhtus, et sama tunni lõpul sisenes eestlane ja palus teda juhatada "tohtrihärra" juurde; tema peale káranud õpetaja sinipunase näoga: "Välja, välja! Kas sinu lurgus ei näeb, et siin üks kool omb!" Suburg punastas vihast ja palus luba eestlast saata, mille ta ka sai.⁷

Memuaarides "Suburgi perekond"⁸ kirjeldab L. Suburg juhtumit purjus linarabajaga Vändras. Ta kirjutab: "Veel enne Jakobsoni tulemist tärkas minus üks tundmus elusse, ühe iseäralise juhtumi läbi, ja see oli mehe ainuõiguse kohutav tunne". Järgneb kolme lehekülje pikkune kirjeldus juhtunust. Suburgil õnnestus joodik kõrtsist koju tuua, kus naisel tu-

⁶ A. Wiegandt-Lammas. Mälestusi ... , L.Suburgi õpilase Minni Starosti suulised andmed 1964. ja 1968.a.

⁷ L.Suburg. Liina, III tr., 1927, lk. 96-97 (autor lisab: "täht-tähelt sündinud lugu")

⁸ "Eesti Kirjandus", 1923, nr.4, lk. 474-477.

li mehe porised jalatsid lahti päästa ja teda toita. "Mis ma seal nüüd kuulda ja näha sain, see oli see, mis naiskõsimuse minus elusse pööratas... Piibu Jaani tragöödiast saadik ei ole naiskõsimus mu hingest enam kustunud - ta on aegamööda tugevamaks tõukejõuks mu eluteel saanud."

Samal viisil mõjus Suburgile õnnetus oma perekonnas, isa juumatõbi, mis oli peamiseks põhjuseks järgnenud majanduslikule katastroofile.⁹

Aastatega süvenes Suburgis kirglik protest baltisaksluse, kiriku ja kõrtsi vastu, milles ta nägi naise alandamise peasüüdlasi.

Kuni tutvuseni C.R. Jakobsoniga 1873.a. seisid kirjandusest omandatud teadmised n.-õ. "vaka all" ja viha igasuguse ebaõigluse vastu ei leidnud loomingu väljapääsu. "Jakobson tõi mind ahju tagant välja,"¹⁰ ütleb Suburg ise. Suburgi loomupärane protestivaim leidis Jakobsonis toe. Suburgist sai Jakobsoni veendunud mõttekaaslane ja kaasvõitleja.

Kuidas teostada oma ideaali eesti naise väarikast elust? Suburg hakkas tegutsema kolmes suunas - kirjanduse, ajakirjanduse ja tegeliku koolitõõ kaudu. Kasvatades teadlikku, haritud ema võis loota kultuurse rahvusliku kodu loomisele.

Asudes rajama oma kooli, meenutab Suburg kibestunult oma õppimist Pärnu koolis. Ta kirjutab saksakeelses päevikus:

"Minus elas igatsus tõe ja ilu - elu ülima vara - järele, tuline tahe ja arglik kohusetunne sundisid tegutsema. Aga arendamata olid kõik mu võimed... Ei, ei, koole nagu tookordne Pärnu tütarlastekool ei tohiks olla; vabanduseks

⁹ Anna Wiegandt-Lammas, Mälestusi ...

¹⁰ L. Suburg, Minu saatusega võitluskäik. - "Naiste Tõõ ja Elu", 1914.

olgu õeldud - ta oli oma aja tõeline laps. Kuidas arendavad nad lapse mõtlemisvõimet? Selle asemel, et arendada lapse kui elava olevuse võimeid, tuubivad nad temale rääkimist, lugemist, kirjutamist, arvutamist. Aga kuidas suhtuvad nad tema hinge ja südamesse? Kuidas selgitavad usuõpetust? See on kui luud ilma lihata..."

Suburg püüdis oma koolis luua lastele vaba, loomingu- list õhkkonda. K. Laigna kirjutab 1956. aastal "Sirbis ja Vasaras" ilmunud artiklis "Lilli Suburgi osast Eesti kultuuripärandis" muuseas: "Lilli Suburg püüdis progressivseid ideid levitada ka isikliku pedagoogilise tegevuse kaudu. 1880.a. Pärnus asutatud tütarlastekooli õppesüsteem vastandus teravalt selle tol ajal kadakasakseliku linna teiste koolide omale... Suburg oskas ka saksakeelses koolis kasvatada lugupidamist eesti keele ja eesti kultuuri vastu. Loomulikult ei lasknud kallaletungid... end kaua oodata. Seevastu demokraatlikes ringkondades leidis Suburgi pedagoogiline tegevus kõrge tunnustuse." Näitena mainib autor kellegi J.L. artiklit "Sakalas" 1883.a.

Pärnu elu algus oli raske. Suburg käis "Endlas" klaverisaatjana mängimas ja sai kolm rubla õhtu eest, mis siis oli suureks abiks. Suburgile pakuti korduvalt tasuvamat tööd ka Tartus, millest ta aga loobus, et elada oma rahvuslikele ideaalidele.

Algul töötas kool L. Suburgi korteris. Teisel aastal koliti avaramatesse ruumidesse. Õpilasteks olid enamasti eeslinna ja kalurite lapsed. Tuli ka talulapsi kaugemalt. Et vanematel oleks lihtsam võeti vahel korterisse õed koos vendadega. Lapsi oli üle kolmekümne. ¹¹

Kõigis linnakoolides anti siis usuõpetust saksa keeles. Suburg pooldas emakeelset usuõpetust ja seletas kümnet käsku eesti keeles. Vanemad nurisesid "sellise alandava teo pärast". "Tundsin enese kui kõrves elavat," kirjutas Suburg. ¹²

¹¹ A. Wiegandt-Lammas. Mälestusi

¹² L. Suburg. Suburgi perekond. - "Eesti Kirjandus", 1924, nr. 7, lk. 93

Olgu siin üks iseloomulik juhtum tollest ajast. Isa tõi kolm tütart Suburgi kooli, need olid juba linnakoolis õppinud. Selgus, et lapsed olid rea usuõpetuse õppetükke saksa keeles pähe tuupinud, ilma et nad sisust midagi aru oleksid saanud. Suburg kirjutas sellest "Valgusele". Mõne aja pärast saabus vastus: "Teie kirjatükk on kõige kõrgema koolivalitsuse ees tähelepanemist leidnud. Usuõpetuse küsimus linna koolides võetakse vististi lähemas tulevikus uurimise alla. Olge rõõmus selles teadmises, et Teie selles tähtsas hariduse asjas esimese tõuke paremuse poole olete andnud."¹³

Ümbruskonnas elasid töölised. Emad käisid tööl, lapsed olid tänaval, õhtuti algas karistamine. Suburg kirjutab: "Üks hundiema võttis ohjaotsa, sidus sellele sõlmed sisse ja läks sellega oma viie-kuneeaaastast pojukest "tapma", kuidas nad seda ise nimetavad. Seda mõrtsukatempu tahtis ta just minu akna all ette võtta. Tõttasin teda takistama, hoolimata sellest, kas ehk hoobid mu enda pihta langesivad... Mitmeaegse jagelemise järgi...läks mul... ometigi korda ema meelt pöörda." Mõne aja pärast oli vahekord ema ja poisi vahel südamlük, kui laps enam karta ei tarvitsenud. Hiljem andsid mitmed emad oma lapsed mõne vanainimese hooleks ja "peksu kisa kadus meie ümbrusest peaaegu täiesti ära".¹⁴ Pärnu linnas loodi siis eraalgatuse teel nn. veikeste laste hoiukoht, kuhu "hoiu-maja emaks" sai Suburgi endine õpilane Waldburgi perioodist. Suburg avaldab suurt rõõmu sel puhul: "Oh, et igal pool, kus ka...emad...töös peavad käima, ühe hoiu-maja kasu ja õnnistust peaks ära tuntama ja teda igale poole asutatama!"¹⁵

Tolleaegses ajakirjanduses leiame tihti Suburgi üleskutseid lastevanematele, kus selgitatakse uut kasvatus-

¹³ L.Suburg. Üks osa vaimu-liikumist Eesti ärkamise ajal. EKLA, Fond 122, Sub. M 7:25, lk.39-40.

¹⁴ Samas, lk. 37.

¹⁵ Samas, lk. 38.

viisi. Iseloomulik on "Sakalas" 1884.a. ilmunud artikkel:
" ...Paremates majades...pandakse lapsi kõva käskude alla
vangi, ei nad tohi maja rahvast oma rõõmukisaga...tülitada.
nad peavad ikka ilusti vagusi olema. Kui loomuvastalised
pärimised kasvatavad orjameelseid tihti valevaimulisi inimesi.
Sest vaatame...looduses ringi. Missugune noor loomake
ei karga ja ei mängi? Kuidas võib siis inimeselaps, kes...
südametundmustega...ehitud on, ilma mänguta...terves priiskuses
elada? Ka on liiga palju istumine iseenesest juba ihule
kihvteks, veel noorele...kehakesele, mis nagu alalisest
liikumisest näib kokku liidetud olevat. Kuidas võivad
siis...koolilapsed, eriti veel need, kes maal puhtas õhus
liikuma harjunud, korraga, ilma et sellest tervisele kahju
sünniks,...kuude kaupa paigal olemisega...ära harjuda? Ei
nad või seda...Ei lubata neile...seda, mis nende loomus
vägisi pärib-...rõõmulikku liikumist, hakkavad nad..seda
salalikul teel otsima - vale keel, petis meel on tärkamas!"

Millist mõju avaldas L.Suburgi kool, sellest kirjutab
J.Sepp:¹⁶ "Tulles maalt...sai mulle õnneks heasse seltskonda
sattuda ja nimelt meie rahvusliku tegelase ja kooliõpetaja
Lilli Suburgi tütarlastekooli ülemisse ärklituppa...
Võisin tunnistada, et need kolm semestrit, mis viibisin
Suburgi katuse all, on jäänud helkjamaks ajajärguks minu
noorpõlve mälestuste vallas.

Oma tütarlastekooli, mis töötas...vabas rahvuslikus
vaimus..., oli Lilli Suburg asutanud 1880.a. Suurem osa
koolikasvandikke tulid maalt,...kellest paljudest pärast
on tulnud haritud emad, kes vaateid ja sihte, mis koolis...
omandatud, oma lastele on edasi pärandanud.

Elu oli huvitav. Vabul tundidel, eriti laupäeva-õhtuil
oli rohkesti mängu, laulu ja ka tantsu, millest meie, poisid-
kostilapsed ärklitoast, ka osa võtta tohtisime. Nende
koosviibimiste hing oli Suburg ise: ta mängis...meiega...

¹⁶ Johann Sepp. Minu mälestised. Tartus, 1929, lk.69-70.
(Märkus: TRU raamatukogu eksemplaril oli siin ekslikult
(trükiviga?) 1890.a.

ja lõpuks lõi tantsu sekka. Ta oli noor noorte seas ja see-
pärast armastasid ja austasid teda kasvandikud... Meie
tolleaegseist ärklitoe ja õukonna asunikest on saanud:advokaat - J. Leesment, arst - H. Leesment, proviisor - H.Saat, laevamees - K. Saat ja nende ridade kirjutaja..."

1885.a. suvel viidi kool Viljandisse üle, kus "Sakala" mõjul rahvuslik pinnas juba sügavamalt küntud oli. 3.augustil loeme sel puhul "Sakalast": "Nagu "Wirulane" kirjutab, saavat prl. Lilli Suburgi tütarlastekool Pärnust juba augustikuul Viljandisse asuma... Meid võib see sõnum... rõõmutada, ja soovime, et meie maakonna tütarde vanemad rohkesti oma lapsi...uude kooli tooksivad...seda õnnistusrikkam saab see vili olema... ja iga naesterahva koolitamine kannab mitmekordset vilja."

1880. ja 1890.aastate ajalehed "Sakala", "Wirulane", "Postimees", "Wirmaline" ja ajakiri "Linda" avaldavad üksikasjalisi artikleid Suburgilt kooli pedagoogiliste taotluste, õppekava ja õppetingimuste kohta.

Nagu näha, oli kooli ametlik nimetus algul "Lilli Suburgi kolmeklassiline tütarlaste kool Viljandis"¹⁷ ja pärast üleminekut vene õppekeelele 1892.a. alates "Prl.Wiegandt'i, end. Suburgi, 5-klassiline tütarlastekool Viljandis".¹⁸

14.jaanuaril 1886.a. teatab Suburg "Wirulases": "Kolmes klassis, kuueaastase kursusega...saab õpetust küll Saksa keeles antud, aga ikka emakeele abiga, kuni laps võerast keelest täitsa aru saab.

Alumises klassis algab õpetus sealt, kus vallakool seisma jätnud...ja viib kool kuni veikse tütarlaste koolitajanna eksamini.

Maksud on: alumises klassis kooliraha poole aasta pealt 6 rubla, ülemises klassis 9 rubla; kes oma leivakoti peal, maksab 5 rubla korteri raha, pool sülda puid ja 50 kop. petroleumi raha; kes koolijuhatajanna söögi peal, maksab 75 rbl. või toob moona. Klaveritunnid maksavad 10 rbl. ja Prantsuse keele tunnid 5 rbl.pooles aastas..."

¹⁷ "Wirulane", 1886, 14.jaanuar.

¹⁸ "Wirulane", 1893, nr.32 ja "Linda", 1895, nr.3.

Teadaandele järgnevad toimetuse head soovid "kalli ülesande täitmiseks".

1887.a. "Postimehes" nr.20, 22, 23 tutvustatakse kooli õppekava:

"Õpetusasjad on: pääle usuõpetuse, lugemise, kirjutamise, rehkendamise, joonistamise - vene keel 8 tundi nädalas, looduse lugu, geograafia, Vene ajalugu vene keeles, Venemaa geograafia vene keeles, ajalugu, näputööd - ka pesu ja ülikondade õmblus, muusika - s.o. laulmine, klaverimängimine, mängu järele turnimine, ka prantsuskeel (soovijaile)."

"Tehakse õpilastele arusaadavaks, et võõrast keelt mitte toreduseks ei saa õpitud, vaid teda kui mõistuse kambrite avajaks...peab...omandama, ilma et seejuures oma emakeelt ja rahvust kaotaks." Vabal ajal olid vestlused eesti keeles, alles hiljem saksa keeles.

"...Oma kodumaa tundmaõppimiseks oleme Sakala maa oma ajalooliste, tähtsamate kohtade, nendesse puutuvate muinastuttudega lühidalt läbi võtnud; siis Venemaa tema loomuse ja rahvuslise eluga, kuidas esimese õpetuse astmel sündlik. Saame suve poole looduses ümber kõndima..."¹⁹ Koduloolisel ainestikul oli Suburgi koolis oluline koht. 1887.a. "Meelejahutajas" nr.3 kirjutab L.Suburg: "...lapsed peavad tutvuma...kodumaa tähtsamate kohtade, loomade, kasvude kui ka ajalooliste juhtumistega, samuti rahva eluviisidega..."

Eriti tugeva kasvatusliku mõju saavutas Suburg sellega, et ta lõi oma kooli juurde internaadi, kus elas kuni 57 õpilast. Juba Pärnus oli kogetud halbade korterite laostavat mõju. Sellest kirjutab Suburg memuaarides: "Viljandis ei hoolinud minu sinnaasumiseni ükski kooliülem sellest, kus maalt koolilapsed korteris olid. Pandi, kus odavam: kojameeste, pesunaiste, õmblejate, kõrtside juurde - kus aga mõni saksa keelt porssiv tütar leiti olevat. Mina olin esimene, kes niisuguse patustamise pärast...häält tõstis... Selle järel käisin - viljandlaste imestuseks - hooliga oma

¹⁹ "Wirulane", 1887, 1.juuni.

koolilaste kortereid järele vaatamas."²⁰

Ühist elu sõbralikus kollektiivis pidas Suburg parimaks abinõuks oma sihtide saavutamisel. Lubatagu seda ütelda tema enda sõnadega: "Maja elu püütakse lastele igapidi vaimu ergutavaks...teha. Neile jutustatakse eeskujulikka elulugusid, neid tutvustatakse Eesti parema kirjandusega (Kreutzwald, Jakobson, Grenzstein), nendega mängitakse ja pühitsetakse ka tähtsamaid päevi, kus ka sobivaid näitemängusid mängitakse, nagu näiteks "Koit ja Ämarik". Ka rahvariided, kel soov...vammused ja pearätikud on meie kooli tundemärgid, mis teda teistest linnakoolidest lahutavad. ...Korda pidama õpetatakse kindlasti; lapsed peavad järgemööda omad ülevaatamise nädalad ära..."²¹

Autor rõhutab kooli ja kodu koostöö vajadust, sest "muidu ei kasvata meie noortsugu tubliks..." "Iga kooliaasta lõpul kinnitatakse lastele...olla kodus vanemaile ja õdedele-vendadele lahkeks abimeheks... Sest kodune elu, milles...inimese elu sügavam õnn juurdub, peab meie hariduse, veel naesterahva, peasiht olema. Kodusest soojast pesast...võrsugu rahvusmeeleline noorrahvas välja.

Et laste autundmust õrnaks ja ühel hoobil ka tugevaks kasvatada, karistatakse neid nii vähe kui võimalik, et nad vabal tahtel kohust täidaksid; et nende lapselikku loomust mitte igavese käskude andmise ja keelamise läbi rikkuda, ei valvata neil mitte igal sammul soldatina selja taga, päritakse aga, et kõik antud käsud täidetud saavad. Kui kodus peavad lapsed ennast omas kasvatamise majas tundma..."²²

Kui kaugele Suburg läks kollektiivsuse taotlemisel, näitab tema pöördumine kohaliku kirikuõpetaja poole palvega kõiki oma valla lapsi suvistepühadeks koguda "oma õue pääle mängupidule. ...Niisugune rõõmulik koosolemine sulatakse lahti südamed kõige mõjuvamalt sõprusele kokku,lahu-

²⁰ L. Suburg. Suburgi perekond. - "Eesti Kirjandus", 1924, nr.6, lk.252-253.

²¹ "Postimees", 1887, nr.23 ja "Wirulane", 1887, 1. juuni.

²² "Postimees", 1887, nr.23.

pannud on. Kõik tööd, mida daanlase Klausson-Kaasi kursustel on õpetatud, õpetatakse ka Wiegandti koolis".²⁵

1893.a. jaanuaris avati kooli neljas klass, järgmisel aastal viies. Lõpetajad olid võimelised sooritama koduõpetaja eksami sellekohase komisjoni ees. Anna Wiegandt käis Peterburis ja Orjolis end täiendamas.

Koolis kasutati vormirõivaid: pruunid villased kleidid ja mustad villased põlled; talvel isetehtud viltmütsikesed, suvel õlgkübarad pruunide paeltega.

Mitmel puhul mainitakse kooli head muusikalist taset. Koorilauluga esineti kirikus, seltsimajas ja koolipidudel.

L.Suburgi koolis õpetati ka võimlemist. Kui meenutada, et ministeeriumikooli õppeplaanis puudus veel 1910.a. tütarlaste võimlemine,²⁶ siis näeme, kuivõrd tänapäevale lähemal oli Suburgi õppeplaani juba seitsekümmend aastat tagasi. Suburg meenutab neid aegu ajakirjas "Naiste Töö ja Elu" 1914.a. ilmunud artiklis "Minu saatusega võitluskäik": "Pr. Wiegandt harjutas lapsi turnimises; käisime rongikäigul, muusika saatel rohelises; lapsed mängisid näitemängusid - kõik see oli väikeses Viljandis alles kuulmata asi - kõik tütarlaste lausa rikkumine. Sellest said osalised hüüdnime "Die Affengalerie". Teine hüüdnimi - kaikkool - tuli sellest, et kooli avaral õuel mängiti vahetundidel krocketit.

Kool töötas algul Viljandis nelja õpetajaga. Käsitööd õpetas L.Suburgi õde Laura, hiljem Anna Kasvandik (pärastine Lohk). Esimesi õpetajaid oli ka Leeni Kõrv, pärastine Mõru.²⁷

²⁵ Taani pedagoog, tööõpetuse entusiast A.Clauson-Kaas (1826-1906) korraldas Eestis 1879.a. käsitööõpetajate kursuse, mis pani aluse selle aine süstemaatilisele õpetamisele mõningates koolides. Teistes koolides raugas huvi selle vastu varsti, Suburgi (Wiegandti) koolis aga jätkus selle õpetamine kuni kooli sulgemiseni (1898).

²⁶ A.Elango. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost. TRÜ rotaprint, 1968, Tartu.

²⁷ Joh.Sepp. Minu mälestised, 1929.

Viimases klassis oli õpilasi vähe, seetõttu töötas A. Wiegandt nendega eraldi õhtuti. Kooli kasvamisega, eriti seoses vene õppekeelele üleminekuga palgati õpetajaid juurde, sealhulgas mitu õpetajat Peterburist. Kohalikud õpetajad töötasid odavama palgaga kui linnakoolides. Nende töös oli palju eneseohverdämist.

Andres Rennit, L.Suburgi kaastööline ajakirja "Linda" juures, kirjutab Viljandi kooliajast: "Suburg oskas õpilaste õppimise kergeks ja huvitavaks teha ning elu koduseks korraldada ja lõbusaks kooseluks muuta, nii et alati suur maja rõkkas, täis kevadist elu ja ilu. Aja jooksul leidis kool ikka enam lugupidamist ja tarvilikku hindamist... Õpetus koolis oli kõrgel järjel ja edenes edukalt, nii et mitmed õpilased koolikursuse lõpetamise järel tarvilikud eksamid andes õpetajakutse omandasid. Mäletan... nendest nimepidi mõnda, nagu Anna Sassi, Anna Rennitit, Mari Tamme, Julie Kõverjalga, ja mõnda teist..." Ja kooli sulgemise puhul kirjutab Rennit: "...kool, mis kolmeteist aastat õnnistusriikast kultuuritööd oli teinud...tuli ajutiseks sulgeda, mis aga asjaoludel jäädavaks muutus. See sünnitas ümberkaudsetele lastevanematele kui ka igale haridussõbrale üldist ja tõsist kahetsust, sest ei olnud midagi, mis suletud kooli aset oleks täitnud..."²⁸

Kool lõpetas Viljandis oma tegevuse 1898.a. kevadel. Algul kooli sulgemise kavatsust polnud. Suvel läks L.Suburg kopsuoperatsioonile ja A. Wiegandt kannatas ületöötamise tagajärgede all. Oli kavatsus kool üle anda teisele juhatajale ja ise õpetajana edasi töötada. Sügiseks oli aga majaomanik ruumid teistele üürinud ja uusi ei leidunud. Ka abiellusid neli naisõpetajat, nende hulgas Anna Wiegandt. Nii tuli koolitöö Viljandis lõpetada.

Egeril avasid L.Suburg ja A.Wiegandt veelkord väikese kooli, osalt endiste õpilaste soovil, kes siib olid Viljandisse kooli käinud. On põhjust arvata, et töö algas sügisel 1899 ja lõppes 1906.a. kevadel. Siin viimaks teostus Suburgi eluaegne unistus - õpetada oma koolis

²⁸ A.Rennit. Mu meelen kuldne kodukotus, lk.37-38.

kõiki aineid eesti keeles. Õpilaste arv hoiti madalal, näiteks oli 1905.a. neliteist õpilast,²⁹ - sellega loodeti vältida inspektorite kontrolli; kirikuõpetaja käinud küll usuõpetust kontrollimas. Ka loodeti kooli kõrvalise asukoha peale.

A.Lammas kirjutab oma "Mälestustes": "Käisin inspektorilt luba küsimas; see vastas: võite oma kooliga minna kuhu tahate... Niisliis pidasin veel kaheksa aastat Egeril väikest kodukooli."³⁰

Kool oli kaheksaklassiline, nelja-aastase õppekavaga. Kooli lõpetajad võisid sooritada sisseastumiseksami gümnaasiumi. Õpetajatena töötasid Suburg ja tema kasutütar, ka Laura Suburg aitas ajuti. Suburg õpetas eesti ja saksa keelt, usuõpetust ja joonistamist, Anna Lammas kõiki teisi aineid: matemaatikat, ajalugu, geograafiat, vene keelt, laulmist, käsitööd ja soovijaile ka prantsuse keelt; ta andis ka tantsutunde.

Õpilaste vanus oli keskmiselt 12-14 aastat, kuid oli ka algajaid, kes tähti õppisid. M.Starost mäletab kaht õpilast, kes astusid gümnaasiumi: Elsa Koch Lätimaalt Aluksnest, kes õppis neli või viis aastat, ja Johanna Laats, kes õppis viis aastat. Mõlemad õppisid ka prantsuse keelt.

Ka Egeri kool oli internaatkool. Kõik õpilased elasid koolis, s.o. talus kahes ärklitoas; õpetus toimus suures alumises ruumis kahes rühmas. Kasvatajad olid endiselt nõudlikud. Kehtis kindel päevarežiim. Pärast õppetunde vedeti mõned tunnid väljas. Pärast lõunat toimus tundide ettevalmistamine, õhtuti vestlused mitmesugustel eetilistel ja teistel teemadel, mis õpilasi huvitasid. Võimeldi suures toas klaveri saatel. Toitu valmistati õpetaja juhitud juhtimisel. Tehti palju käsitööd, tihti loeti sel puhul ette.³¹

²⁹ Suulised andmed Minni Starostilt (Tõrva), kes siis õppis Egeril.

³⁰ A.Wiegandt-Lammas. Mälestusi...

³¹ Suulised andmed Minni Starostilt (Tõrva) 1964. ja 1968.a. ja Anna Jaskalt (Egeri) 1968.a.

Tuleb rõhutada Suburgi usuvastast hoiakut; nii näiteks oli õpilastel kindlalt keelatud talu vanaperemehe palvetundidest osa võtta. Usuõpetustundides ei õpitud piiblilugu pähe, vaid jutustati ja täiendati näidetega elust. Ka rääkinud Suburg tihti saksavastaseid pilkelugusid.

Tihti veedeti õhtuid lõbusalt, mängides ja tantsides. Osa õpilasi olid "võerustajad", teised "külalised". Õpetati, kuidas käituda. M. Starost mäletab ka mõningaid õpilasi Egeri koolist: Koorküla sekretäri lapsed, õed Minni ja Katariina Starostid, mõisa kupja kaks tütart, aedniku tütreid Taageperast - Hilda ja Ženni Grünbergid, metsavahi tütar Eeralt - Pulst.

Kooli nimetati "Egeri kool" või "Anna Lamba, sünd. Wiegandt, tütarlastekool".³¹

1906. a. 19. aprilli määrusega anti luba avada erakoole kohalikes keeltes. Selleks ajaks oli Egeri kool töötanud juba kaheksa aastat ja lõpetas kevadel oma tegevuse. Seega võib Egeri kooli pidada eestikeelse naishariduse esimeseks koldeks.

P. Põld ütleb eesti emakeelse erakooli kümne aasta juubeli puhul: "Meie koolis valitseb 80-ndate aastate lõpust kõikidel astmetel, ka rahvakoolis... võõras vaim ja siht. Eesti keel puudub keskkoolides täiesti... Isegi ev. lut. usuõpetust anti eestlastele ainult saksa keeles veel mitu head aastat. Eesti rahvusline iseteadvus oli nähtavasti veel nii nõrk, et ta sellele kadakasaksastamisele vastu panna ei suutnud..."³²

Võib-olla ei tundnud Põld lähemalt siin käsitletud Suburgi kooli. Kuna viimane töötas viieaastase progümnaasiumi kavaga, ei saa öelda, et "keskkoolides puudus eesti keel täiesti". Ja usuõpetust andis Suburg kogu oma koolitöö vältel emakeeles. Niisamuti õpetati siin käsitööd,

³¹ Suulised andmed Minni Starostilt (Tõrva) 1964. ja 1968. a. ja Anna Jaskalt (Egeri) 1968. a.

³² P. Põld. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste Keskkool. Tartu, 1916, lk. 4.

võimlemist, kodundust, mis teistes koolides puudusid. Need asjaolud sunnivad L.Suburgi pedagoogilist tegevust, eriti tema koolis Viljandis, meie rahvusliku hariduse arengu taustal rohkem esile tõstma kui siiani tehtud.

L.Suburg oli loomult tagasihoidlik ja õrnatundeline.³³ Eluvõitluses arenes temast visa ja oma püüdlustes järeleandmatu inimene. Suur kiindumus lastesse, mis ärkas juba siis, kui ta kolme-nelja aastasena hakkas nooremaid õdesid-vendi hoidma, jäi Suburgile omaseks surmand. See tunne ei aidanud teda mitte üksnes ta pedagoogilises töös, vaid tegi temast ka otsitud haigeravitseja. Emad tõid oma haigestunud lapsi tema juurde - "kes neid ikka terveks teeb kui mitte Lilli-preili". Paljusid on ta peksust ja mitmeid surmast päästnud. Veel Egeril pääses tänu L.Suburgile karistusest poisike, kes peksu eest järve jooksis end uputama (ja kes täiskasvanuna seda tädi tänama tuli). Ühel käigul haige lapse juurde talvel oleks Suburg hukkunud, kui ta vend poleks teda lumehangest leidnud.

Ikka oli Suburgi mõte laste ja naiste saatuse ja olukorra juures.

Aasta enne surma, 1921.a., ilmus "Naiste Töös ja Elus" Suburgi artikkel "Talunaine", kus ta muuhulgas ütles: "Vabrikutöölisele naistele asutatakse emakaitsesed, nõutakse neile enne ja pärast sünnitamist puhkuseaega. Kuid mis-suguses seisukorras on talunaine? Ta kannab ja tõstab padasid ja toobreid, aitab meest kuni viimse silmapilguni. Arge arvake, et tema rauast on..."³⁴

Võitlus laste heaolu eest seostub Suburgil loogiliselt võitlusega kiriku vastu, mida ta jätkas viimaste eluaastateni.

1919.a., kolm aastat enne surma, ilmus L.Suburgil "Naiste Töös ja Elus" artikkel "Meie õnnetumate laste

³³ L.Suburgi saksa keelne päevik "Kõnelused oma lapsepõlve jumalaga".

³⁴ L.Suburg. Talunaine. - "Naiste Töö ja Elu", 1921, lk. 67.

kaitsmiseks", milles ta vastab "Postimehest" loetud teatele, kuidas vanemad väikese tüdruku on veriseks "tapnud". Suburg loetleb palju juhtumeid laste peksemisest kuni invaliidsuseni ja surmani ning lõpetab järgmiselt:

"Ei ole minu silmi kusagilt teateid juhtunud, kas meie paganaaegsed esivanemad oma lapsi ka nii valju karistamise all on hoidnud, kui ristiusu aja vältusel seda on tehtud... Jah... karistage oma lapsi, kasvatage neid jumalakartuses (ikka ainult kartuses!)... On näha, kui vähe pähetuubitud usureeglid... on suutnud rahvaid õigeteks inimesteks kasvatada. Kui rikkuvalt aga pekmine...ka inimeste hingedele on mõjunud, seda leiame küll kurvastavalt oma rahva liikmete juurest, kus orjaaaja vits parandamata armisid inimeste hingedesse on löönud, kus orjameelsuse jäänused puhtale inimlikule tundele...takistuseks on."³⁵

Sama suhtumist leiame kirjutisest "Kes meie aja õiged rüütlid oleksivad", kus Suburg nimetab pastoreid vaimuvärdjateks.³⁶

Suburg kirjutab: "Inimene on tervik. Pole tõsi, et tal ihu on, mis hingest lahutatuna haigustest tuleb parandada; sama vale on, et tal...hing olla, mis ihust lahus patu orjusest tulla päästa. Inimese ihuline ja vaimline organismus on...lahutamata ühendusesse loodud."³⁷

Suburg polnud ateist. Ta võitles küll kiriku ja pastori vastu, pidas aga usku siiski vajalikuks. Kolm aastat enne surma kirjutab ta: "Mis on siis...religioon? - see on inimesse loodud igatsus täienemise, igavese kestvuse järele...mille kättesaamiseks inimvaim... abinõusid otsib - see on tegev religioon... Lapse puhtast südamest peab vaimu harimine algama."³⁸

³⁵ Lilli Suburg. Meie õnnetumate laste kaitsmiseks. - "Naiste Töö ja Elu", 1919, lk.90-91.

³⁶ L. Suburg. Kes meie aja õiged rüütlid oleksivad. - "Õlevik", 1912, lk.329.

³⁷ Samas.

³⁸ L. Suburg. Kuidas sa sured? - "Naiste Töö ja Elu", 1919.

L.Suburgi elutöö ei piirdunud koolide asutamisega ja laste õpetamisega. Ta oli esimene, kes meie ilukirjanduses propageeris täielikku lahtiütlemist sakslusest.³⁹ Silmapaistvaid teeneid on tal esimese naisajalehetoimetajana. Asudes "Perno Postimeest" toimetama viis ta sinna kaasa rahvusliku liikumise demokraatliku suuna ideed. K.Laigna kirjutab: "Perno Postimees" omandas just Suburgi toimetajaks olles mõne kuu kestel üsna eripärase koha eestikeelsete ajalehtede seas. Põhjuseks oli, et "Sakala" pidi 1879.a. mai algul ilmumise ajutiselt lõpetama. Nii kujunes "Perno Postimees" Eesti kõige progressiivsema sisuga perioodiliseks väljaandeks."⁴⁰

Oma pika elu lõpul sai Suburgile osaks ka avalikkuse heakskiit ja rõõm näha teostatuna palju sellest, mille eest ta võidelnud oli. Vana pedagoogi 75. sünnipäeval öeldi palju sooje, tunnustavaid sõnu. Saabusid õnnitlused lähematelt ja kaugematelt sõpradelt; kirjutasid Miina Hermann, Anna Haava, Andres Rennit, abielupaar Kitzbergid, Aino Tamme isa, Marta Pärna, abielupaar Rauad, Lohud Vladivostokist, tuli tervitus Livonia asundusest Kaukaasiast. Tartu Eesti Naisselts valis Suburgi auliikmeks. Eesti Kirjanduse Seltsi nimel saatsid A.Jürgenstein ja J.V.Veski pikema aadressi.

Olen püüdnud minu kasutuses olnud allikate põhjal heita pilku L.Suburgi elule ja tegevusele, niipalju kui see on olnud seotud noorsoo kasvatamisega. Tõenäoliselt võimaldab tema pedagoogilise, publitsistliku ja ilukirjandusliku pärandi igakülgne ja põhjalik läbitöötamine ka seda tööloiku üksikasjalikumalt valgustada, mis aga jääb edaspidiseks tööks.

³⁹ V.Alttoa. Eesti kirjanduse ajalugu III, 1946.

⁴⁰ K.Laigna artikkel "Pärnu Kommunistis" 24.sept.1964.

ADO GRENZSTEIN LAULMISE ÕPIKU AUTORINA.

H. Rannap,

Tallinna Muusikakool.

Eesti 19. sajandi teise poole silmapaistev ühiskonnategelane, ajakirjanik, luuletaja ja pedagoog Ado Grenzstein oli pärit Tarvastust. Sealses valla- ja kihelkonnakoolis omandas ta tuntud ärkamisaja tegelase Hans Wühneri käest korraliku alghariduse, nii et võis peale kihelkonnakooli lõpetamist sooritada Paistu vallakooliõpetaja eksami ja töötada mõne aasta Wühneri juures abiõpetajana.¹ Hariduse tähtsust tunnetav noor kooliõpetaja astus 1871. aastal Valga Kihelkonnakooliõpetajate Seminari, kus tollal direktor J. Cimze õpetas põhjalikult muusika teooriat. Orel-, klaveri- ja viiulimäng ning laulmisõpetus lisasid teoreetilistele teadmistele praktilised oskused ning lõpetanud 1874. a. seminari, võis A. Grenzstein juba edukalt töötada Audrus köstrina ja kihelkonnakooliõpetajana. Siin tegutses ta aktiivselt muusika alal, kogus rahvalaule, asutas laulukoore ja aitas vallakooliõpetajaid asjalike nõuannetega ja metoodiliste juhistega.² Täiendanud oma pedagoogilisi teadmisi lühemat aega välismaal, asus Grenzstein 1876. aastal Tartu Vallakooliõpetajate (Hollmanni) Seminari õppejõuks.

Haritud ja küllaltki laia silmaringiga inimesena nägi Grenzstein puudujääke rahvakooli õpikute osas ja püüdis oma teadmisi, metoodilist eruditsiooni ja õpetajakogemusi kasutades anda omapoolse panuse eesti kooli arengusse.

1878. aasta on muusikalise kasvatuse metoodikas märkimisväärne, sest sel aastal ilmus esimene metoodiliselt

¹ Eesti Biograafiline Leksikon. Tartu, 1926-1929, lk. 108-110.

² V. Kalja ja A. Elango. Ado Grenzstein pedagoogina. - Nõukogude pedagoogika ja kool II. Tartu, 1966, lk. 196-197.

korraldatud kooli laulmise õpik, mille oli koostanud Ado Grenzstein.³

Õpik koosneb kuuest osast. Iga valla- ja kihelkonna-kooli klassi tarvis on üks raamatuke. Grenzstein on mures, et laulmisele pööratakse vähem tähelepanu kui eelmistel aastatel ja juhib raamatu eessõnas õpetajate tähelepanu sellele, et nüüd "peab koolmeister laulmist võimalikult osavaste juhutama, mudu hakkab laulmine rahva seast kaduma".

Grenzstein vihjab siin nähtavasti 1874.aasta Liivimaa Luteri Usu Maakoolide Õpetuse Plaanidele, mille järgi valla-koolides nähti ette kolm tundi, kihelkonnakoolides 2 tundi laulmist nädalas.

Eessõnas antavad juhised näitavad, et Grenzstein on hästi teadlik rahvakoolide olukorrast ja kaugel dogmatis-mist, annab asjalikke näpunäiteid aine optimaalseks õpeta-miseks. Ta näitab, et iga õppeaasta jaoks on tema poolt koostatud küll eri raamatuke, kui aga ühe aasta jooksul ei suudeta selles leiduvaid laule ära õppida, jätkatagu järgmisel aastal. Kellele üks raamatuke on aga kasin, see võtku järgmine käsile. Realistina tunnistab Grenzstein, et nii kaugele meie rahvakooliõpilased ei jõua, et nad iga tundmata viisi noodi järele suudaksid laulda. Nad peaksid aga jõudma tasemeni, et unustatud laule noodist meelde tuletada ja kergemaid uusi viise noodist õppida.

Suurt tähelepanu pöörab Grenzstein ühehääelsele laulu-le koolis. Ta juhib tähelepanu, et "mitte koolile vaid elu-le peab õpitama". See märkus käib otseselt mitmehäälsete koraalide ja muude kooriteostega liialdamise pihta. "Koolis peab suuremalt osalt ühe, kasinam kahe, arvaste kolme ja nelja häälega lauletama. On väga ilus, kui ühe häälega häste lauldakse."⁴ Nii sisaldabki I jagu, mis vallakooli-le esimese õppeaasta jaoks on koostatud, 15 ühehäälsset ja 2 kahehäälsset laulu. Iga laulu ees on väike õpetuslik osa - hääleharjutus samas rütmis ja helistikus mis järgnev laul.

³ Kooli laulmise raamat. Kuues jaos kirja pannud A. Grenzstein, seminari koolm. Tartus. I jagu. Tartu, 1878.

⁴ Samas, lk. 3.

Laulude abil selgitatakse ka noodiõpetuslikke küsimusi ja esitatakse kogu materjal kergemalt raskemale minnes. Grenzsteini lauliku ilmumist tervitab elavalt ajakirjandus. Märgitakse kiitvalt lauliku metoodilist ülesehitust ja "... veel suuremaks kiituseks on temale, et ta meie rahva viisidega, selle kallima kullaga, alustust teeb..."⁵ Neil aastatel, mil laulikutesse sattusid nagu juhuslikult üksikud rahvaviisid, oli Grenzsteini lauliku I jao laulude valik koolmeistreid hämmastav ja vaimustav. Selle jao 17 laulust olid 6 eesti, 3 saksa, 1 vene ja 1 soome rahvaviisid. Ülejäänutest olid 1 saksa helilooja Nägeli laul ja 5 koraali.

II jagu, mis oli koostatud vallakooli teiseks õppeaastaks (kõik kuus jagu ilmusid Tartus 1878. aastal), jätkas I jao metoodilis-didaktilisi põhimõtteid. Enamik lauludest oli esitatud ühehäälselsetena (21 laulust 16), 4 laulu kahehäälsena ja kolmehäälsena lihtne koraal "Oh võtkem jumalat". II jaos ei olnud enam rahvalaulude enamust. Siin oli vaid 1 eesti, 1 vene, 1 tšehhi, 1 iiri ja 2 saksa rahvaviisi. Siit alates sisaldab iga jagu ka mitmeid lauliku autori enda viise A. Piirikivi nime all. Noodiõpetuslik osa on küllaltki osavalt, kuigi väga napilt, paigutatud laulude vahele nii, et helistik jms. langeks kokku hääleharjutuses ja õppimisele tulevas laulus. "Õpetuse viis raamatus on väga kiiduväärt", märkis ajakirjandus. "Noodi õpetused, hääle harjutused ja laulu viisid hakkavad kõige kergemast... pääle ja lähevad samm sammult edasi..."⁶

Alates III jaost muudab Grenzstein laulikute struktuuri. Nüüd puuduvad juhised - hääleharjutused uue laulu eel. Kõik selgitused ja nõuanded on koondatud esilehele, kus autor õpetab koolmeistreid õpilastele küsimusi esitama nii, et noodiõpetus kinnistuks ja areneks. Ka hääleharjutusi pole unustatud, need, "iga tunni hakatuses hoolega laulde", on paigutatud laulikuga aga neljale viimasele leheküljele. Mitmehäälsed laulud võtavad III jaost alates ülekaalu. Siin

⁵ "Sakala Lisaleht", 1878, 24. juuni.

⁶ "Eesti Postimehe lisaleht ehk Jututuba", 1878, 22. november, lk. 289.

on 12 ühe-, 11 kahe- ja 2 kolmehäälset laulu. Õnnelikuks valikuks osutusid eesti rahvaviis "Kui mina alles noor veel olin" (siin "Meie elu") ja soome helilooja Paciuse "Igatsus kevade järele" ("Kulla kevade, kallike, tule"), mida siit alates palju aastaid eesti koolis lauldi.

Kihelkonnakooli esimese õppeaasta jaoks koostatud IV jagu erineb eelmistest nõudlikuma laulurepertuaariga (siin on 9 ühe-, 10 kahe- ja 7 kolmehäälset laulu), raskemate hääleharjutustega (hüpped, rütmika, kahehäälneline harjutus harmoonilises do-minooris, kolmehäälneline harjutus), laulude suurema ulatusega (I hääle ulatus do¹ - la²) ja 5-leheküljelise noodiopetusega. Viimases on toodud traditsiooniline algõpetus: noodijooned, noodivõtmed, noodid pikkused, pausid, märgid, duur ja moll, takti viipamise skeemid, võrsõnade seletused.

V ja VI jagu kihelkonnakooli viimaste õppeaastate jaoks on ühenäolised. Nendes on nii ühe-, kahe-, kolme- kui ka neljahäälseid laule Grenzsteinilt endalt, mõnelt eesti heliloojalt (A.Kunileid, K.A.Hermann, L.Koidula, J.Järv), rahvaviise, koraale ja teiste autorite laule. Laulud on parajalt rasked. Ka hääleharjutused on üsnagi nõudlikud.

Kõigi kuue jaega said eesti koolid mitte ainult metoodiliselt hästi läbitõõtatud laulikud vaid ka rikkalikult kodumaiseid, naaberrahvaste ja muid väärtuslikke laule, mille arvu ja jaotust näitab alljärgnev tabel:

	Laulude üldarvust							Muud
	Laulude üldarv	Vaimulikke	Ilmalikke	Eesti rahvalaule	Eesti heliloojate laule	Saksa autorite ja rahvalaule	Vene autorite ja rahvalaule	
I jagu	17	5	12	6	1	9	1	1
II jagu	21	5	16	1	5	10	1	4
III jagu	25	6	19	4	5	8	1	7
IV jagu	26	8	18	1	3	16	1	6
V jagu	25	4	21	1	5	6	1	9
VI jagu	27	4	23	2	5	9	1	10
Kokku	141	32	109	14	26	58	6	37

Tabelist näeme, et 1) ilmalikud laulud olid Grenzsteini laulikutes suures ülekaalus;

2) eesti rahvalaulude ja eesti heliloojate tööde osatähtsus oli võrdlemisi suur (varemalt ilmunud 15 koolidele suunatud väljaandes on kokku ainult 5 eesti rahvaviisi);

3) saksa autorite laule ja saksa rahvalaule oli tunduvalt rohkem kui eesti omi, millest võib järeldada, et neil aastatel oli saksa kultuuripoliitika mõju Grenzsteinile veel tugev;

4) Grenzstein ilmselt hoidus vene repertuaarist ja vaid värviks (või tsensori jaoks) tõi igasse jaosse ühe vene rahvalaulu (IV jaos rahvalaulu asemel Lvovi "Jumal keistrit kaitse sa").

Mõnede repertuaari puuduste kõrval oli Grenzsteini laulikutes ka muid puudusi: kohati kõrged registrid, mõne laulu väheütlev seade, osaliselt lünklikud noodiõpetuslikud seletused ja metoodilised juhendid. Mõned "säädused" õpetajatele ja õpilastele olid vajalikud ja asjalikud ("Ära lase liig kõrgeste ega liig madalaste laulda", "laula sagedaste" jms.), mõned aga naiivsed ja desorienteerivad ("laulja olgu keha ja vaimu poolest vaguses olekus", või "pane keel õrnaste alumiste hammaste külgi ja hoiä ta vagusi").

Ado Grenzsteini kuus kooli laulmise raamatut olid väljapaistvaks saavutuseks eesti muusikapedagoogilises kirjanduses. "Siisamaale oli seesugusest raamatust suur puudus", märkis ajakirjandus, "nii häästi kokku säädimise, kui ka keele poolest on Grenzsteini raamatud väga tulusad".⁷

⁷ "Perno Postimees", 1878, 20. oktoober, lk. 341-342.

EESTI KOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE 20.s.

MARKSISTLIK PEDAGOOGILINE MÕTE EESTIS 1905.-1907.a.
REVOLUTSIOONI PERIOODIL.

H. Saal,
Kingissepa TNK.

Marksistlikud ideed Eesti töötava rahva haridus-
poliitikas.

Marksistlikud teosed ilmusid Eestisse esmakordselt 1880.aastate alguses. Peale K.Marxi ja F.Engelsi saksa-keelsete teoste toodi Eestisse ka vene marksistide töid ning revolutsiooniliste organisatsioonide lendlehti.

Esimesed marksistlikud grupeeringud Eestis tekkisid 1880.aastate lõpul Tartus.

Marksismi pooldajate arv kasvas järjest. 1901.-1903.a. viibis Tallinnas M.Kalinin, kes Eesti sotsiaaldemokraatliku liikumise kindlustamiseks suure töö ära tegi.

1905.a. revolutsiooni ajal hakkasid marksistlikud ideed laiemalt levima tööliste hulgas. Nende peamiseks levitajaks oli VSDTP ja sellega seotud isikud.

VSDTP programm (vastu võetud II kongressil 1903.a.) nägi ette rea nõudmisi rahvahariduse alal:

"8. Elanikkonna õigus saada haridust emakeeles, see õigus kindlustatakse selleks vajalike koolide loomisega riigi ja omavalitsuste kulul...

13. Kiriku lahutamine riigist ja kooli lahutamine kirikust.

14. Tasuta ja kohustuslik üld- ja kutseharidus kõigile kuni 16 aasta vanustele mõlemast soost lastele; puudustkannatavate laste varustamine toidu, riiete ja õppeabinõudega riigi kulul."

See programm oli ka Eesti töötavale rahvale aluseks oma haridus- ja koolipoliitiliste nõudmiste püstitamisel.

VSDTP Tallinna Komitee poolt 1905.a. välja antud lendlehes kirjutatakse:

"... Rahvakoolides olgu rahva keel õpetuse keel ja kooli avamine olgu kogukondade ja linnade eneste asi. Õpetus olgu ilma hinnata, nagu ka õppeabinõud.

Kesk- ja kõrgemad koolid olgu kõikidele lahti, ilma rahvuse, usu, sugu, vanaduse jne. peale vaatamata."¹

Nimetatud nõudmiste toetamiseks ilmus töölisajakirjanduses rida artikleid.

Progressiivseid ideid, mis paljus ühtivad VSDTP programmiga, püüdsid mitmed pärastised eesti tööliklassi juhid juba enne revolutsiooni oma õpetajategevuses rakendada.

Hans Pöögelmann (1875-1938) töötas pärast Eesti Aleksandrikooli lõpetamist neli aastat (1892-1896) õpetajana Vitsjärvel. Ta astus aktiivselt välja usu ja joomise vastu, organiseeris laulukoori ilmalike laulude õppimiseks, tema algatusel loodi näitering, ta võttis osa karskusseltsi "Tugevus" tööst jne. Sellise tegevuse mõju oli rahva hulgas tunda: palvetunnid ja kõrtsikaklused hakkasid kohalike noorte hulgas vähenema.²

"Postimehe" toimetuses tööle asunud, rõhutab H.Pöögelmann oma artiklites põllutöölise olukorra parandamise vajadust, et nendelgi oleks võimalusi vaimseks arenguks. Ta teeb ettepaneku, et seltsid organiseeriks raamatukogusid, pühapäevakoole jms. Hilisematelgi aastatel tuli H.Pöögelmann korduvalt põllutöölistele hariduse andmise nõude juurde.³

Talle teevad muret ka raskused, mis on seotud tütarlastele hariduse andmisega, sest "...harimata naene, ema jne. on nii suured takistajad hariduse teel, et nende vastu vae-

¹ Proletaarne revolutsioon Eestis. - "Leningrad", 1920, nr.1, lk.31.(Edaspidi: Proletaarne revolutsioon).

² Ellen Plotnik, Hans Pöögelmann. Tallinn, 1965, lk.27.

³ "Kiir", 1912, 7.september.

valt mõni seadus suudaks sõdida. Ajalugu, inimesesugu ei saa ilmaagi seda eraldamist andeks andma."⁴

"Postimehe" juures töötades jäi H.Pöögelmann väikekodanliku demokratismi positsioonidele. Esimesed kokkupuuted marksismiga olid tal arvatavasti "Teataja" toimetuses (1901-1903). "Teatajas" kritiseeris ta kooli vähest sidet eluga, mõistis hukka koolis valitseva tuima tuupimise ja soovitas suunata lapsi rohkem iseseisvalt teotsema.⁵

1905.-1907.a. revolutsiooni ajal toetas H.Pöögelmann revolutsioonilis-demokraatliku tiiva poolt nn. aulakoosolekul vastuvõetud otsuseid hariduse alal.

"Sõnumetes" avaldas H.Pöögelmann arvamust, et koolihariduse andmisel on põhiline õppetöö sisu.⁶

Vaidluses J.Tõnissoniga väitis H.Pöögelmann, et praegu on tuleviku kasvatus jacks olemas ainult üldised printsiihid. Kindlasti tuleb igale inimesele anda võimalus vabaks arenemiseks. Kõigepealt tuleb aga usuõpetus koolide õppekavast välja arvata.⁷

Võitlusele usuõpetuse vastu pühendab H.Pöögelmann terve koguteose, mille eessõnas ta kirjutab: "Kooli vabastamine kiriku mõju alt on ka üks klassiteadliku proletariaadi nõudmistest..."⁸

Ka oma hilisemas tegevuses astus H.Pöögelmann järjekindlalt välja emakeelse kooli eest, usuõpetuse, tuupimise ja õpilaste isiksuse mahasurumise vastu.

⁴ H.Pöögelmann. Rahvaharidus kultuurmaadel. - "Postimees", 1899, 18.november.

⁵ "Teataja", 1902, 24.aprill.

⁶ "Sõnumed", 1906, 5.september.

⁷ H.Pöögelmann. Mis Jaan Tõnisson sotsiaaldemokraatiast arvab. - "Elu ja Võitlus" I. Peterburi, 1907, lk.49.

⁸ H.Pöögelmann (toimet.). Kool ja kirik. Tallinn, 1907, lk. 12.

Jaan Anvelt (1884-1937) teotses otseselt õpetajana lühemat aega. Pärast õppimist Tartu Õpetajate Seminaris ja iseseisva õppimise teel algkooliõpetaja kutseeksami sooritamist 1904.a. töötas ta kaks aastat algkooliõpetajana Toilas.

Juba esimesel õpetajaks olemise aastal avaldus J.Anvelti usuvastane hoiak. Ta selgitas õpilastele usu väär-olemust teaduse abil. Jõulupuugi korraldas ta tuletõrjeseltsi saalis puhtilmaliku eeskavaga.⁹

J.Anvelti niisugune tegevus ei jäänud märkamata tema vastastel. "Jõhvi kihelkonna pastor Cristoph sarjas kantslist Toila koolmeistrit, kes lastele usuõpetust ei õpetavat, rahvakoolide inspektor Bõlov aga leidis kooli kontrollides, et lapsed laulvat halvasti "Jumal, keistrit kaitse sa".¹⁰

Kasvatustööd tegi J.Anvelt ka täiskasvanute hulgas: asutas raamatukogu, korraldas perioodiliselt nn. perekonnaõhtuid, kus arutati mitmesuguseid kaasaja probleeme jne. Ta nägi teed alkoholismist pääsemiseks töörahva elujärje parandamises, tema haridustaseme tõstmises, kultuuriliste vajaduste rahuldamises.¹¹

J.Anvelt ei kasutanud kehalisi karistusi, kuigi need mujal tol ajal veel küllaltki kasutamist leidsid. Õpilaste vallatustele reageeris ta märkuste ja sõbralike manitsus-tega. Laialdaste teadmiste ja isikliku eeskujuga avaldas ta õpilastele mõju.

J.Anvelti võitlus progressiivsete ja marksistlike pedagoogiliste ideede eest jätkus ka hiljem, kui ta enam tegeliku õpetajana ei töötanud, eriti ajalehe "Kiir" toimetajaks oleku ajal 1912.-1914.a.

Progressiivseid pedagoogilisi ideid rakendasid oma õpetajategevuses ka J.Sihver (1879-1918), A.Leetsmann

⁹ Jaan Anvelt. Tallinn, 1965, lk. 90.

¹⁰ Samas, lk. 9.

¹¹ Samas, lk. 93 jj.

(1888-1937) jt., kes hiljem paistsid silma eesti töörahva juhtidena.

VSDTP ja sinna kuuluvate Eesti proletariaadi juhtide tegevuse tagajärjel tungisid marksistlikud ideed laialdaselt Eesti tööliste ja haritlaste ringkondadesse, kus neid hakati rakendama ka hariduspoliitiliste nõudmiste põhjendamisel.

Töötav rahvas polnud enam rahul senise usulistest ideedest läbi imbutatud haridusega, vaid hakkas nõudma teaduslikku haridust, mis tal võimaldaks õigesti mõista looduse ja ühiskonna arengut. "Meie nõuame haridust selleks, et hariduse abil tõsisest teadmist olemise üle kätte saada - nii palju kui teadus seda iganes lubab. Meie soovime varjamata tõtt teada saada, ainult see huvitab meid ja selle järele on meil jänu... Meie võime ainult niisuguse ajaloo õpetusega leppida, mis meile inimesesoo loomuliku edene- mise lugu näitab, seda lugu, kus Jumalal ega tema asemik- kudel... asupaika ei ole."¹²

Tegeliku õppe- ja kasvatustöö alal tõstis töötav rahvas esile rea progressiivseid põhimõtteid, mis osalt langesid ühte kodanlik-demokraatliku pedagoogika nõuetega.

Eesti kodanluse haridusprogrammis oli ka emakeelse hariduse nõue (kuni 1917.aastani küll ainult algkooli ula- tuses), millega koos taotleti rahvuslikku haridust ja kas- vatust. Kodanlusel oli seejuures oma tagamõte. "Ei ole kahtlust, et kodanlus nii ülepingutatult oma haridust rõhutades mõtles kõigepealt oma kasumitele, mida ta loo- ti saada majanduselu võtmepositsioonide ja kõrgepalga- liste ametikohtade hõivamisega saksa ja vene kapitalisti- delt. Rahvuslikult koolilt lootis kodanlus, et see aitab tumestada töötava rahva klassiteadvust."¹³

Proletariaadi kasvatus eesmärk on erinev kodanluse

¹² "Sotsiaaldemokraat", 1906, 1.november.

¹³ A.Elango. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte aja- loost. Tartu, 1968, lk. 53.

omast: mitte truualaallike ja sõnakuulelike alamate kasvatamine, vaid vabade ja väarikate kodanike ettevalmistamine eluks. Kui kodanlik kool kasvatas kirikule koguduseliikmeid ja riigile sõnakuulelikke alamaid, siis töölikklassil on vaja kasvatada inimesi, kes "vaprad on oma kasude eest välja astuma - kes oma klassi seisukohta ja oma kasusid kõige pealt tunnevad, kellel kodanlikud vabadused elutuginimine on ja kes mitte ei karda nende eest oma elugi ohverdada."¹⁴

Marksistlik pedagoogika nõuab, et õpilased omandaksid teadmisi teadlikult, mõtestaksid lahti õpitava materjali.

Ka Eesti töölisliikumise pedagoogilises programmis arvatakse tuupimist üheks põhjuseks, miks õpilastel huvi õppetöö vastu kaob. Teadmiste teadliku omandamise printsiipi peetakse väga oluliseks, sest tuupimisega "riisuti ja riisutakse... tõsised vaimuanded ära..."¹⁵

Õigesti leitakse, et õpilastes on vaja äratada huvi õpitava vastu, kasvatada neis armastust teaduse vastu: "Kui aga kasvataja õpilasele mõnda teadust pakub, siis peab ta seda nõnda tegema, et õpilane selle kohta huvitust tunneb, et õpilases teaduse himu ärkab... Just armastust teaduse vastu peaks iga kasvataja õpilases äratada püüdma,"¹⁶

Kasvatamismeetoditest tõstetakse esile eeskuju, millel on kasvatases tähtis osa. Kui vanemad näitavad head eeskuju, "ei ole palju tarvis sõnaga lapsi hädusele kasvatada, nemad saavad iseenesestki kõiki häid omadusi enestele tarvitama"; kuid - "hoidku ennast iga vanem oma laste kuuldes valet rääkimast!"¹⁷

¹⁴ "Sotsiaaldemokraat", 1906, 1. november.

¹⁵ "Vabadus", 1906, 11. aprill.

¹⁶ "Vabadus", 1906, 27. jaanuar.

¹⁷ "Rahva Lõbu-leht", 1905, nr.6, lk. 188.

Heakskiidust ja hukkmõistust eristatakse pilkamist, mille eest hoiatatakse: "Vaevalt on lapsele midagi kahjulikum kui see, et suur inimene ta välja naerab. Tahetakse oma ümber rõõmsaid, lustilisi lapsi näha, siis ei tohi ühtegi nende sõna pilgata ja nende väljamõtlemise viisi üle naerda..."¹⁸

Marksistlik pedagoogika tunnistab kõlbelise kasvatuse meetodite hulgas ka sundimist kui veenmismeetodile allutatud osa, kuid ta eitab kehalist karistust.

Kehalise karistuse vastu üldse astub välja ajaleht "Vabadus" 1906.a., sest "pekamine ei või ju iialgi hääd tagajärge tuua."¹⁹

"Eduerakonna" poolt kokkukutsutud üle-eestilise rahvaasemikkude koosoleku revolutsioonilis-demokraatlik enamus märgib vastuvõetud otsuses ühtteist ka haridusküsimuste kohta. Otsustati, et koolide juhtimine peab minema omavalitsusorganite kätte ning õpetus peab toimuma emakeeles. Nõuti kooli lahutamist kirikust ja usuõpetuse kui õppeaine kaotamist.

1905.a. andis tööliiklasklassile võimaluse kooli suhtes progressiivsete nõudmiste esitamiseks ja osaliselt nende teostamiseks, kuigi lühikese aja tõttu ei jõutud kõike veel ellu viia.

Kuigi olemasoleva materjali põhjal ei saa järeldusi teha kõikide pedagoogika lõikude kohta, on selge, et nõudmised, mis tööliiklikumine 1905.-1907.a. koolile ja haridusele esitas, toetusid marksistliku pedagoogika põhi-seisukohtadele.

Õpetajad ja õpilased marksistliku pedagoogilise mõtte toetajatena.

Proletariaadi haridusalaseid nõudmisi toetasid paljudel juhtudel progressiivselt meelestatud kooliõpetajad ja

¹⁸ "Rahva Lõbu-leht", 1904, nr. 12, lk. 379.

¹⁹ "Vabadus", 1906, 15.detsember.

-õpilased, kes ei jäänud 1905.-1907.a. revolutsioonis passiivseiks pealtvaatajaiks.

Kuigi kooliõpetajate nõudmistes olid tähtsal kohal nii koolide kui õpetajate endi majanduslik olukord, olid tähtsamad siiski need nõudmised, mis puudutasid hariduselu.

Paljudes koolides oli majanduslik olukord äärmiselt vilets. "Koolimajad ise ei vastanud kõige algelisematelegi õppeasutuste nõuetele."²⁰ 1906.a. ilmus "Vabaduses" artikkel pealkirjaga "Meie vallakoolid kui tervise rikkujad", milles muu hulgas kirjutatakse: "Et meie vallakoolid tervishoiu nõuete järele kisendavad, on enam kui õige."²¹

Oma koosolekutel esitasid õpetajad nõudmisi olukorra parandamiseks, koolimajade majandusliku baasi tugevdamiseks ning ettepanekuid hariduselu kohta.

Ajaleht "Uudised" toob teate Tartu õpetajate koosolekust, kus arutati õppekeele küsimust, kohustusliku kooliaja pikendamist, õppeprogrammide läbivaatamist, õpetajate kvalifikatsiooni, nende majanduslikku seisukorda, õigusi jne. Sama koosolek pidas vajalikuks "sisse viia õppekeele na emakeel ja võtta selle otsuse täitmiseks tarvitusele vajalikud abinõud."²²

Õpetajate koosolekuid toimus ka igal pool mujal. Viljandi maakonna kooliõpetajate koosolekul esitati uue kooli projekt, milles nõuti:

1. Alghariduse eest hoolitsemine olgu kohaliku omavalitsuse asi.

2. Rahvakool olgu ühetüübiline, kahejärguline, alama- ja järgu rahvakool peab olema sunduslik, maksuta, poiss- ja tütarlastele ühesugune, usu ja rahvuse pääle vaatamata; õppimise aeg 8-16 aastani.

²⁰ M.Villemson. Kasvatus- ja haridusküsimuste käsitlemine ajalehes "Uudised" 1903-1905. Käsikiri TRÜ pedagoogika kateedris. (Edaspidi: M.Villemson).

²¹ "Vabadus", 1906, 26. september.

²² T.Luukas. Tööraha nõudmised hariduse alal 1905.a. revolutsioonis. Käsikiri TRÜ pedagoogika kateedris. (Edaspidi: T.Luukas.).

3. Õpetuse keeleks peab õpilaste emakeel olema.
4. Kool olgu lahutatud kirikust.
5. Kõik programmid olgu nii tehtud, et üleminek madalamalt astmelt kõrgemale oleks takistamata.
6. Suurendada seminaride arvu.
7. Õpetajate palkade tõstmine, pensionide andmine jne."23

Väga tähelepanuväärne on ka Baltimaa rahvakooliõpetajate I ja II kongressi märgukiri, mille põhilised punktid on järgised:

- " 1) rahvaharidusküsimused anda kohalike omavalitsuse võimude kätte;
 - 2) kehtestada üldine maksuta koolikohustus 8-16-aastastele poeg- ja tütarlastele (koos), vaatamata usule ja rahvusele, kusjuures vaesemad õpilased käivad koolis valla kulul, eriti andekamatele võimaldada kõrgem haridus;
 - 3) õpetus koolis toimuks emakeeles;
 - 4) rahvakoolide programmid kooskõlastada kõrgemate koolide omaga;
 - 5) võtta programmi loodusteadus, tervishoid, seadusetundmine, ajalugu;
 - 6) kirik lahutada koolist;
 - 7) suurendada koolide ja kooliõpetajate arvu (et ühele õpetajale ei tuleks üle 30 lapse);
 - 8) organiseerida õpetajate ettevalmistuskursused;
 - 9) kooliõpetajate palka suurendada, asutada vanadusraha;
 - 10) korraldada lastevanemate koosolekuid;
 - 11) asutada ülevenemaaline kooliõpetajate ühisus."24
- Selgub, et põhipunktides ühtivad õpetajate nõudmised Eesti töölisliikumise pedagoogilise programmi seisukohtadega (kooli demokratiseerimine, õpetuse andmine emakeeles, usuõpetuse ärajätmine jne.).

23 T. Luukas, lk. 20.

24 M. Villemaon, lk. 38.

Samaaegselt tungisid marksistlikud ideed ka õpilaste hulka.

Üks M.Kalinini juhtimisel ja initsiatiivil Tallinnas 1903.a. loodud ringidest oli Tallinna keskkooliõpilaste pörandaalune ring, kes avaldas lendlehe õpilaste nõudmistega. Õpilased uurisid ka K.Marxi teoseid ja lugesid mitmesugust illegaalset kirjandust.

Tallinna revolutsiooniliselt meelestatud õpilaste üleskutses, mis 1903.a. lõpul õpetajatele, Aleksandri ja Nikolai gümnaasiumide direktoritele ja õpilastele posti teel laiali saadeti, paljastatakse rahvashariduse ministeeriumi tagurlikku juhendit. Teravaid väljendeid oli ka reaktsiooniliste õpetajate aadressil.²⁵

Pöördumisega seltsimeeste poole kutsuti üles protesteerima rõhumise vastu, organiseerima salajasi ringe, lugema tõeliselt kasulikke raamatuid sotsioloogia ja poliitilise ökonomia alalt, valmistuma saama võitlejateks.²⁶

Eesrindlikud õpilased järgnesid VSDFP üleskutsesele ja võtsid koos töölianoortega aktiivselt osa 1905.a. revolutsioonist.

Aktiivsed olid 1905.aastal revolutsiooniliselt meelestatud koolinoored ja noorukid-töölised Tallinnas, Tartus, Võrus, Kuressaares jm.

Veebruari üldstreigi ajal Tartus levitati õppiiva noorsoo hulgas lendlehti üleskutsesega toetada tööliisklassi võitlust.²⁷

Paljud töötavad noorukid esitasidki oma nõudmised, kuid neid ei rahuldatud (näit.Tartu trükikodade õpipoisid).²⁸

²⁵ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost.I osa. Tallinn, 1961, lk.36.

²⁶ B.Nedzvetski."Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis".Dissertatsioon.Käsikiri TRÜ pedagoogika kateedris, lk.36.

²⁷ Ülevaade EKP ajaloost. I osa, lk. 47.

²⁸ H.Moosberg. 1905.-1907.a. revolutsioon Eestis. Tallinn, 1955, lk. 48.

Narva Linavabriku tööliste streigist jaanuaris võttis vabrikuinspektori andmete kohaselt osa hulgaliselt noorukeid ja lapsi (2068 töolisest 297 noorukit ja 74 last).²⁹

Eestimaa asekuuberneri ettekandest politsei-departemangule 2.apr. 1905.a. selgub, et revolutsioonilised koolinoored nõudsid levitatud lendlehes kooliõpilaste järele sisseseatud spionaazi lõpetamist, "surnud" keelte sundusliku õpetuse ja kooliõpilaste korterites läbiotsimiste kaotamist, mitmesuguste ringide asutamise keelu tühistamist jm. Nõuti ka õppeasutuste reformi, mis pidi tulema arutusele ajakirjanduses ja koosolekutel.³⁰

30.aprillil Tallinnas Kadriorus toimunud miitingul oli hulgaliselt koolinoori.³¹

Tartu koolide õpilased koostasid lendlehti, pidasid koosolekuid. Õpilaste osavõtul ilmus brošüür, milles oli revolutsioonilisi laule ja mida levitati Eesti paljudes kohtades.³²

Poliitilise üldstreigi ajal Eestis olid tööliste kõrval ka õpilased.

Kuigi reaktsioonilised õpetajad pooldasid iga hinna eest õppetöö jätkamist, katkes Tallinna koolides õppetöö ja õpilased võtsid osa tööliiskoosolekuteist ning miitinguteist.³³

Tartu politseiülem teatas oma raportis, et poliitilistest miitinguteist võtsid osa ka keskkoolide õpilased.³⁴

29 Революция 1905 - 1907 г.г. в Эстонии. Сборник документов и материалов. Таллин, 1955.

30 Sealsamas, lk. 149.

31 H.Moosberg. 1905.-1907.a.revolutsioon Eestis, lk.67.

32 Eesti NSV ajalugu. II kd., lk. 376.

33 H.Moosberg. 1905.-1907.a.revolutsioon Eestis, lk.74.

34 Революция 1905 - 1907 г.г. в Эстонии. Сборник документов и материалов. Таллин, 1955, стр. 269.

Kuressaares toimus õpilaste streik, milles eestvedajaks oli Viktor Kingissepp.³⁵

1905.aasta oktoobripäevad algasid Tartus üliõpilaste koosolekutega... Kooliõpilased kuulutasid ka üldstreigi. Kõige punasem oli Tartu reaalkool, kus liikumine algas."³⁶ Sama reaalkooli õpilased nõudsid muuhulgas:

"... 6) üleüldine maksuta õpetus riigi kulul, ...

9) lisada õppeained: tervishoid, psühholoogia, poliitika, uuem kirjandusteadus, seadusõpetus,

10) vaba sissepääs kooli, vaatamata vanusele ja rahvusele..."³⁶

Demokraatlikud olid Tallinna linnakooli õpilaste nõudmised, mis esitati kooliõpetajate nõukogule:

"1. Seltsimeeste kohus.

2. Südametunnistuse vabadus.

3. Sõnavabadus.

4. Koosolekute vabadus kooli ruumides.

5. Ühisuste vabadus.

6. Isiku puutumatus.

7. Lugemistuba ajakirjadega.

8. Võimaldada õpilastel pärast kursuse lõpetamist astuda reaalkooli eksamiteta, vanuse peale vaatamata.

9. Laiendada loogika, õigusteaduse ja poliitikalismajanduslike ainete programmi..."³⁷

Ülaltoodust selgub õpilaste suur huvi koolitöö ümberkorraldamise vastu ja aktiivsus tööliklassi toetamisel 1905.-1907.a. revolutsioonis.

³⁵ Elukutse - riigikukutaja. Mälestusi ja dokumente V.Kingissepast. Tallinn, 1963, lk. 8-39.

³⁶ Proletaarne revolutsioon, lk. 27.

³⁷ T. Luukas, lk. 23.

Marksistliku pedagoogilise mõtte saatus Eestis
pärast revolutsiooni lüüasaamist.

Pärast 1905.-1907.a. revolutsiooni mahasurust hakkas tsaarivalitsus pidama visa võitlust revolutsiooni saavutuste vastu. Reaktsioon ründas ka õpilasi ja õpetajaid. Noorsoo usulist kasvatust tugevdati, algkoolides pakutavate teadmiste ulatust vähendati, tööliste lastele raskendati pääs keek- ja kõrgematesse õppeasutustesse jne. Paljud progressiivselt meelestatud õpetajad said julmade repressioonide osalisteks.

Haridusminister N. Švarts nõudis koolides "tõsise" distsipliini kehtestamist. Tema järelkäija L.Kasso oli veelgi järjekindlam. Piirati õpilaste ühiskondlikku tegevust, ka osavõttu aineringide tööst. Oli keelatud külastada teatreid, kontserte, kinosid jne. ilma inspektorite igakordse loata.³⁸ 1905.-1907.a.revolutsioonist ärahirmutatud kodanlus püüdis võtta tarvitusele kõik abinõud noorte allutamiseks oma mõjule.

Revolutsioonile järgnenud reaktsioon pidurdas ka marksistliku pedagoogika levikut.

Revolutsiooni uue tõusu ajal oli ajaleht "Kiir" kui marksistlik ajaleht eesrindliku pedagoogilise mõtte kandjaks.

Hariduselu puudutavad küsimused, mis nüüd uuesti päevakorda kerkisid, olid põhiliselt samad mis 1905.-1907.a. revolutsiooni ajal. Proletariaat, talurahvas ja progressiivne intelligents nõudsid omavalitsusele alluvat ilmalikku demokratiseeritud emakeelse õpetusega ühtluskooli. Peale selle nõuti kooliõpetajate majandusliku olukorra parandamist.

Täieliku võidu saavutasid marksistlikud pedagoogilised ideed Eestis 1917.aastal Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil.

³⁸ A.Elango. Kool ja pedagoogiline mõte Eestis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni perioodil. Käsi-kiri TRÜ pedagoogika kateedris, lk. 7-8.

OKTOOBRI-EELSE EESTI KOOLIAJALOO
PROBLEEMIDEST.

(1911.a. ülevenemaalise algkooli loenduse
andmetest lähtudes)

E. Laul

1911.aasta 18. jaanuaril toimunud ühepäevase ülevenemaalise algkoolide loenduse andmestik kujutab endast ainulaadset statistilist materjali, mille taolist pole meil kunagi varem ega hiljem kogutud. Ankeet, mille koolijuhatajad täitsid, kinnitades oma allkirjadega esitatud andmete õigsust, sisaldas üle 100 põhi- ja allküsimuse ning õpilaste nimekirja. Niisugune mitmesuguseid andmeid õpilaste ja õpetajate, kooli asutamise, koolimaja ja õppevahendite, õppeaasta ja koolikursuse kestuse, koolide sanitaarse olukorra, kulude ja tulude ning muu kohta sisaldav ankeet laekus Rahvahariduse Ministeeriumile enam kui 1600 Eesti praegusel territooriumil asunud algkoolist.

Praegu asuvad need ankeetlehed NSV Liidu Riiklikus Ajaloo Keskarchiivis Leningradis.¹ Õpilaste nimekirju aga ei ole säilinud kuigi palju, vähemalt mitte niipalju, et neid saaks töödelda statistiliselt. Loenduse kokkuvõtted on avaldatud trükis.² Muu hulgas kajastavad need kokkuvõt-

¹ RAKA Leningradis, f.733, nim.188, sü.116-118 ja 120-125. Kõnesolevad ankeetid avastas A.Liim.Raamatukogunduslikuks uurimistöeks on neid kasutanud K.Veskimägi, Tallinna elanikkonna demograafiliseks uurimiseks R.Pullat, kes neid on tutvustanud ka trükisõnas (R.Pullat. Fond, mis ootab kodu-uurijat. - "Õukogude Kool", 1964, nr.1), H.Arro ja käesolevate ridade autor.

² Однодневная перепись начальных школ в империи, произведенная 18 января 1911 года. Выпуск 1X /14/. Рижский учебный округ. Губернии: Курляндская, Лифляндская и Эстляндская. Редакция В.И.Покровского. Петроград, 1914. Часть 1. Введение, историко-статистические справки, средние выходы, процентные отношения. Стр.1-22. Часть II. Таблица со сведениями о начальных школах, учащихся в них и учащихся. Стр. 1-56. Vaaspidi! Однодневная перепись начальных школ, часть 1 или часть II.

ted ka teatud osa õpilaste nimekirjades sisaldunud andmes-
tikust.

Ankeet on läbi viidud asjatundlikult, küllaltki suure täpsuse ja ilmse nõudlikkusega: nagu selgub, on koolijuhatajatelt hiljem nõutud andmete täpsustamist ja selgitusi. Igal juhul on loenduse andmed sedavõrd usaldusväärsed, et neid saab kasutada teaduslikuks uurimistööks.

Kuna ankeetlehtede üksikasjalisem läbitöötamine on väga aeganõudev, piirdatakse käesolevas vaid mainitud publikatsioonis avaldatud statistiliste andmetega ja sedagi osaliselt. Alljärgnev käsitus piirdub üksnes mõningate Oktoobri-eelse Eesti koolide ja haridusajaloo probleemidega, eeskätt nendega, mis puudutavad koolide majanduslikku olukorda, pedagoogilist kaadrit, õpilaskonna koosseisu ja hariduse kättesaadavust. Kõik muu selles statistikas sisalduvatest rikkustest, mis moodustab tunduvalt suurema osa, jääb seekord vaatlusväljast kõrvale.

Olenevalt kasutatud materjalist ei ole võimalik olnud jälgida Peterburi kubermangu kuulunud Narva ja omaaegsesse Valga maakonda kuulunud väikest eestlastega asustatud maa-ala koos Eesti-Valgaga. Kuna neis asunud koolid moodustavad vaid tühise murdosa, ei takista nende kõrvalejätmine üldkehtivate seaduspärasuste väljaselgitamist ja vastavate järelduste tegemist Eesti koolide kohta tervikuna.

Üheks küsimuste kompleksiks, mis käesolevas vaatluse alla võetakse, on koolide kulud ja tulud.

Selgub, et ligi pool (47,0 %) eesti koolide ülalpidamise kuludest laekus 1910. aastal linnadelt ning küla- ja vallakogukondadelt, lasudes seega suurel määral töörahval. Riigilt laekus vaid 17,9 ja õppemaksust kaeti 12,7 %. Ülejäänud sissetulekud, nagu kapitali protsendid ja tulu kinnisvaradest (8,2 %), kirikult (0,4 %) ning teistest allikatest (0,7 %), moodustasid kokku kõigest 9,3 % (tabel 1).³

³ Koostatud väljaande "Однoдневная перепись начальных школ, часть II", lk. 38-52 veergude 4-13 andmete alusel. Arvutused on teinud siin ja järgnevais tabelleis autori juhendamisel Anu Lõugas.

Algkoolide sissetulekud Eestis 1910. a.

T a b e l 1

Maakond, kubermang, õpperingkond	Riigilt		Linnadelt ning küla- ja val- lakogukonda- delt		Eraisikutelt ja ühingu- telt		Õppe- maksust		Kapitali %-dest, kin- nisvarast, kirikult jt.		Kokku rbl.
	rbl.	%	rbl.	%	rbl.	%	rbl.	%	rbl.	%	
Võrumaal	7 738	II,3	45 859	67,0	3 125	4,6	8 094	II,8	3 605	5,3	68 421
Pärnumaal	10 871	II,7	47 008	55,0	10 821	II,7	9 716	II,3	7 114	8,3	85 530
Viljandimaal	14 371	II,4	50 928	54,6	7 460	8,0	13 007	II,9	7 539	8,1	93 305
Saaremaal	13 445	36,7	12 846	35,0	3 632	9,9	4 116	II,2	2 614	7,2	36 653
Tartumaal	35 562	2I,0	86 865	5I,4	8 015	4,7	26 339	II,6	12 197	7,3	168 978
<u>Kokku</u> Liivimaa kub. Eesti osas	81 987	II,1	243 506	53,8	33 053	7,3	61 272	II,5	33 069	7,3	452 887
Harjumaal	36 821	II,7	91 220	43,8	16 343	7,9	24 591	II,8	39 194	II,8	208 169
Virumaal	12 756	II,0	41 142	32,3	50 391	39,5	17 414	II,7	6 170	4,5	127 873
Järvemaal	12 574	24,1	21 892	41,9	7 594	II,5	7 774	II,9	2 542	4,6	52 376
Läänemaal	16 630	29,1	23 777	41,5	10 195	II,8	3 009	5,3	3 618	6,3	57 229
<u>Kokku</u> Eestimaa kub.	78 781	II,7	178 031	40,0	84 523	II,0	52 788	II,8	51 524	II,5	445 647
<u>Kokku</u> Eesti alal	160 768	II,9	421 537	47,0	117 576	II,1	114 060	II,7	84 593	9,3	898 532
Sellest											
linnades	40 624	II,0	74 874	31,3	19 295	8,1	61 939	25,9	42 641	II,7	239 379
maal	120 144	II,3	346 663	52,6	98 281	II,9	52 121	7,9	41 952	6,3	659 161
<u>Riia õpperingk.</u>	372 800	II,6	1 242 471	48,8	325 019	II,8	437 031	II,2	167 479	6,6	2 544 800

Lõuna- ja Põhja-Eesti koolide sissetulekute vahel olid olemas teatud erinevused. Neist kõige olulisemaks on see, et Lõuna-Eestis katsid linnad, ning küla- ja vallakogukonnad koolide väljaminekutest 53,8, Põhja-Eestis 40,0 %.

Tunduvad erinevused on koolide sissetulekutes ka maakonniti. Sissetulekud linnadelt ning küla- ja vallakogukonnadelt kõikusid maakondades 32,3 (Virumaal) ja 55,0 % (Pärnumaal) vahel. Eesti keskmisest (47,0 %) olid neist allikaist saadud summad suuremad kolmes maakonnas: Tartumaal laekus neilt 51,4, Viljandimaal 54,6 ja Pärnumaal 55,0 %. Alla ülemaalse keskmise laekus Harjumaal (43,8 %), Järvamaal (41,9 %), Läänemaal (41,5 %) ja Saaremaal (35,0%). Riigikassast (tähtsusest teisel kohal olevast allikast) saadi maakonniti summasid samuti küllaltki erinevalt. Laekumiste protsent kõikus siin 10,0 (Virumaa) ja 36,7 (Saaremaa) vahel. Ülemaalisest keskmisest (17,9 %) seisid kõrgemal Tartu- (21,0 %), Järva- (24,1 %) Lääne- (29,1 %) ja Saaremaa (36,7 %).

Sissetulekud õppemaksust ja teistest allikatest kõikusid maakonniti mõne protsendi piires. Kõige silmatorkavam erinevus, kui võrrelda maa- ja linnaalgkoolide sissetulekuid, seisab selles, et õppemaksust saadi maal sissetulekut 7,9, linnades aga 25,9 %, s.o. üle kolme korra rohkem. Seega etendasid õppemaksust laekuvad summad linnade koolivõrgus tunduvalt olulisemat osa kui maal.

Kuna Eesti, samuti kui Balti kubermangud üldse, oli Tsaari-Venemaa hariduslikult enam arenenud piirkond, Tsaari-Venemaa aga tervikuna kujutas enesest hariduslikult mahajäänud ala, siis on siinseid olusid mõtet võrrelda üksnes Venemaa tööstuslikult ja ühtlasi hariduslikult enam arenenud osade, nimelt Peterburi ja Moskva õpperingkondade oludega. Eriti sobib neist võrdluseks viimane.

Moskva õpperingkonnas olid koolide peamisteks ülalpidajaks riik (40,6 %) ja semstvo (25,9 %), kellele järgnesid linnad (16,1 %) ja eraisikud (9,3 %).⁴ Eestis olid

⁴ Однодневная перепись начальных школ, часть 1, стр. 1.

esikohal küla- ja vallakogukonnad (38,5 %), tagasihoidlikum osa oli riigil (17,9 %), eraisikutel ja ühingutel (14,9 %), sissetulekutel õppemaksust (12,7 %) ja linnadel (8,5 %). Riia õpperingkonnas andsid küla- ja vallakogukonnad selleks 37,1 %, õppemaksudest saadi 17,2, riigilt 14,7, eraisikutelt ja ühingutelt 12,7 ning linnadelt 11,7 %.⁵

Tõsiasjale, et rahvakoolide, s.o. algkoolide ülalpidamine oli Eestis veeretatud töötava rahva õlgadele ja et riigikassast ning aadilt laekus selleks Liivi- ja Eestimaa kubermangus 1890.aastail vaid tühiseid summasid (mitte rohkem kui 7 %), on tähelepanu juhitud juba kolmeköitelises "Eesti NSV ajaloo".⁶

Nagu nägime, kinnitab ja konkretiseerib 1911.aasta algkoolide loenduse andmestik seda tõsiasja ka XX sajandi alguse, s.o. eesti kooli kohta.

Liivimaa kubermangu Eesti osas ja Eestimaa kubermangus 1910.aastal laekunud summadest, mis kokku moodustasid 898 047 rbl. (tabel 1), kulutati aasta jooksul maa- ja linnaalgkoolide väljaminekute katteks 891 189 rbl. (tabel 2).⁷ Ümmarguselt 60 % läks sellest õpetajate palkadeks, 31,4 % kooliruumide üüriks, ekspluateerimiseks ja väikeremondiks, 4,0 % kulutati koolihoonete ehitamiseks, sisustamiseks ja kapitaalremondiks. 3,9 % eest hangiti koolidele pisinventari, raamatuid ja õppevahendeid, muud kulutused moodustasid 1,6 %.

Erinevusi kulutustes Lõuna- ja Põhja-Eesti, samuti linna- ja maa-algkoolide vahel kajastab diagramm.

Kulutused õpetajate palkadeks ei erinenud maakonniti suuresti. Teistega võrreldes kulutati Viljandi- ja Lääne-

⁵ Однодневная перепись начальных школ, часть 1, стр. 1.

⁶ Eesti NSV ajalugu kolmes köites. II köide. Tallinn, 1963, lk.229.

⁷ Koostatud ja arvutatud väljaande "Однодневная перепись начальных школ, часть II.", lk.18 ja 48-51 veergude 14-20 andmete alusel.

Kulutused algkoolidele 1910.a.

Maakond, kubermang, õpperingkond	K u l u t u s e d												
	Opetajate palkadeks		Kooliruumide üüriks, eks- pluateerimi- seks ja väike- remondiks		Kooli in- ventarile, raamatutele ja õppe- vahenditele		Koolihoonete ehitamiseks, sisustamiseks ja kap.remon- diks		Muuks otstar- beks		Kokku		
	rbl.	%	rbl.	%	rbl.	%	rbl.	%	rbl.	%		rbl.	
Võrumaal	39 724	58,5	23 538	34,7	1 633	2,4	2 971	4,4	6	-	67 872		
Pärnumaal	50 223	59,3	26 559	31,4	2 309	2,7	4 890	5,8	716	0,8	84 697		
Viljandimaal	51 734	55,6	32 189	34,6	2 689	2,9	4 834	5,2	1 538	1,7	92 984		
Saaremaal	22 431	61,6	12 158	33,4	1 258	3,4	574	1,6	21	-	36 442		
Tartumaal	103 439	61,6	54 212	32,3	2 898	1,7	6 972	4,2	469	0,2	167 990		
<u>Kokku</u> Liivimaa kub. Eesti osas	267 551	59,4	148 656	33,0	10 787	2,4	20 241	4,5	2 750	0,7	449 985		
Harjumaal	126 081	60,6	61 227	29,4	7 021	3,4	8 694	4,2	5 011	2,4	208 034		
Virumaal	78 790	62,9	36 403	29,1	3 817	3,0	3 425	2,7	2 793	2,3	125 228		
Järvemaal	29 883	58,4	16 394	32,0	2 311	4,5	866	1,7	1 752	3,4	51 206		
Läänemaal	31 674	55,8	16 811	29,6	3 988	7,0	2 530	4,6	1 733	3,0	56 736		
<u>Kokku</u> Eestimaa kub.	266 428	60,4	130 835	29,6	17 137	3,9	15 515	3,5	11 289	2,6	441 204		
<u>Kokku</u> Eesti alal	533 979	59,9	279 491	31,4	27 924	3,1	35 756	4,0	14 039	1,6	891 189		
Sellest													
linnades	157 033	66,3	66 479	28,1	7 468	3,2	860	0,4	4 810	2,0	236 650		
maal	376 946	57,6	213 012	32,5	20 456	3,1	34 896	5,3	9 229	1,5	654 539		
<u>Riia</u> õpperingk.	1 476	024	58,6	765	242	30,4	90 998	3,6	153 230	6,1	32 496	1,3	2 518 040

maal selleks mõni protsent vähem (tabel 2). Peale Paide ja Rakvere kulutati kõikides linnades õpetajate palkadeks rohkem kui maal.

Kooliruumide üriks, eksploatatsiooniks ja väikere-
mondiks kasutatud kulutuste protsent kõigub maakonniti 29,1
(Virumaal) ja 34,7 (Võrumaal) vahel, olles maal enamasti
suurem kui maakonda kuuluvates linnades. Kui võrrelda kooli-
hoonete ehitamiseks, sisustamiseks ja kapitaalremondiks
kulutatud summade osatähtsust protsentides maakonniti, siis
selgub, et kõikumised on küllaltki suured, kusjuures nende
osatähtsus maal oli suurem kui linnades.

Väga oluliseks näitajaks on kulutused ühe õpilase
kohta (tabel 3).⁸

Selgub, et kõige suuremad olid kulutused ühe õpilase
kohta Harjumaal (19,16 rbl.). Järgnesid Järvemaa (13,47
rbl.), Viljandimaa (13,40 rbl.) ja Virumaa (13,32 rbl.),
kus need kulutused ületasid Eesti keskmise (12,94 rbl.).
Alla ülemaalse keskmise olid kulutused ühe õpilase kohta
Tartumaal (12,72 rbl.), Pärnumaal (11,73 rbl.), Läänemaal
(11,27 rbl.), Võrumaal (10,01 rbl.) ja Saaremaal (6,67 rbl.).
Saaremaal oli ühe õpilase kohta kulutatud summa keskmisest,
ligi kaks korda ja esimesel kohal oleval Harjumaal kuluta-
tust isegi peaaegu kolm korda väiksem.

Kulutused ühe õpilase kohta olid keskmisest (12,94
rbl.) väiksemad Lõuna-Eestis (11,32 rbl.) ja suuremad
Põhja-Eestis (15,16 rbl.). Eesti keskmine oli väiksem Riia
õpperingkonna keskmisest (15,00 rbl.). Moskva õpperingkon-
nas kulutati ühe õpilase kohta peaaegu sama palju kui Riia
õpperingkonnas, nimelt 15,3 rbl.

Kulutused algkoolidele moodustasid Eestis ühe elaniku
kohta loenduse andmeil 82 kopikat.⁹ Sellest saadi riigikas-

⁸ Koostatud ja arvatatud väljaande "Однодневная перепись
начальных школ, часть 1" ; lk. I; часть II, lk.10-18 veer-
gude 11-12 ja lk.48-52 veeru 20 andmete alusel.

⁹ Arvatatud sama väljaande I osa, lk. 1 ja 5; II osa,
lk. 48-52, veeru 20 andmete alusel.

Kulutused Uhe õpilase kohta 1910.a.

<u>Maakond, kubermang,</u> <u>õpperingkond</u>	<u>Õpilaste</u> <u>arv nime-</u> <u>kirjade</u> <u>järgi</u>	<u>Kulutused</u> <u>rbl.</u>	<u>Kulutused</u> <u>1 õpilase</u> <u>kohta rbl.</u>
Võrumaal	6 778	67 872	10,01
Pärnumaal	7 218	84 697	11,73
Viljandimaal	6 939	92 984	13,40
Saaremaal	5 614	36 442	6,67
Tartumaal	13 208	167 990	12,72
<u>Kokku Liivimaa kub.</u> <u>Eesti osas</u>	39 757	449 985	11,32
Harjumaal	10 859	208 034	19,16
Virumaal	9 401	125 228	13,32
Järvemaal	3 801	51 206	13,47
Läänemaal	5 034	56 736	11,27
<u>Kokku Estimaa</u> <u>kubermangus</u>	29 095	441 204	15,16
<u>Kokku Eesti alal</u>	68 852	891 189	12,94
<u>Sellest</u>			
linnades	11 011	236 650	21,49
maal	57 841	654 539	11,32
<u>Riia õpperingk.</u>	167 887	2 518 040	15,00
<u>Sellest</u>			
linnades	45 702	987 232	21,60
maal	122 185	1 518 040	12,42
<u>Moskva õpperingkon-</u> <u>nas</u>	-	-	15,3

sast, nagu eespool märgitud, 17,9 % (tabel 1), mis oli vähem kui 15 kopikat elaniku kohta. V.I. Lenini andmetel kavatseti Venemaal 1913. aasta büdžeti järgi riigikassast algkoolide ülalpidamiseks kulutada 1 elaniku kohta 1 rbl. 20 kopikat.¹⁰

Näeme, et Eesti ala algkoolidele kulutatav summa oli ühe elaniku kohta mitmekordselt väiksem kui ülevenemaaliselt ning kujutas endast vaid viletsaid sandikopikaid.

Teatud määral iseloomustab koolide olukorda ka õpetajate palk, s.o. nende materiaalne kindlustatus või kindlustamatus. Sedagi küsimust on meie ajalookirjanduses varem puudutatud ning tähelepanu juhitud sellele, et XIX - XX sajandi vahetusel oli rahvakooliõpetaja palk vajalikust madalam.¹¹ Üldisem ülevaade õpetajate palgaoludest, veel vähem maakondade kaupa, aga puudus siingi. Käesolevas töös kasutatav statistiline materjal võimaldab sellele küsimusele heita ülevaatliku pilgu (tabel 4).¹²

Nagu tabelist 4 nähtub, oli naisõpetaja tsaariaegses eesti talurahva koolitares veel päris harukordne nähtus. Naisõpetajad moodustasid vaid 7,2 % õpetajate arvust. Linnade algkoolides aga õpetas juba küllaltki palju naisi, kokku 194 ehk 58,8 % linnade algkoolide õpetajatest. Üldse oli Eestis naisõpetajaid 331 ehk 14,8 % õpetajate arvust, seega siis tunduvalt vähem kui Riia (22,7 %) ja mitu korda vähem kui Moskva õpperingkonnas (68,7 %).

Naisõpetajate nii väike protsent Baltimaadel, sealhulgas ka Eestis, on kahtlemata kohalikke iseärasusi, mille põhjused on seotud aadellik-seisusliku korra püsimisega neil

¹⁰ Lenin. Rahvahariduse Ministeeriumi poliitika küsimusest. - Teosed. 19. kd., lk. 117.

¹¹ Eesti NSV ajalugu kolmes köites. II köide, lk. 228, 606; E. Laul. Kirik ja kool XIX-XX sajandi vahetusel Eestis. - Religioon ja ateismi ajalooost Eestis. Artiklite kogumik II. Tallinn, 1961, lk. 266-267.

¹² Koostatud ja arvatatud väljaande "Однодневная перепись начальных школ, часть II." lk. 28-37 veergude 4-9, 16-17, 22-39 ja 42-43, lk. 48-52 veeru 15 andmete alusel.

T a b e l 4

Õpetajate arv, töötasu ja pedagoogiline
ettevalmistus.

Maakond, kubermang, õpperingkond	Õ p e t a j a i d				Õpetajate kesk- mine aastapalk rbl.				Õpetajaid			
	Mehi		Naisi		Kok- ku	Mees- tel	Nais- tel	Kok- ku	Pedag. erihari- dusega		Kutseta (alg- ja koduse ha- ridusega)	
	Arv	%	Arv	%					Arv	%	Arv	%
Võrumaal	197	93,8	13	6,2	210	207	265	189	40	19,0	167	79,5
Pärnumaal	216	90,4	23	9,6	239	253	280	210	62	20,7	163	54,5
Viljandimaal	206	89,6	24	10,4	230	259	250	225	51	22,2	168	73,0
Saaremaal	211	92,1	18	7,9	229	93	291	98	49	21,4	170	74,2
Tartumaal	352	84,8	63	15,2	415	259	310	249	106	25,5	270	65,1
<u>Kokku</u> Liivimaa kub. Eesti osas	I 182	89,3	I 41	10,7	I 323	-	-	202	308	22,3	938	67,8
Harjumaal	214	65,4	113	34,6	327	313	423	386	61	18,7	196	59,8
Virumaal	245	86,9	38	13,1	282	264	382	279	57	20,2	207	73,4
Järvemaal	116	85,3	20	14,7	136	220	285	220	14	10,3	116	85,3
Läänemaal	152	88,4	20	11,6	172	210	306	184	44	25,6	119	69,2
<u>Kokku</u> Eestimaa kub.	727	79,3	190	20,7	917	261	388	290	176	19,2	638	69,6
<u>Kokku</u> Eesti alal Sellest	I 909	85,2	331	14,8	2 240	-	-	238	484	21,6	I 576	70,3
linnades	136	41,2	194	58,8	330	-	-	476	93	28,2	III	33,6
maal	I 773	92,8	I 37	7,2	I 910	-	-	197	391	20,5	I 465	76,7
<u>Riia õpperingk.</u>	3 677	77,3	I 078	22,7	4 755	311	350	310	168	28,8	2 716	57,1

mail. Ka vaadati kooliõpetajale siin kui pastori kohapealsele abilisele, kes pidi toimetama väiksemaid kiriklikke kombetalitusi, nagu ristimist, surnute ärasaatmist (vahel isegi matmist) jne., milleks kombekohaselt sobisid ainult mehed. Seetõttu ei leidnudki väikestes, ühe õpetajaga rahvakoolides naisõpetajad rakendamist. Elkõige leidsid nad tööd kihelkonna- ja ministeeriumikoolides, s.o. nendes talurahvakoolides, kus õpetajaid oli rohkem kui üks, samuti linnaalgkoolides, mis olid juba suuremad, mitme õpetajaga.

Võrreldes XIX sajandi lõpu ja XX algusega oli õpetaja aastapalk Eestis 1910. aastaks tunduvalt tõusnud ning moodustas nüüd keskmiselt 238 rubla, maal oli see 197, linnades 476 rbl. Oma aja kohta, eriti Esimese maailmasõja eelse elukalliduse tõusu olukorras polnud seda kuigi palju. Ka Riia, veel enam Moskva õpperingkonna vastavast keskmisest jäi ta tublisti maha.

Kritiseerides Riigiduumas arutusel olevat 1913. aasta riigieelarve projekti, iseloomustas V.I. Lenin tsaarivalitsuse hariduspoliitikat väga tabavalt, kui ta ironiseerivalt ütles: "Venemaa on vaene, kui jutt on rahvakooliõpetajate palkadest. Neile makstakse armetuid krosse..., kuid Venemaa on väga rikas, et loopida miljoneid ja kümneid miljoneid aadlikest priileivasõjatele, sõjalisteks avantüürideks, kingitusteks suhkrutöösturitele ning naftakuningatele ja muud selletaolist."¹³ Eestis, kus riigikassast koolidele laekuvad summad ja rahvakooliõpetajate palgad olid väiksemad kui mujal Venemaal, olid sellise hariduspoliitika viljad veelgi mõrumad.

Naisõpetajate keskmine aastapalk oli suurem kui meesõpetajatel. See on mõistetav, kui meenutada, et maal oli naisõpetajaid peamiselt teise astme algkoolides, linnades aga algkoolides, kus õpetajate palgad olid suuremad. Naisõpetaja keskmine aastapalk oli meesõpetaja omast suurem maal (erand Pärnumaa) ja väiksem linnas (erandid Kuressaare ja Paide).

¹³ V.I. Lenin, Rahvahariduse Ministeeriumi poliitika küsimusest.- Teosed, 19.kd., lk. 118.

Et Eesti talurahvakooli õpetaja materiaalne olukord oli vilets ning talle olid lähedased talurahva huvid ja hädad, siis kuulus ta töötava intelligentsi hulka. Seepärast on arusaadav, miks paljud algkoolide õpetajad ütlesid lahti usust, keisrist ja tema isamaast ning liitusid paljudes koh- tades 1905.-1907.aasta revolutsiooni päevil talurahva ja tööliaklassi liikumisega.

Andmed eesti algkooliõpetajate ettevalmistuse kohta on esitatud tabelis 4. Neist selgub, et meil domineerisid pedagoogilise eriharidusega, s.o. kutseta, alg- ja koduhari- dusega õpetajad. Üle Eesti ulatus nende protsent 70,3-ni, maa-alkoolides aga moodustasid nad üle 3/4 (76,7 %) õpeta- jaskonnast. Olukord Lõuna- ja Põhja-Eestis on selles osas küllaltki ühtlane, maakonniti aga on suuri erinevusi.

1911.aasta loenduse ajal oli Eesti alal 1600 kooli, neist linnades 127, maal 1473, kokku 6882 õpilasega, kelle- dest linnaalgkoolides õppis 11 011, maal 57 841.¹⁴ Koolide nimekirjades olevatest õpilastest oli loenduse päeval kohal 84,2 %, linnades 97,2 ja maal 93,6 % (tabel 5).¹⁵

Kõiki kooliealisi lapsi, nagu näeme tabelist 5, kooli vastu võtta ei saadud. 1910/11.õ.-a. algul jäi algkoolidesse vastu võtmata 3648 last ehk 5,3 % õpilaste nimekirjas ol- nuist.

Linnades oli koolivõrk tunduvalt kitsam kui maal. Sel õppeaastal jäi linnades algkoolidesse vastu võtmata 1358 last (12,3 % nimekirjas olnuist), maal ei pääsenud kooli 2290 last (4,0 %). Loenduse andmete alusel tehtud arvutu- sed näitavad, et selle peamiseks põhjuseks oli ruumikitsi- kus, mis linnades oli suurem kui maal. Koolivõrgu hõredus oli koolidesse mittepääsemise põhjuseks 64, linnades 77, maal 56 juhul 100-st.¹⁶ Liivimaa kubermangu Eesti osas oli

¹⁴ Arvutatud väljaande "Однoднeвнaя пeрeпись нaчaльных шкoл, чaсть П.", lk.10-18 veergude 3 ja 11-14 andmete alusel. Vt. ka tabel 5.

¹⁵ Koostatud ja arvutatud väljaande "Однoднeвнaя пeрeпись нaчaльных шкoл, чaсть П.", lk.10-19 veergude 11-16 ja 19-22 andmete alusel.

¹⁶ Arvutatud sama väljaande II osa, lk.10-19 veergude 13-14 andmete alusel.

Õpilaste arv nimestiku järgi loenduse päeval,
koolikursuse lõpetajad ja lõpetamata lahkunud.

Maakond, kubermang, õpperingkond	Õpilaste arv nimestiku järgi	Loenduse päeval oli neist koolis		Jäid 1910. a. kooli vastu võtmata		Lõpetasid 1910. a. koolikursuse		Lahkusid 1909/10. õ.-a. lõpetamata		Jäid 1910. a. vastu võtmata ja lahkusid 1909/10. õ.-a. lõpetamata	
		Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Võrumaal	6 778	6 260	92,4	238	3,5	881	13,0	1 316	19,4	1 554	22,9
Pärnumaal	7 218	6 608	91,5	243	3,4	1 298	18,0	1 210	16,8	1 453	20,1
Viljandimaal	6 939	6 601	95,1	431	6,2	961	13,8	1 668	24,0	2 099	30,2
Saaremaal	5 614	5 077	90,4	311	5,5	776	13,8	728	13,0	1 039	18,5
Tartumaal	13 208	12 514	94,7	1 145	8,7	1 380	10,4	2 800	21,2	3 945	29,9
<u>Kokku Liivimaa kub. Eesti osas</u>	39 757	37 060	93,2	2 368	6,0	5 296	13,3	7 722	19,4	10 090	25,4
Harjumaal	10 859	10 521	96,9	734	6,8	1 329	12,2	2 337	21,5	3 071	28,3
Virumaal	9 401	8 905	94,7	255	2,7	1 233	13,1	1 717	18,3	1 972	21,0
Järvemaal	3 801	3 575	94,1	173	4,6	585	15,4	762	20,1	935	24,6
Läänemaal	5 034	4 814	95,6	118	2,3	1 005	20,0	771	15,3	889	17,7
<u>Kokku Eestimaa kub.</u>	29 095	27 815	95,6	1 280	4,4	4 152	14,3	5 587	19,2	6 867	23,6
<u>Kokku Eesti alal</u>	68 852	64 875	94,2	3 648	5,3	9 448	13,7	13 309	19,3	16 957	24,6
Sellest											
linnades	11 011	10 708	97,2	1 358	12,3	1 198	10,9	2 598	23,6	3 956	35,9
maal	57 841	54 167	93,6	2 290	4,0	8 250	14,3	10 711	18,5	13 001	22,5
<u>Riia õpperingk.</u>	167 887	157 595	93,9	9 478	5,6	24 643	14,7	31 916	19,0	41 394	24,7

see põhjuseks 60, Eestimaa kubermangus 71, Tallinnas koos Paldiskiga 81 juhul 100-st.

Tuleb siiski arvata, et ruumikitsikus polnud peamiseks põhjuseks, mis tsaariajal takistas alghariduse omandamist. Selleks oli muudki põhjusi, mis aga statistikas otseselt ei kajastu. Üheks olulisemaks neist oli töötava elanikkonna vaesus, millega tihtigi kaasnes hariduse tähtsuse mittemõistmine, osalt ka see, et haridusel ei olnud ei igapäevases elus ega ülalpidamise allikana veel sellist tähtsust, mille ta mitmesuguste tegurite toimel omandas hiljem.

Neist põhjustest oli ilmselt tingitud ka see, et neid, kes lahkusid koolikursust lõpetamata, oli nii arvuliselt kui ka protsentuaalselt rohkem kui neid, kes selle lõpetasid (tabel 5). See tendents oli tsaariaegsele Eesti koolile iseloomulik, nii enne kui ka pärast kõnesolevat loendust.

Nagu tabelist 5 näeme, ei lõpetanud 1909/10.õ.-a. kursust 13 309 õpilast, s.o. 19,3 % õpilaste arvust. Lõpetajaid oli vaid 9448 ehk 13,7 %. Olulisi erinevusi nendes näitajates Põhja- ja Lõuna-Eesti vahel ei ole, küll aga on tunduvalt erinevusi maakonniti. Kui napiks jäi ühe osa elanike kooliharidus, näitab seegi, et lõpetamata lahkunutest moodustasid ligi 1/3 (31,5 %) need, kes lahkusid juba 1. klassist.¹⁷

Väga oluliseks näitajaks, mis iseloomustab üldist olukorda alghariduse saamisel Eestis, on see, et 1910.aastal jäi kooli vastu võtmata ja lahkus koolist 1909/10. õ.-a. kursust lõpetamata umbes veerand (24,6 %) algkoolide õpilastest (tabel 5). Linnades oli nende protsent veelgi suurem (35,9), maal keskmisest väiksem (22,5). Väike erinevus on ka Liivimaa kubermangu Eesti osa (25,4 %) ja Eestimaa kubermangu (23,6 %) vahel. Maakonniti aga olid erinevused õige tunduvald.

¹⁷ Arvutatud sama väljaande II osa, lk. 10-17, veergude 21-24 andmete alusel.

Kapitalismi arenemine ei viinud rahva haridusliku taseme üldisele tõusule ega hariduse omandamise võimaluste avardumisele. Seda kinnitavad kõigiti loenduse andmestiku alusel tehtud arvutused ja nende omavaheline kõrvutamine.

Eestis jäi õpilaste koguarvust algkoolidesse vastu võtmata 1910.a. ja lahkus lõpetamata 1909/10. õ.-a.

4.-6.klassini õppijaid oli õpilaste koguarvust 18

Viljandimaal	30,2 %	Tartumaal	8,3 %
Tartumaal	29,9 %	Harjumaal	6,5 %
Harjumaal	28,3 %	Virumaal	5,9 %
Järvamaal	24,6 %	Viljandimaal	5,6 %
Võrumaal	21,0 %	Pärnumaal	4,8 %
Virumaal	20,1 %	Järvamaal	4,6 %
Pärnumaal	20,1 %	Võrumaal	4,0 %
Saaremaal	18,5 %	Saaremaal	3,3 %
Läänemaal	17,7 %	Läänemaal	2,7 %

Eestis kokku õppis 4.-6.klassini 5,6 % õpilastest (Liivimaa kubermangu Eesti alal - 5,7 % Eestimaa kubermangus - 5,3 %).

Kapitalistlikult enamarenenud maakondades leidis rohkem nii neid, kes kooli ei pääsenud ja lakusid sealt kuresust lõpetamata, kui ka neid, kes omandasid suurema (4-6 klassilise) hariduse. Kapitalistlikult nõrgemini arenenud maakondades, eeskätt Läänemaal ja Saaremaal leidis nii esimesi kui teisi vähem.

Näeme, et kapitalistlikult enamarenenud maakondades olid hariduse saamise võimalused Oktoobrirevolutsiooni-eelsetel aastakümnetel muutunud elanikkonna ühele, mõistagi vaesemale, osale tunduvalt piiratumaks, teisele, varakamale, aga palju avaramaks võrreldes nende maakondadega, kus kapitalismi arenemine oli aeglasem.

18 Arvutatud sama väljaande lk.10-18, veergude 13-14 ja lk. 40-42 andmete alusel. Loenduse neis andmeis kajastab olukord Rahvahariduse Ministeeriumi alluvuses töötanud koolides ning nad haaravad 93,4 % Eesti ala algkoolide õpilastest.

Järelikult olid kapitalistlikult enamarenenud Eesti maakonnad (ja kahtlemata ka nende maakondade või ka teiste maakondade üksikud piirkonnad teel seisuslikult koolilt klas-sikoolini, s.o. sellise koolini, mis "pole suletud kellegi eest, kellel on raha õppimiseks"¹⁹ ja sellise arengu suunas, nagu seda mõistis V.I. Lenin,²⁰ ära käinud pikema teelõigu kui teised, vähem arenenud maakonnad ja regionaalsed all-valdkonnad. Sellel teel liikus teistest eespool jõukam Lii-vimaa (täpsemini: selle Eesti osa koos Saaremaaga) ja taga-pool Eestimaa kubermang.

Nagu enamasti mujalgi, arenes ka Eestis alghariduse süsteem seisuslike igandite kadumise suunas. See aga polnud töötavatele hulkadele sugugi tähtsuseta, sest "nii elus kui ka koolis", nagu rõhutas V.I. Lenin, "lasub seisuslikkus neil eriti raskelt".²¹ Nagu võib järeldada 1911.aasta alg-koolide loenduse andmete töötlemise tulemustest, jäi eesti algkool tsaariajal siiski tugevasti seisuslike iganditega kooliks, mille kõige olulisemaid probleeme oli võimalik lahendada üksnes revolutsioonilisel teel.

¹⁹ V.I.Lenin. Narodniklike teostamatute plaanide pärlid.-
Teosed. 2.kd., lk. 414.

²⁰ Sealsamas, lk. 413-418.

²¹ Sealsamas, lk. 417.

EESTI ÕPETAJATE LIIDU KOOLIPOLIITILISED

SEISUKOHAD

1919. - 1940.a.

Õ. Elango,

ENSV TA Ajaloo Instituut.

Tsaariajal olid õpetajad õigusteta. Neil polnud oma organisatsiooni, mis oleks võimaldanud kollektiivseid nõudmisi esitada. Alles pärast kodanlik-demokraatlikku veebruarirevolutsiooni Venemaal hakkasid ka eesti õpetajad koonduma ning asutasid 1917.a. mais Eesti Kooliõpetajate Keskliidu. Aastail 1917-1918 oli Liidu asukohaks Tartu ning tema esimeheks eesti liberaalse kodanluse hariduspoliitika tähtsaim ideoloog Peeter Põld. Kuna eesti rahvuslik suurkodanlus oli sel ajal veel suhteliselt nõrk, põimusid eesti kodanluse hariduspoliitilises programmis liberaalse kodanluse seisukohad tihedasti läbi väikekodanlik-demokraatlike nõudmistega. Eesti kodanluse ja Eesti Kooliõpetajate Keskliidu koolipoliitiliste seisukohtade vahel ei olnud sel ajal olulisi erinevusi.

1919. aastaks oli olukord muutunud. Võitluses revolutsioonilise töölisklassi vastu võimule tulnud eesti kodanlus oli lakanud olemast rõhutatud rahvuse kodanlus, ta polnud enam huvitatud kodanlik-demokraatlike vabaduste kindlustamisest ega demokraatliku kooli rajamisest. Kodanlikus hariduspoliitikas kujunes nüüd välja reaktsiooniline suund, mille peamiseks kandjaks oli põllumeestekogude partei (end. Maa-liit), kes esindas kulaklust ja linna suurkodanlust. See suund leidis toetajaid ka rahvaerakondlaste, eriti ega kristliku rahvaerakonna hulgas. Reaktsioonilise suuna peamiseks ideoloogiks kujuneski kristlikku rahvaerakonda kuuluv keskkoolidirektor Nikolai Kann, kes peagi läks üle põllumeestekogude parteisse (K.Pätsi diktatuurivõimu haridusministrina 1934.a. viis läbi reaktsioonilise koolireformi).

Selle suuna esindajad olid ühtluskooli vastased. Nad pidasid küllaldaseks 4-aastast põhikooli, millele ühe liinina järgneks kõrgem algkool või kutsekool, teise liinina kesk-kool. Üks oli määratud töörahva lastele, teine kodanluse lastele. Ühtlasi taotles see suund kiriku mõju säilitamist koolis, laste õpetamist religioosuses vaimus.

Selleks ajaks oli oma ilmet muutnud ka õpetajate organisatsioon, mille juhatus 1919.a. viidi üle Tallinna ning võttis endale nimeks Eesti Õpetajate Liit. Juhatuses olid enamuses väikekodanlikesse parteidesse kuuluvad õpetajad. Nii oli esimeheks Jüri Annusson (tööerakondlane), kes loodusteadlasena pooldas ateistlikku kasvatust. Abiesimeheks oli Jaan Piiskar (esseer). Juhatusse kuulus ka Ernst Martinson-Murdmaa (sotsiaaldemokraat), kes oli EÕL esimeheks alates 1923.a. Õpetajate majanduslik seisukord oli sel ajal vilets, palgad saamata jne. Seepärast omandas EÕL rohkem ametühingu ilme, tema tähtsaks ülesandeks kujunes õpetajate kutsehuvide kaitsmine: palgevõitluse pidamine, õpetajate teenistustingimuste parandamine jms. Et neid ülesandeid edukamalt täita otsustas 1919.a. augustis toimunud õpetajate üldkongress, et Eesti Õpetajate Liit astub Ametühingute Kesknõukogu liikmeks. Selline otsus oli ilmekaks tõendiks õpetajaskonna enamuse pahempoolsest meelsusest. Mõningate arusaamatuste tõttu ei õnnestunud seda otsust ellu viia.

Õpetajaskonna elulised huvid (teenistusvõimalused, töötingimused) olid tihedalt seotud hariduselu üldise olukorraga. Õpetajad ei jäänud koolikorralduse küsimustes üksikõikseks, vaid püüdsid oma organisatsiooni -EÕL-i kogu mõju kasutada selleks, et koolisüsteem kujuneks võimalikult demokraatlikuks. Oktoobrirevolutsiooni päevil elluviidud uued põhimõtted olid õpetajail veeli värskest meeles, samuti oldi enam-vähem kursis Nõukogude Venemaal areneva kooli-uueendustööga.

Õpetajate mõju hariduspoliitikale kodanliku riigi alg-aastail soodustas asjaolu, et kodanlusel polnud hariduselu korraldajaid mujalt võtta kui õpetajate juhtivate tegelaste

hulgast. Nii kutsuti üks EÕL asutajaid ja juhtivaid tegelasi Enn Murdmaa (Ernst Martinson) juba 1918.a. lõpul haridusministeeriumi rahvakooli osakonna juhatajaks. Tema peamiseks ülesandeks oli rahvakooliseaduse eelnõu väljatöötamine.

1919.a. suvel alustas ilmumist Õpetajate Liidu häälekan djana ajakiri "Kasvatus", mille veergudel propageeriti õpetajaskonna juhtiva tuumiku koolipoliitilisi seisukohti. Vastavalt väikekodanlike parteide ideoloogiale pidas ajakiri tarvilikuks noorsoo kasvatamist rahvuslikus ja riiklikus vaimus, kuid nõudis samal ajal kõigi keskaja jäänuste kaotamist koolikorralduses, ühtluskooli ja töökooli, kooli vabastamist kiriku ja usu mõjust. Kuna kodanliku Eesti valitsevad ringkonnad ei kavatsenud kodanlik-demokraatlike nõudmisi tegelikult rahuldada, sattusid laialdased väikekodanlikud kihid kodanluse ladvikuga vastuollu. Teisest küljest aga tundis väikekodanlus hirmu revolutsioonilise võitluse ees, proletariaadi diktatuuri ees. See vastuolu avaldas mõju ka Eesti Õpetajate Liidu hariduspoliitilistele seisukohtadele.

Haridusministeeriumis E.Murdmaa juhtimisel väljatöötatud algkooliseaduse eelnõu, mis nägi ette kõigile kohustusliku, maksuta, emakeelse ja ilmaliku 7 aastase algkooli, esitati Asutava Kogu hariduskomisjonile ning saadeti tutvumiseks ka Õpetajate Liidule. Asutava Kogu hariduskomisjon kärpis algkoolikursuse kestuse 6 aastale ja nägi kõigis klassides ette usuõpetuse.

Õpetajate päeval Tallinnas 29.-30.dets. 1919.a. arutati algkooliseaduse eelnõu Asutava Kogu hariduskomisjoni redaktsioonis. Selgus, et 6-aastast algkooli pooldasid ainult üksikud õpetajad, hääletamisel oli enamik õpetajaid 7-aastase algkooli poolt. Otsustati ka usuõpetus algkooli õppeainete hulgast välja jätta, põhimõttel, et rahvakool olgu ilmalik. Peeti vajalikuks kõigile õpilastele tasuta õpperaamatute ja teiste õppevahendite andmist.

Algkooliseaduse arutamisel Asutavas Kogus 1920.a.kait sesid selle koosseisu kuuluvad õpetajad (E. Murdmaa, J. Piiskar,

e. Asson jt.) ilmaliku ühtluskooli põhimõtet. Asutava Kogu väikekodanlik enamuse otsustaski usuõpetuse algkooli õppeplaaniist välja jätta. Pika ja ägeda võitluse tulemusena fikseeriti seaduses, et algkool moodustab ühtluskooli esimese järgu, on emakeelne, ilma usuõpetuseta ja maksuta. Algkoolikursus kestab 6 õppeaastat. Seadus kehtestati 7. mail 1920.a.

Õpetajate IV kongress juunis 1920 otsustas, et kiriklike talituste täitmine ei ole kooliõpetajate tegevusega kooskõlas ja et õpetajail tuleb kiriklike talituste täitmisest loobuda. Õpetajate lahtiütlemine võimalike kohuste täitmisest tekitas parempoolsetes ringkondades suure pahameeletorni, selles nähti õpetajate avalikule vaenujalale asumist kirikuga.

EÕLiidu asemike kogu koosolekul jaanuaris 1921 valiti Liidu juhatusse ka kommunist A. Riimann, Harjumaa Õpetajate Liidu esimees, kes oli silma paistnud aktiivse võitlusega õpetajate ja kooli huvide eest. Nii oli loodud EKP ja väikekodanlike parteide esindajate vahel teatud aluskoostööks koolipoliitika küsimustes. Olid olemas objektiivsed eeldused EKP mõju laiendamiseks õpetajate hulgas, kuid seda takistas kodanlike võimude terror. 1921.a. mais oli A. Riimann sunnitud oma legaalse tegevuse lõpetama.

Pärast algkooliseaduse kehtestamist oli päevakorras keskkooliseaduse väljatöötamine. Keskkooli küsimuses võttis Õpetajate IV kongress vastu järgmised resolutsioonid:

1) keskkool on ühtluskooli teine aste 5-aastase kursusega, mis järgneb algkoolile; 2) keskkool on kõigile kättesaadav ja maksuta; 3) keskkooli ülesandeks on kasvatada avara ilma-vaatega ning loova töövõimega inimesi ja oma kasvandikke ette valmistada kõrgema hariduse saamiseks. Üldhariduslike keskkoolide kõrval nõuti ka kutsekeskkoolide võrgu väljatöötamist.

Need põhimõtted said aluseks 1921.a. EÕL esimehe Jüri Annussoni väljatöötatud keskkooliseaduse eelnõule, mis esitati Riigikogule 4. apr 1921.a. Õpetajate V kongress juunis

1921 tunnistas J. Annussoni eelnõu vastuvõetavaks. Haridusministeerium kristlikku rahvaerakonda kuuluva ministri H. Baueri juhtimisel töötas aga samal ajal välja oma eelnõu, mis esitati Riigikogule 14. okt. 1921.a.

Nende kahe eelnõu vahel olid üsna olulised erinevused. J. Annussoni eelnõu järgi pidi keskkool ühtluskooli teise astmena samuti nagu algkool olema maksuta ja usuõpetuseta. Linnade ja maakondade omavalitsused pidid avama keskkooli vastavalt õppida soovijate arvule. Keskkooli esimesse klassi pidi vastu võetama 6-klassilise algkooli lõpetajaid ilma eksamita. Seaduse maksamahakkamisel tuli keskkoolide ettevalmistus- ning algklassid 6 esimese õppeaasta piirides muuta algkooliklassideks. Tagurliku haridusministri H. Baueri eelnõu eitas kõiki neid põhimõtteid.

Riigikogu hariduskomisjon võttis oma töö aluseks J. Annussoni eelnõu ja kasutas Haridusministeeriumi eelnõu materjalina. Selle tulemusena valminud avalike üldhariduslike keskkoolide seaduse eelnõu, mis esitati Riigikogule 15. sept. 1922.a. nägi ette emakeelse, maksuta ja usuõpetuseta keskkooli 5-aastase kursusega.

Mis puutub maksuta keskkooli nõudmisse, siis - nagu selgitas V.I. Lenin - kapitalistlikus ühiskonnas "ka see keskkool, kes ei võta mingisugust õppemaksu, ei lakka sugugi olemast klassikool, sest õpilase ülalpidamise kulud 7-8 aasta jooksul on võrratult suuremad kui õppemaks, neid kulusid suudab aga kanda ainult väga väike vähemus."¹ Ent kuigi maksuta keskkool kodanliku korra tingimustes poleks veel õnnestanud klassikooli aluseid, oleks ta siiski võimaldanud tööraha lastele mõnevõrra kergemat pääsu hariduse juurde ja seepärast olid kodanlikud ringkonnad selle nõudmise vastu.

Maksuta keskkooli põhimõtte lükati Riigikogu enamuse poolt tagasi. Usuõpetuse vastastel õnnestus siiski võitu saavutada: usuõpetus tunnistati Riigikogu enamuse poolt koolis mittekohustuslikuks õppeaineks.

¹ V.I. Lenin. Teosed. 2. kd., lk.414.

Ent see saavutus ei osutunud püsivaks. Kristliku rahvaerakonna algatusel 1923.a. toimunud rahvahääletuse tulemusena muudeti usuõpetus koolides kohustuslikuks riigi kulul õpetatavaks õppeaineks. Kiriklaste võitu soodustas asjaolu, et väikekodanlikud parteid ei soovinud arendada koostööd EKP-ga, kes oli usuõpetusevastase rinde organiseerijaks. Ka Õpetajate Liidu juhatus keeldus koostööst Eestimaa Töölisühingute Üldliiduga, ning asus seisukohale, et "Õpetajate organisatsioonid kui niisugused kihutustööst usuõpetuse poolt või vastu osa võtma ei peaks."¹ Selles avaldus Eesti Õpetajate Liidu juhtkonna väikekodanlik kõikumus, järeleandmine kodanluse survele.

Õpetajate organisatsioonide ametlikult neutraalseks jäämine ei takistanud nende liikmeil oma isiklikku arvamust avaldamast. Rahvahääletuse-eelsetel koosolekutel leidis usuõpetuse vastu väljaastujate hulgas sageli õpetajaid.

Õpetajate Liidu juhtivad ringkonnad tutvustasid "Kasvatuse" veergudel, õpetajate päevadel, kongressidel, kursustel ja mujal uusi pedagoogilisi voole ja teooriaid, mida tänapäeval tuntakse üldiselt nn. reformpedagoogika nime all. Õpetajate V kongress võttis 1921.a. vastu mitmed resolutsioonid nende ideede vaimus. Reformpedagoogika ehk kooliuuenduse tähtsamaks propageerijaks ja eestvõitlejaks Eestis kujunes andekas pedagoog Johannes Käis, Võru Õpetajate Seminari juhataja aastail 1921-1930 ning 1931.-1940.a. EÕL pedagoogiline sekretär.

Kui koos revolutsioonilise töölisliikumise esialgse hoo vaibumisega Eestis algas reaktsioon hariduselusel, tuli õpetajaskonnal põhiliselt piirduda kehtiva koolisüsteemi kaitsmisega reaktsiooni rünnakute vastu. Demokraatlike haridustegelaste ja õpetajate pingutused ja entusiasm aitasid kaasa selleks, et 1930.aastaks suudeti üldriiklikus ulatuses kehtestada kuueklassiline koolikohustus. Taotleti

¹ "Kasvatus", 1923, nr. 2, lk. 62.

puudustkannatavate õpilaste riiklikku toetamist ja uute koolimajade ehitamist, mille tulemusena valitsus oli sunnitud toetussummasid tõstma ja uusi koolihooneid ehitama. Ilma nende abinõudeta poleks 6-klassilisele koolikohustusele üleminek olnud võimalik. Õpetajaskond astus välja ka kodanliku valitsuse poolt teostatava keskhariduse piiramise poliitika vastu. Õppe- ja kasvatustöös püsis õpetajaskonna enamik abstraktse humanismi ja demokratismi positsioonidel. Esines õpetajate väljaastumisi kodanluse poolt propageeritava natsionalismi ja militarismi vastu.

Kui kodanlik valitsus 1927. aastal viis kesk- ja kutsekoolidesse sõjalise õpetuse, leidis see õpetajaskonna poolt üldist hukkamõistmist. II Balti riikide õpetajate kongressil Tallinnas 1928. a. juunis esines ettekandega Tartu Ülikooli õppejõud dr. A. Audova, kes selgitas, kuidas kapitalistlike riikide valitsev klass püüab kasutada rahvastunnet oma eesõigustatud seisundi säilitamiseks ja sõdade õhutamiseks. Kongress tunnistas oma resolutsioonis ühel häälel sõja suurimaks pahaks ja mõistis hukka kooli militariseerimise. Eesti Õpetajate Liidu häälekandja "Kasvatus" avaldas A. Audova kodanluse rahvuspoliitikat paljastava referaadi tervikuna.

Seoses majanduskriisiga halvenes kooli ja õpetajate olukord. Tekkis vajadus õpetajate huve energilisemalt kaitsta. Et "Kasvatus" oli põhiliselt pedagoogilis-metoodiline kuukiri, ega suutnud koolipoliitilistele küsimustele küllalt operatiivselt reageerida, asutas rühm demokraatlikult meelestatud haridustegelasi 1930. a. "Õpetajate Lehe". Leht ei olnud küll Eesti Õpetajate Liidu ametlik häälekandja, kuid oli Liidu juhatusega tihedalt seotud, kuna tema toimetajad A. Janson ja J. Elango kuulusid EÕL juhatusse. Leht seadis oma eesmärgiks võitluse rahvahariduse, kooli, õpetajaskonna huve kahjustavate reaktsiooniliste vooludega.

1930. a. koondas haridusministeerium algkoolide klassikomplekte ligi 300 võrra, mille tõttu kasvas tunduvalt liitklasside arv. Vallandati ligi 300 õpetajat.

"Õpetajate Lehe" veergudel astuti välja hariduskulude kärpimise ning koolide koondamise vastu.

Kodanlik valitsus püüdis kokkuhoidu saavutada ka nn. suvekooli projektiga, millega maa-alkkoolide kahe esimese klassi õppetöö taheti viia suvisele ajale ning ühtlasi 6-klassilise alkkooli õppetöö venitada 7 aastale, et kooliealiste laste tööjõudu saaks põllumajanduses hõlpsamini kasutada. Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu nägi selles ühtluskooli põhimõtte rikkumist ja asus võitlusse selle vastu. Samuti võttis õpetajate X kongress 1930.a. lõpul vastu resolutsiooni, milles EÕ Liidu juhatusele tehti ülesandeks "kasutada kõiki tarvisminevaid seaduslikke abinõusid selleks, et ei pääseks maksvusele rahvale kahjulik koolikorraldus." Suvekooli projekt kukkuski läbi.

Koolide ja klassikomplektide koondamisega ning nn. teenistusvahekordade korraldamise seadusega 1932.a. vallandati sadu õpetajaid. 1934. aastaks oli õpetajate reservis juba umbes 500 alkkooli- ning 140 kesk- ja kutsekooliõpetajat. Liitklasside arvu suurendamise tõttu alkkoolides kasvas ka õpetajate töökoormus ning halvenesid töötingimused, töötasu hakati aga vähendama.

Õpetajate rahulolematuse avaldus ilmekalt XI kongressil, mis toimus 19.-20. aug. 1933. Osavõtjaid oli üle 700, s.o. rohkem kui ühelgi eelmisel kongressil. Et kongress oli kokku kutsutud selleks, et protestida maaõpetajate palga alandamise vastu, siis etendasid kongressil aktiivset osa maaõpetajad, eriti noored õpetajad, seminaride kasvandikud. Terve rida sõnavõtjaid nõudsid edukama palgavõitluse pidamiseks ühinemist Eestimaa Töolisühingute Keskliiduga. Võetigi vastu resolutsioon Eesti Õpetajate Liidu astumise kohta Töolisühingute Keskliidu liikmeks.

Hariduspoliitika küsimustes vastuvõetud resolutsioonid rääkisid 6-klassilise alkkooli kui ühtluskooli põhiosa kaitsmise kohustusest õpetajate poolt ja keskhariduse saamise võimaluste säilitamisest endisel tasemel. Tunnistati vajalikuks haridusevastaste kõrvaldamine haridusorganisatsioonide juhtide hulgast. Õpetajaskonna tähtsama ülesandena fikseeriti

võitlus reaktsioonilise kultuuri vastu ning hariduse väärtuse ja demokraatliku koolikorralduse tähtsuse selgitamine. Kongressil nõuti ka õpetajate loobumist tegutsemisest Kaitseliidus, Naiskodukaitses ning noorkotkaste ja kodutütarde organisatsioonides.

Kuigi kongress mingil viisil ei ähvardanud kodanliku riigi põhialuseid ja piirdus poliitilises osas "demokraatliku korra" kaitsmise vajaduse rõhutamisega, ärritasid kongressi resolutsioonid, eriti õpetajate otsus ühineda Eestimaa Töolisühingute Keskliiduga, kodanlikku valitsust. Haridusminister K. Konik hindas õpetajate kongressi kui "miitingutaolist koosolekut", kus olevat võetud vastu "täiesti lubamatuid resolutsioone", mis süvendavat ühiskonnakihtide vastuolusid. Töolisühingute Keskliitu astumine tunnistati õpetajail lubamatuks, kuigi Keskliitu juhtisid sel ajal kodanlusega koos töötavad parempoolsed sotsialistid. Õpetajate XI kongressi materjalid konfiskeeriti ja kongressi juhatajad allutati juurdlusele.

Kui suurbodanlus 12. märtsil 1934.a. K. Pätsi juhtimisel võimu järgitult enda kätte haaras, teostati ka reaktsiooniline koolireform. Koolikohustuse vanusepiir alandati seniselt 16. eluaastalt 14. eluaastale. Keskkooli hakati vastu võtma algkooli IV klassi lõpetajaid. Ühtlasi muudeti keskkool kaheastmeliseks (5-klassiline keskkool + 3-klassiline gümnaasium). Keskkooli I-II klassiga paralleelselt jäi püsima algkooli V-VI klass, kuid kuueklassilise algkooli lõpetajail oli tugeva võistluse tingimustes keskkooli pääsemine raskendatud.

Õpetajaskond protesteeris sellise koolireformi vastu juba enne selle teostamist. Nii esitas Eesti Õpetajate Liidu delegatsioon riigivanemale märgukirja, milles juhiti tähelepanu sellele, et kavatsetava reformi alusel kujuneb algkool kehvema kihi ja keskkool jõukama kihi kooliks.

Pärast reformi võttis EÕ Liidu asemikekogu koosolekul 16. juunil 1934.a. ühel häälel vastu resolutsiooni, kus märgiti, et koolireformi dekreediga on antud surmav hoop üht-

luskoolile. Nõuti, et rahvahariduse aluseks peab ka edaspidi jääma ühtlane 6-klassiline algkool. 29.juunil 1934 saatis EÕL riigivanemale märgukirja, kus protesteeriti koolikohustuse vanusepiiri alandamise vastu ja ennustati rahvaharidustaseme tunduvat langust. Maakondade ja linnade õpetajate päevadest osavõtjad ühinesid asemikekogu seisukohaga.

Samal ajal kui kodanlikus Eestis lühendati koolikohustuse kestust, osutus Nõukogude Liidus võimalikuks üleminek 7-klassilisele koolikohustusele (tööstuslinnades ja -rajoonides). Neis vastandlikes arengusuundades ilmnes selgesti sotsialistliku süsteemi üleolek rahvahariduse alal. "Kasvatuse" ja "Õpetajate Lehe" veergudel avaldati A.Jansoni jt. sulest rida tunnustava sisuga artikleid Nõukogude Liidus rahvahariduse alal tehtava suure töö kohta. Tallinna Pedagoogilise Muuseumi direktor A. Janson tellis VOKS-i vahendusel Nõukogude Liidust ka pedagoogilist kirjandust ja mitmesuguseid õppematerjale.

K. Pätsi režiimi ajal püüti õpetajaskonda poliitiliselt tasalülitada. Õpetajaid vallandati ja paigutati massiliselt ümber. Suurendati haridusministeeriumi mõju ja õigusi õppejõudude ametisse määramisel. Õpetajate päevadel keelati valitsusasutuste tegevuse ja korralduste kritiseerimine. Eesti Õpetajate Liidu tegevust püüti halvata Õpetajate Koja asutamise ja 1936.a. Tugevnes surve osavõtuks Kaitseliidu ja Isamaaliidu tööst. Siiski ei õnnestunud õpetajaid jäägitult rakendada kodanluse huvide teenimisele.

Demokraatlikult meelestatud õpetajaskonna esindajad (J. Käis, E. Murdmaa jt.) taotlesid K. Pätsi režiimi surveaegadel ühtluskooli, hariduse kättesaadavust, koolikohustuse pikendamist. Rahva üldise rahulolematuse ja demokraatlike haridustegelaste taotluste tõttu oligi valitsus 1937.a. sunnitud reaktioonilist koolireformi pehmemdama ja kõrvuti progümnaasiumidega, mis tuginesid algkooli 4.klassile, avama vajalikul arvul reaalkoole, kuhu said astuda algkooli 6.klassi lõpetanud.

Progressiivselt mõtlemaid haridustegelasid häiris sel ajal kõige rohkem algkooli mittelõpetajate suur arv. Algkoo-

li lõpetasid aastail 1936-1939 keskmiselt 57,1 % I klassi astunuist, seega jäi 42,9 %-l õpilastest algkool lõpetamata. Seejuures oli maa ja linna vahel suur erinevus: linnakoolides ei jõudnud koolikursust lõpetada keskmiselt 14 %, maa-koolides aga 50 % õpilastest.

Tartumaa õpetajate päeval 25. märtsil 1938.a.märkis EÕL sekretär V. Horm, et kõigepealt tuleb lahendada algkoolilõpetajate küsimus. Ta arvas, et õpetajaskond peaks kaasa aitama, et koolikohustus algkoolis kauem kehteks. Õpetajad nõudsid kitsenduste kaotamist õpetajate päevade korraldamise suhtes.

"Õpetajate Lehe" veergudel nõuti pidevalt koolikohustuse pikendamist. Nii kirjutas J. Käis artiklis "Algkoolilõpetajate päeva puhul", et liiga vähese haridusega noorte arv kasvab iga aastaga ning tuleb otsida vahendeid selle languse pidurdamiseks. Ta soovitas koolikohustust pikendada ühe aasta võrra, s.o. 15.eluaastani.

Demokraatlike haridustegelaste survele koostatigi haridusministeeriumis 1938.a. algkooliseaduse muutmise eelnõu, mille järgi koolikohustus pidi kehtima algkoolikursuse lõpetamiseni või mittelõpetamise korral kuni 15-aastaseks saamiseni. Sellele eelnõule käiku anda aga ei õnnestunud, sest ta ei leidnud valitsuses toetust. Koolikohustuse pikendamine viidi läbi alles nõukogude võimu poolt 1940.a.aastal.

Valitsuse reaktsiooniline poliitika, kodanliku Eesti tegelikkus, Nõukogude Liidu saavutuste tundmaõppimine ja tutvumine marksismi ideedega - kõik need tegurid mõjusid õpetajaskonna meelsusele. Õpetajaskond oma põhilises osas kuulus demokraatlike jõudude hulka Eestis.

See ilmes selgesti 1940.a. suve pöördeliste sündmuste ajal, mil Eesti Õpetajate Liit oli üks 22-st demokraatlikust organisatsioonist, kes astus Riigivolikogu uue koosseisu valimise eel EKP initsiatiivil loodud Eesti Töötava Rahva Liidu liikmeks, esitas omalt poolt kandidaate Riigivolikogusse ja kutsus oma liikmeid üksmeelselt hääletama Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt. Riigivolikogu II

koosseisu deputaatideks valiti terve rida õpetajaid ja haridustegelasi. Pedagoogid moodustasid uue Riigivolikogu liikmeist (80) tervelt 15 %.

9. juulil 1940.a. otsustas EÕL juhatus realiseerida 1933.a. õpetajate üldkongressi otsuse ja astuda Ametiühingute Kesknõukogu liikmeks. "Õpetajaskond läheb koos töötava rahvaga", kirjutas sel puhul Eesti Õpetajate Liidu esimees Enn Murdmaa "Kasvatuse" veergudel.

Eesti Töötava Rahva Liidu valimisprogrammi üheks põhiliseks teesiks oli kõigile kättesaadava ja tasuta hariduse võimaldamine. Nõukogude võim teostas nüüd selle, mida Eesti töörahvas ja progressiivne intelligents olid taotlenud juba Oktoobrirevolutsiooni päevil, ja mille eest nad olid võidelnud kodanluse võimu ajal.

KOOLIUUENDUSLIKUST SUUNAST AJALOO ÕPETAMISEL
KODANLIKU EESTI KOOLIS.

H. Palamets,
Tartu Riiklik Ülikool.

Kodanlik Eesti ei jätnud meile ajaloo õpetamise metoodika valdkonnas kuigi ulatuslikku pärandit. Kahe aastakümne jooksul ei ilmunud ühtegi eestikeelset ajaloo õpetamise metoodika ülevaadet või käsiraamatut. Trükisõnas avaldatu piirdub paarikümne artikli ja teist samapaljude lühemate töökogemuslike kirjutustega. Neile lisanduvad mõned põhjalikumad programmide seletuskirjad ning tõepoolest arvukalt ajalooõpikuid. Viimati mainitu ei kõnele aga mitte niivõrd metoodilise mõtte elavusest ja otsingutest, kui just kirjastuste omavahelisest konkurentsis ja püüdest massiliselt levivate õpperaamatute arvel suuremat kasumit lõigata.

Kõige huvitavamaks leheküljeks ajaloo õpetamise metoodika alal oli kooliuuendusliku suuna tõekspidamiste, eelkõige töökooli ideede rakendamine ajaloo õpetamisel algkoolis.

Milline oli ajaloo õpetamise olukord kodanliku Eesti koolides enne kooliuuendusliku suuna ilmumist 1920. aastate keskel?

1921. a. avaldas Haridusministeerium uued algkooli programmid, kus ajalookursus oli üles ehitatud lineaarselt. 4. klassis vaadeldi perioodi vanimatest aegadest kuni rahvaste rändamiseni, 5. klassis keskaega kuni Orduaja lõpuni ja 6. klassis sündmusi Liivi sõjast Tartu rahuni, s.t. kaasajani välja. Programm ega seletuskiri ei rõhutanud veel natsionalistlikku kasvatust, mis hiljem muutus kodanliku kooli üheks põhiohudeks.

Selle programmi ellurakendamisel pörkuti tõsistele raskustele. Et 1930. aastani kehtis vaid 4-klassiline koolikohustus, siis ei saadud teha mingeid takistusi õpilaste lahkumi-

sele algkoolist enne selle lõpetamist. Ajaloo programm oli koostatud 6-klassilise kooli tarvis, suur osa lapsi aga läks vanemate materiaalse kitsikuse tõttu ära juba pärast 4. klassi lõpetamist, mistõttu nende ajalooalased teadmised piirdusid vaid kõige vanema perioodiga. Selle vastuolu lahendamiseks soovitati neljaklassilistel koolidel võtta neljandas klassis läbi kogu eesti ajaloo kursus, jättes täiesti kõrvale üldajalob küsimused.¹ Tegelikuses ei olnud aga see soovitus realiseeritav.

Tõsiseid puudusi märgiti ka õpetuse sisulises osas. Eesti ajalugu oli pigem Eesti territooriumil tegutsenud võõraste võimude ajalugu. Väga iseloomulik on selles suhtes ajakirjas "Kasvatus" 1923.a. kevadel ilmunud artikkel, mille autor (arvatavasti Harri Moora, initsiaalid H.M.) kirjutas: "Kodumaa ajalugu on seni meie maal ainult ühe kihi ajalugu, m a a ajalugu puudub veel. Seetõttu on meie ajaloo õpetus koolides praegu kõige viletsamas seisukorras, sel ei ole, peab otsekohe ütlema, suuremat mõtetki."²

Õpetamise metoodikas tallati enamikus tsaariaegse kooli radu. "Umbkaudu kobades, vanade traditsioonide järele käies õpetatakse ajalugu koolides, tihti nii, kui õpetaja mäletab seda oma nooreea aastatest ja ajaloo tundidest alg- või keskkoolis",³ kirjutas selle kohta ajalooõpetaja V. Orav, ja jätkas: "Küll on aastasadade jooksul tuhanded inimesed pead mürdnud ajaloo otstarbekohasest õpetamisest ja teatud didaktilised võtted välja töötanud. Kuid nende kogemus ja vilumus on mitmele ajaloo õpetajale veel terra incognita. Leidub õpetajaid, kes koolitööle asudes ajaloo metoodikast kuulnud ega näinud ei ole."

Ajaloo õpetamises kujunenud ummikut pidi konstateerima ka ajalooõpetajate I üleriiklik kongress, mis toimus 1923.a. lõpul. Oma resolutsioonides soovitas kongress ka

¹ Algkooli õppe- ja tunnikavad. 1921, lk. 51.

² "Kasvatus", 1923, nr.3, lk. 90.

³ "Kasvatus", 1921, nr. 7/8, lk. 101-102.

ajaloo õpetamisel hakata silmas pidama töökooli põhimõtteid, mille kohaselt õpetus ei pea lähtuma mitte ainest vaid õpilasest, tema arengutasemest ja huvideringist. Selle suuna elluviimine kujuneski peamiseks uuenduseks ajaloo õpetamise alal 1920.aastate teisel poolel.

Kooliuuendusliku suuna peamiseks keskuseks kujunes väike ja vaikne Võru, selle suuna juhiks sai aga kogenud pedagoog, demokraatlike vaadetega andekas koolimees Johannes Käis, kes aastatel 1921 - 1930 töötas Võru seminaris juhatajana. Õpetajate seminarid etendasid kodanliku Eesti pedagoogilises elus progressiivset osa, kuna õppemaksu puudumise tõttu said seal oma haridusteed jätkata paljud töörahva lapsed. See asjaolu soodustas seminarides demokraatlike ideede levimist, mis oli kodanlusele loomulikult vastuvõetamatu ja viis 1930.aastate alguses seminaride sulgemisele. Eriti umbusklikult suhtusid kodanluse liidrid just Võru seminarile, kus opositsiooniline vaim levis suhteliselt laialt.

Võru seminaris ja kogu kooliuuendusliku liikumise meetodiliseks lipukirjaks sai töökooli põhimõte, mida vastandati nn. vanale õppekoolile, kus õpilase tegevus piirdus valmis teadmiste passiivse vastuvõtmisega. Töökoolis seevastu pidi õpilane omandama teadmisi aktiivse iseseisva tööga õpetaja juhtimisel. Kooliuuenduselased olid arvamusel, nagu vastaks töökooli idee XX sajandi demokraatia ideele, samal ajal kui õppekool vastas XIX sajandi seisusliku monarhia vaimule, kuna seal loeti passiivsust vooruseks ja sõnakuulelikku, initsiatiivita inimest tolleaegse riigialama ideaaltüübiks.⁴

Töökooli põhimõtteid hakati Võru seminaris realiseerima alates 1924/25. õppeaastast. Ajalootunnid olid liidetud paarikaupa ja neid viidi läbi harjutuskoolis spetsiaalses aineklassis, kuhu koondati ka hädavajalikud õppevahendid. Laialdaselt püüti kasutada koduloolist materjali. Et aga Võru linn ei saa kiidelda just eriti vana minevikuga, siis osu-

⁴ Võru Õpetajateseminar. Tegevus ja uuenduspüüded. Võru, 1936, lk. 97.

tusid ekskursid kodukoha minevikku nii mõnelgi korral kunstlikeks ja ebateaduslikeks, eriti siis, kui Võru linna minevikku seostati keskaegse linnaga.

Kooliuuenduslike ideede propageerimiseks andis Võru seminar välja pedagoogilist aastaraamatut "Teel töökoolile", milles ilmusid ka üksikud kirjutised ajaloo õpetamise metoodika valdkonnast. Neist oli märkimisväärseim seminari ajalooõpetaja, noore pedagoogi Paul Hinnovi artikkel "Mõtteid ajalooõpetusest", mis ilmus 1927. aastal. Hinnov alustas talleaegses koolis domineeriva metoodika ja õppetöö tulemuste terava kriitikaga. Ta väitis, et ajalooõpetuse peamiseks puuduseks on õõnsate fraasidega opereerimine ja tuupimine, mistõttu õpilased peavad ajalugu igavaks aineks, kus on tarvis väga palju meeles pidada.⁵ Selle tulemusena on õpilaste ajaloolased teadmised nii algkoolis, kui ka keskkoolis üllatavalt viletsad.

Väljapääsu sellisest olukorrast pidi andma töökooli ideede rakendamine. Hinnov, tuginedes saksakeelsetele eeskujudele, soovitas rajada algkooli ajalooõpetuse võimalikult elavatele fantaasiapiltidele, kus tegutsevad konkreetsed inimesed kindlal ajal ja kohas. Algkooli ajalookursuses polevat vaja mitte mingit abstraktsiooni. Siin tuleb piirduda üksnes individuaalse ja konkreetsega, et sel teel saavutada õpilaste ajalooline elamus.⁶

Laialdaselt tuleb kasutada õpilaste iseseisvat tööd, ehk nagu Hinnov kirjutab, õpilaste isetegevust. Õpilasi tuleks juba algkoolis suunata tööle allikmaterjalidega, tõsi küll, illustreerival tasemel. Paljugi loodeti õpilaste fantaasiajutustustelt ajaloolistel teemadel, nagu "Rahvakoosolek Pariisis 1789.a."; "Mida leidis eest eesti talupoeg, kui ta Põhjasõja järele tuli tagasi oma talusse". Soovitati suunata õpilasi koostama perekonnakroonikaid, sünkroonilisi tabeleid, konsepte, joonistama plaane ja kaarte.

⁵ "Teel töökoolile", IV. 1927, lk. 132.

⁶ "Teel töökoolile", IV. 1927, lk. 134.

Teiseks keakuseks, kus katsetati ajaloo algkursuse õpetamisel töökooli meetodeid, sai Rakvere seminar. Siin töötas ajalooõpetajana ja metoodikuna hilisem tuntud noor-sookirjanik Jüri Parijõgi (Parinbak), kelle põhisuunaks oli kohaliku materjali maksimaalne kasutamine. Üldistest sündmustest armastas Parijõgi üle minna kaunis pinnaliselt, meenutades neid sedavõrd kui see oli vajalik kohaliku ajaloo mõistmiseks. Vajaliku koduloolise materjali saamiseks laskis Parijõgi õpilastel koguda andmeid ajakirjandusest. Ta kasutas laialdaselt vestlust klassiga, vaba õppejuttu ja õpetaja jutustust, mille all mõisteti õpilastele muidu kättesaamatute allikate ümberjutustamist ja üksikute erilist emotsionaalsust nõudvate episoodide esitamist. Pärast teema läbitöötamist korraldati klassiga sündmuste käiku, anti hinnangud ja kirjutati vihikusse töökava. Peale tavaliste vihikute kasutas Parijõgi veel klassi kollektiivvihikuid, kuhu õpilased kirjutasid järjekorras pikemalt läbivõetud küsimuste kohta. Hiljem loeti need tööd klassile ette ja hinnati ühiselt. Õpetuse näitlikustamiseks pruugiti pilte, kaarte, endavalmistatud makette ja mudeleid.

Selle tööviisi vooruste ja puuduste üle võime lähemalt otsustada selle järgi, kuidas Jüri Parijõgi viis läbi Vene-Liivi sõja õpetamise Rakvere seminari harjutuskooli V klassis. Teemale oli eraldatud 7 tundi, mille vältel sooritati õppekäik Rakvere Vallimäele, töötati laboratoorsel meetodil läbi õppekäigul kogutud ja Russovi kroonikas ning ajakirjades leiduvad teemakohased materjalid. Õppekäigu ajal püüdis õpetaja igati ergutada õpilaste fantaasiat, et need paremini kujutaksid ette minevikku. Ja nii fantaseerisidki õpilased, meenutades XIII sajandi võitlusi: "Oleks siis sakslastel olnud ikka nende piigid, mõõgad ja raudriided, eestlastel aga kaks-kolm kuulipildujat, püssid ja mõni suurtükk, - ei siis oleks sakslased võitu saanud."⁷

Kolmel õpilasel lasti valmistada klassivälise töö kor-

⁷ "Kasvatuse", 1928, nr.1, lk. 16.

ras ordulossi mudel, üks õpilane joonistas suurelt ordulossi ja selle ümbruse plaani, teine aga kirjutas kollektiivvihikusse töö, mis kandis pealkirja "Venelaste ehitatud ringvall". Laboratoorse töö käigus koostati 11 punktiat koosnev kokkuvõte, kus esines 12 daatumit, milledest 3 tundmist loeti nõutavaks.

Aega kulus küllaltki palju, kuid sellele vaatamata jäi õpilaste ettekujutus Liivi sõjast pinnaliseks ja ühekülseks. Peasegu kogu tähelepanu kulus kohaliku ajaloo episoodidele, samal ajal kui Liivi sõja kui terviku seisukohast oluline materjal jäi hoopis käsitlemata.

Õpetajaaskond suhtus töökooli ideedesse kaunis erinevalt. Enamus vanemaid pedagooge, kes olid saanud ettevalmistuse tsaariaegsetes seminarides, nägi uudses suunas otsekui hukkamõistu oma senisele tööle ja suhtus seepärast töökooli meetoditesse eitavalt. Kooliuuenduse pooldajateks olid eelkõige need nooremad õpetajad, kes olid omandanud pedagoogilise hariduse Võru seminaris. Püüdes praktilises koolitöös rakendada uusi ideid, pörkasid nad aga tõsistele raskustele, kuna puudusid vajalikud vahendid õpilaste iseseisva töö ulatuslikumaks korraldamiseks. Peasegu kõik tolleaegsed algkoolid kannatasid näitlike õppevahendite kroonilise puuduse all. Et sellest osaliseltki üle saada, hakkasid mõned õpetajad valmistama koos õpilastega ajalootundides näitlike vahendeid. See muutis aga ajalootunnid suurel määral käsitöötundideks, kus meisterdati nende esemete makette, millest ajalooos parajasti juttu oli. Ajaloo sündmustik jäi pahatihti mudeli tegemise varju, mistõttu laste ajalooline mõtlemine ei arenenud piisavalt.⁸

1928.a. avaldati uued algkooli programmid, mille üldkoostajaks oli J. Käis. Nende programmidega suunati eesti algkool täielikult töökooli meetodite kasutamisele. "Üheski aines ei või võtta eesmärgiks aine teaduslik-süsteemistilist käsitlust," deklareeritakse programmi sissejuhatuses, "selle

⁸ "Kasvatus", 1925, nr.10, lk. 291.

asemel tuleb hoolitseda, et uutele mõistetele antaks selge sisu ja nad oleksid mitmekülgsest seetud üheks tervikuks lapse vaimuvaraga."⁹

Ajaloo programmi seletuskirjas teonitati, et ajalookursuse ülesehitamisel tuleb lähtuda üksnes õpilaste huvidest, võimetest ja silmaringist. Kuna lapse mõtteilm piirdub peamiselt kodukohaga, võib sissejuhatavat ajalookursust õpetada üksnes kodukohastatud episoodilise ajalookursuse näol. Ajaloo kodukohastamise ülemäärane rõhutamine viis nii mõnigi kord veidrustereni. Nii püüti seostada Madisepäeva lahingut kodukohaga sel teel, et oletatakse mõnda lahingust osavõtjat pärinevat õpilase kodukohast.¹⁰ Õpetajatele soovitati novellistlikku ajalookäsitlust ning minevikusündmuste dramatiseerimist, kus otse klassi ees instseneeriti rahvakoosolekuid, sõja kuulutamist, sõtta minekut ja muud sellist. Ajaloo sügavamale mõistmisele andsid sellised võtted aga õige vähe, kuna õpilaste tähelepanu koondus peamiselt tegevuse välisele küljele ja ebaolulistele detailidele, samal ajal kui tõepoolest oluline materjal jäi läbi töötamata.

Õpetajaskonna enamus ei suhtumine ei suutnud vähendada J. Käisi ja tema kaaslaste entusiasmi töökooli ideede propageerimisel. Ka 1930. aastate algul toimunud õpetajate seminaride sulgemine ei teinud kooliuuendusele lõppu. Hoopis vastupidi - nüüd kandus J. Käisi hämmastav energia, mis seni suurel määral oli kulunud Võru seminarile ja selle eksistentsele kaitsmisele, täiel määral kooliuuendusliku liikumise organiseerimisele. Asutati pedagoogiline ühing "Võru Seminar", mis andis perioodiliselt välja "Teateid", kirjastas raamatuid ja korraldas kooliuuenduslaste perele iga-aastasi kokkutulekuid. Heites 1939. a. pilgu tagasi sel alal tehtud tööle, konstateeris J. Käis: "Hoogsam kooliuuendustöö algas 1930. aastaga. Tundub natuke imelikuna, sest sama aasta püsib meie koolitegelaste meeles hoopis teisest küljest: sel

⁹ Algkooli õppekavad. 1928, lk. 1.

¹⁰ Algkooli õppekavad. 1928, lk. 69.

aastal ilmusid majanduselu taevasse esimesed kriisipilved, mille mõjul teostati esimene suurem koolide koondamine."¹¹ Siiski hakati 1930.aastal organiseerima aktiivsemaid õpetajaid kooliuuendusrühmaks, kuhu 1939.a. kuulus 452 pedagoogi. Koolide inspektorite andmetel levisid uuenduslikud tööviisid peamiselt Lõuna-Eestis ja Saaremaal. Kõige rohkem oli aktiivseid kooliuuendajaid Petserimaal - 38 % ja Valgemaal - 33 % õpetajate arvust. Tallinnas ja Pärnemaal oli selle suuna pooldajaid vaid 5 %.¹²

Kooliuuenduslik suund ajalooõpetuses sai uut tuult tiibadesse 1931.a., mil ilmus Jüri Parijõe õpik algkooli IV klassile "Möödunud ajad jutustavad" ja Toomas Alga (Adamsoni) "Tõõjubatusi ajaloo algkooli IV õppeaastale individuaalseks töötamiseks". Muidu oma hinnangutes kaunis kriitiline J.Käis andis Parijõe õpikule kõrge hinnangu, öeldes: "Üllatavalt huvitav ja väärtuslik raamat ajaloo algõpetuseks u u e s vains... Vilunud pedagoogina käsitleb ta ainet ka täies kookõlas kasvatuspsühholoogiaga: konkreetsed asjad, elavad, teotsevad kujud, lihtne mõttearendus."¹³

J.Parijõe õpik kujutas endast tõepoolest märkimisväärtset teost kodanliku Eesti ajaloolases koolikirjanduses. Sisuliselt ei tõusnud see teos kõrgemale teistest tolleaegsetest õpperamatutest, kuna siingi esinesid kodanliku ajaloo teaduse vääreisukohad. Seevastu meetodiliselt ületas Parijõe õpik kõik ülejäänud algkooli ajalooõpikud. Õpiku meetodilise külje õnnestumine oli tingitud asjaolust, et Parijõe isikus ühinesid kogunud pedagoog, otsiva vaimuga meetodik-kooliuuenduslane ja andekas noorsookirjanik. J.Parijõe nõrgemaks küljeks oli ajaloolise materjali eba- piisav tundmine, millest johtuvalt autor andis sageli oma fantaasiale rohkem velli, kui see tuli kasuks ajaloolle, ka

¹¹ ORKA, fond 1108, nim.4,sü. 764, lk.43-44.

¹² ORKA, fond 1108, nim.4,sü. 764, lk.49 ja 52.

¹³ "Õpetajate Leht", 1931, nr. 32.

kodanluse aspektist nähtuna. Nagu kooliuuenduslaste töödele üldse, oli ka vaadeldavale õpikule iseloomulik, et aine teaduslikkus toodi vajaduse korral ohvriks lastepärasusele.

Meile puudujääkidele juhtis oma kinnises arvustuses tähelepanu ka Paul Hinnov, kes alles äsja oli teoreetiliselt õigustanud kodukohastatud novellistlikku ajalookäsitlust. Nähes aga nende ideede realiseerimist õpiku kujul, muutub Hinnov küllaltki kriitiliseks ajaloolaseks, kes nõuab, et ka novellistliku ainekäsitluse juures peab õpik vastama järgmistele tingimustele:

" 1) Jutustustes esinevad meile tuntud ajaloolised tõsiasjad peavad olema õiged ja täpsed.

2) Kus autor või õpetaja on sunnitud ajaloolist olukorda oma fantaasia abil elustama ja tõelisi fakte individuaalsete joontega täiendama, peab ajalooliste tõsiasjadega jäädama siiski täielikku kooskõlla. Jutustuste sisu peab olema ajaloolise tõe seisukohalt täiesti usutav.

3) Loodud olukorrad peavad tunduma loomulikud ja tõelised, tegelaste elamused psühholoogiliselt usutavad vähemalt õpilastele, kellele jutustus on määratud."¹⁴

Vaatates P.Hinnovi kriitikale toonitab Parijõgi, et ta on real juhtudel täiesti sihilikult "korrigeerinud" ajaloolist tegelikkust, et muuta asja lastele arusaadavamaks. Nii väidab autor, et "...Paala lahingu kirjelduses on kroonikast teadlikult kõrvale kaldutud, kasvatuslikel kaalutlustel. Lembitu on nii sümpeaatne kuju, et ei tahaks teda näha langemas taganemisel, nagu see juhtub Läti Hendriku järgi, vaid palavas võitluses."¹⁵

Õpiku koostamisel kasutatud metoodilisi printsiipe selgitas Parijõgi lähemalt 1931.a. lõpul toimunud ajalooõpetajate III kongressil. Oma teoreetiliste seisukohtade kinnitamiseks andis ta kongressist osavõtjatele näidistunni algkooli IV klassis teemal "Lossi ehitamine", kus kasutas tead-

¹⁴ ORKA, fond 1108, nim. 4. sü. 787, l.116.

¹⁵ ORKA, fond 1108, nim. 4. sü. 787, l.123.

miste kinnistamiseks tunni lõpul testi. Nii referaat kui näidistund kutsusid esile teravaid vastuväiteid traditsioonilise metoodika pooldajate poolt. Eriti püüdis Parijõe suunda maha teha J.Adamson. Ilmselt polnud mängus mitte niivõrd metoodilised kaalutlused kui isiklik ainehuvitatus, kuna Parijõe hea õpik ähvardas kujuneda kardetavaks konkurendiks Adamsoni enda õpperaamatutele. Kongressi enamus pidas aga õigemaks kooliuuenduslikke seisukohti ja see fikseeriti ka kongressi resolutsioonides.

Toomas Alga "Tööjuhatused" olid mõeldud eelkõige mitmekomplektilistes klassides töötavate õpetajate abistamiseks ja Dalton-plaani elementide juurutamiseks Eesti koolis. Torkab silma, et tööjuhiste koostaja hindas real juhtudel üle IV klassi õpilaste vaimseid võimeid ja manuaalseid oskusi, suunates neid ilmselt üle jõu käivate ülesannete lahendamisele. Näiteks suunati 12-aastased maa-algkoolide lapsed selliste teoste juurde, nagu H.Moora "Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse ajal" ja E.Laidi "Eesti muinaslinnad".

Tööjuhendite kohta võttis sõna J.Käis, keda ilmselt rõõmustas asjaolu, et seoses nende materjalide ilmumisega oli ajalugu muutunud eesti algkoolis ainsaks õppeaineks, kus individuaalsele tööle oli pandud kindel alus. Hoopis kriitilisemale seisukohale anus J.Parijõgi, kes leidis täiesti õigustatult, et J.Adamsoni õpik, millele tööjuhatus oli rajatud, pakub järeldusi valmis fraasidena, ei sobi üldse iseseisvaks tööks ja individuaalne tööviis ajaloos on nii kaua enneaegne, kuni pole piisavalt konkreetset lastepärast materjali.¹⁶

1930.aastate keskpaigaks, fašistliku diktatuuri kehtestamise ajaks, oli kooliuuenduslik liikumine üle elanud oma kõrgpunkti ja muutunud küllaltki mõõdukaks metoodiliseks vooluks, mis suhtus kriitiliselt nii mõnessegi varasemasse liialdusse. Mitmed kooliuuenduslased-õpetajad aval-

¹⁶ "Kasvatus", 1931, nr.6, lk. 282 - 285.

dasid oma töökogemustele baseeruvaid trükitud tööjuhiseid õpilaste iseseisvaks tööks. Metoodiliselt sisaldasid need juhised mõningaid huvitavaid ideid, sisuliselt püüdsid aga olla kooskõlas ametliku ajalooõpetamise suunaga ja toonitada senisest enam natsionalistlikku kasvatust.

1936.a. ilmunud metoodilises käsiraamatus "Uusi teid algõpetuses IV" avaldas T. Algma pikema kirjutise ajaloo õpetamisest algkoolis individuaalse tööviisi alusel, kusjuures nähti ette koduloolise materjali laialdast kasutamist. Kui töökooli äärmuslik suund eitab üldse õpetaja jutustust, siis asus T. Algma seisukohale, et õpetaja jutustusele peab jääma õpilaste iseseisva töö kõrval kindel koht. Jutustusele endale seab Algma aga lausa täitmatuna tunduvaid nõudeid. Nii soovib ta, et õpetaja elaks oma jutule täielikult kaasa, et tema hääl "tarretaks ehmatuses, müriks vihas, sulaks meelitustes".¹⁷

T. Algma seisukohad peegeldasid selgesti kooliuuendusliku suuna positiivseid ja ka negatiivseid külgi. Püüde asendada tuupimisele tuginev dotseeriv õpetamine iseseisvat tööd ja mõtlemist arendava õpetusega oli sisuliselt igati õige, kuid see, kuidas seda õiget joont soovitati ellu viia, oli paljuski vildak. Ilmselt hinnati üle õpilaste fantaasiat, mistõttu jäi tahaplaanile nende ajaloolis-loogilise mõtlemise arendamine. Sellele vaatamata tuleb T. Algma nimetatud artiklit lugeda tolelaegse metoodilise kirjanduse paremiku hulka kuuluvaks.

1930.aastate teisel poolel, profašistliku hariduspoliitika võimutsemise tingimustes, kus nõuti, et kogu ajalooõpetus peab olema eelkõige "egotsentriline - s.t. esto-tsentriline", et üldajalugu olgu vaid saatematerjaliks Eesti ajaloo juurde, vaibus ka kooliuuenduslaste aktiivsus. Sest asjata ei kurtnud J. Käis 1939.a.: "On kurb tõsiasi, et õpetaja on väsinud - nähtavasti liiga aktiivsest koolipoliitikast ja ülekoormusest tööga... Just viimasel ajal on

¹⁷ "Uusi teid algõpetuses" IV, 1936, lk. 52.

märgata seisakut või koguni tagasiminekut kooli õpetegevuse tõhususes. Ei ole märgata senist hoogu paremate tööviiside otsingus - kooliuuendustöös, millest on erksam osa meie õpetajaskonnast ikka huvitatud olnud. Koolitöö - kasvava sugupõlve arendamis- ja kasvatustöö kipub sageli muutuma tükitööks."¹⁸

Kokkuvõttes võime tõdeda, et kooliuuenduslikul suunal oli kodanliku Eesti pedagoogilise mõtte arengus positiivne tähtsus. Kooliuuenduslaste mitmedki ideed ja meetodilised võtted sisaldavad ratsionaalset tuuma, mida kriitilise hinnangu puhul on võimalik kasutada ka tänapäeva nõukogude koolis. See eeldab aga kooliuuendusliku suuna pärandi iga-külgselt ja põhjalikku läbitöötamist, milline ülesanne tuleks täita juba lähemate aastate jooksul.

¹⁸ ORKA, fond 1108, nim. 4. sü. 764, l. 31 - 34.

ÕPETAJASKONNA OSAST KULTUURIREVOLUTSIOONIS
EESTI NSV-S 1940 - 1950.

E. Tomasson,

ENSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut.

Pärast 1940.aasta revolutsiooni võitu alustas töörahva riik Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel ümberkorraldusi kõigil elualadel. Üheaegselt riigivalitsemise reorganiseerimise, majanduslike ümberkorralduste ja klassivaenlase vastu peetava võitlusega algas ka rahvahariduse süsteemi põhjalik reorganiseerimine. Ümberkorraldused rahvahariduse alal polnud aga eesmärgiks omaette, vaid vahend selleks, et poliitilise ja majandusliku revolutsiooni kõrval teostada Eestis k u l t u u r i r e v o l u t s i o o n .

Kultuurirevolutsiooni mõiste ühiskonnateaduses võttis esmakordselt kasutusele V.I. Lenin. Reas oma töodes nagu "Lehekülgi päevikust", "Kooperatsioonist", "Meie revolutsioonist", "Pigem vähem aga paremini", jne. dešifreeris V.I.Lenin kultuurirevolutsiooni mõiste ja põhjendas kultuurirevolutsiooni ülesannete lahutamatu sidet sotsialismi teele asunud riigi majanduse ja poliitikaga. Ta õpetas, et üheaegselt sotsiaalmajanduslike ja poliitiliste ümberkorraldustega on vaja inimestes formeerida kommunistlikku maailmavaadet, kasvatada neis kommunistlikku moraali, relvastada neid ideeliselt. Kultuurirevolutsioon pidi mitte ainult kindlustama rahvamasside üldise kultuuritaseme tõusu kodanliku korra tingimustes loodud kultuuriväärtuste tundmaõppimise baasil, vaid esile kutsuma uue võimsa kultuurilise tõusu, saavutama pöördede rahvamasside teadvuses.

V.I. Lenin oma teoses "Kooperatsioonist" õpetab, et sotsialismile üleminekuks "on tarvis täielikku pööret, tervet ajajärku kogu rahvamassi kultuurilises arenemises."¹

¹ V.I.Lenin. Teosed. 33.kd., lk.430.

Pärast võimu üleminekut proletariaadi kätte on sotsialismi teele asunud riigi ülesandeks "ümber kasvatada miljooneid talupoegi ja väikeomanikke, sadu tuhandeid teenistujaid, riigiametnikke, kodanlikke haritlasi, allutada need kõik proletaarsele riigile ja proletaarsele juhtimisele, võita neis kodanlikud harjumused ja traditsioonid."²

Mastaabid olid Eesti oludes loomulikult väiksemad, ent ülesanded samad. Kultuurirevolutsioon on vältimatu kõigis sotsialismi teele asunud maades, olgu need rahvaarvult suured või väikesed, olgu rahva üldine kultuuritase neis madal või kõrge.

See ei tähenda aga, et kultuurirevolutsiooni ülesanded ja meetodid kõikjal ühesugused on. V.I.Lenin pidas Eestit juba 1918.aastal täieliku kirjaoskusega maa ja juhtis tähelepanu asjaolule, et sotsialismi ülesehitamisel Eestis on otstarbekas siinseid majanduslikke ja kultuurialaseid erinevusi arvestada.³ 1940.aastaks oli rahvahariduse ja kultuuri alal ka kodanliku riigi tingimustes samm edasi astunud. Seepärast polnud kultuurirevolutsiooni ülesandeks siin kirjaoskamatus eestikeelsete inimeste likvideerimine nii laias ulatuses, nagu peale Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu Venemaal või peale nõukogude võimu kehtestamist Kesk-Aasias. Siiski leidis ka Eestis kirjaoskamatuid ja vähese kirjaoskusega kodanikke. Arhiivi andmed räägivad sellest, et eesti õpetajad 1940/41. õppeaastal õpetasid Petserimaal 1352, Tartumaal - 299 ja Virumaal - 201 kirjaoskamatu ja vähese kirjaoskusega kodanikku,⁴ nende üldarv eelnimetatud kolmes maakonnas küündis aga 4239-ni. Kui vaatleme eelnimetatud maakondade geograafilist asendit, näeme, et need on põhiliselt alad, mida suures osas asustasid vähemusrahvused. Kodanlikus Eestis kehtinud kooliseaduses nähti ette kõigile lastele emakeelne õppevõimalus. Praktiliselt oli see realiseerimata jäänud. Eel-

² V.I.Lenin. Teosed. 31.kd., lk.93.

³ V.I.Lenin. Teosed, 26.kd., lk.421.

⁴ ORKA, fond k-1, nim. 2. sü. 593, l. 23.

nimetatud piirkonnas elavad vähemusrahvusest kodanikud polnud majanduslikult sedavõrd kindlustatud, et oleksid lapsed suutnud kaugemale emakeelsesse kooli saata, materiaalne toetus neile selleks otstarbeks oli aga äärmiselt kasin. Enamik kirjaoskamatuid ja vähese kirjaoskusega kodanikke olid noored, alla 30 aastased.

Peale selle leidus noorte seas küllalt neid, kes polnud omandanud kohustuslikku haridusmiinimumi. Sõjakomissariaadis oli lõpetamata 4-kl. haridusega noormehi kutsealustena arvel 241 isikut. Eriti kõrge oli lõpetamata algharidusega kutsealuste noorte protsent Võrumaal. 16-18a. tütarlaste kohta, kel 4-klassilist algharidust ei olnud, andmed puuduvad. Võib arvata, et neid oli sama palju, sest on teada, et Eestis 42,9 % noortest ei lõpetanud 6-klassilist algharidust ja massiline väljalangemine koolist algas juba alates III klassist. Järelikult tuli kultuurirevolutsiooni käigus tegelda ka kirjaoskamatus ja vähese kirjaoskuse likvideerimisega. Selleks oli rajatud - peamiselt koolide juurde - 1940.a. jaanuaris 98, õppeaasta lõpuks aga juba 129 õppepunkti. Õppeaasta vältel andsid õpetajad kirjaoskamatus ja vähese kirjaoskuse likvideerimiseks ühiskondlikus korras 4606 õppetundi.⁵

Ent oma teadmiste avardamise vastu tundsid huvi laiad rahvahulgad, kellel õppimisvõimalused kodanliku korra tingimustes puudusid. Moodustusid mitmesugused õppegrupid, nagu vene keele, muusika, kirjanduse jt. aladel, rahvamajade ning asutuste juures. 1.jaanuariks 1941 oli neid õppegruppe registreeritud 631 13011 osavõtjaga, kusjuures 315 õpperingi tööd juhatasid õpetajad.⁶

On teada, et kodanliku korra ajal kodanlus kasutas süsteemipäraselt nii kooli, kirikut, kirjandust kui ka muid kultuuri levitamise kanaleid rahvahulkade mõjutamiseks soovitud suunas, s.o. kodanlik-natsionalistlikus vaimus. Ent

⁵ ORKA, fond R-14, nim. l. sü. 409, l. 10

⁶ ORKA, fond R-14, nim. l. sü. 791, l. 75; sü. 406, l. 1-6.

samal ajal me teame, et kõrvuti reaktsoonilise kodanliku kultuuriga arenesid kodanlikus Eestis ka proletaarset kultuuri elemendid. Revolutsiooni võit avas viimastele tee kiireks arenguks. Peale selle oli kultuurirevolutsiooni kiirendamise huvides võimalik ära kasutada V.I.Lenini teoreetilist pärandit, vennasvabariikide materiaalsel ja moraalsel abi, nende kogemusi. Oli võimalik meie vabariiki tööle kutsuda isikuid, kel sotsialistliku kultuuri ülesehitamise alal oli kogutud väärtuslik pagas vanemates vennasvabariikides töötamise käigus. Kõik eelloetletu kergendas kultuurirevolutsiooni kulgu Eesti NSV-s.

Esines aga ka takistavaid asjaolusid, nagu eelnimetatud rahva kodanlik-natsionalistlik kasvatamine 20 aasta vältel, religiooni küllaltki tugev kandepind jt. Oma osa etendasid väljakujunenud harjumused ja traditsioonid ning asjaolu, et eesti intelligents, eriti selle kandev osa õpetajaskonna näol, oli kultuurirevolutsiooni ülesannete realiseerimiseks vajaliku ettevalmistuseta.

Õpetajaskonda ennast võib 1940/41.õppeaastal tinglikult jagada kolme ossa. Esimese, peamiselt algkooliõpetajaid hõlmava grupi moodustasid need, kes tervitasid ja toetasid revolutsioonilise valitsuse ümberkorraldusi hariduse ja kultuuri alal.

Õpetajaskonna selle osa poolehoid nõukogude võimule seletub suurel määral nende sotsiaalse päritoluga. Olid ju õpetajate seminarid kodanlikus Eestis töötanud kuni 1932.aastani 6-klassilise algkooli baasil õppemaksuta õppeasutustena ja olnud nii kättesaadavad vaesematest rahvakihtidest pärit õpiahimulistele noortele. Ka õpetajatena töötades säilitasid seminaride lõpetajad kontakti oma perekonnaga, tuttavatega. See osa õpetajaskonnast oli hästi teadlik rahva hädadest kodanlikus Eestis, taunis kodanliku valitsuse rahvavaenulikke poliitikat ja nõukogude võimu kehtestamise suhtus kui oodatud lahendus, mis pälvis heakskiitu, aktiivset kaasalöömist.

Mõistagi oli nende hädaks kogemuste puudumine. Seda osa meie õpetajaskonnast tuli parteil ja valitsusorganeil kii-

resti informeerida uutest ülesannetest rahvahariduse alal, anda neile konkreetseid juhiseid kaastööks püstitatud eesmärkide saavutamisel. Seda tehtigi, küll mitmesuguste nõupidamiste, seminaride ja individuaalse töö korras. Õppeaasta kestel kujunes see osa õpetajaskonnast kindlaks nõukogude võimu teoks kõigis rahvamasside ideoloogilise kasvatustöö küsimustes.

Teise grupi moodustas see osa õpetajaskonnast, kes polnud küll revolutsiooniliste ümberkorralduste põhimõttelised vastased, aga ka mitte aktiivsed kaasaaitajad. Nende arvates polnud õpetaja ülesandeks tegelemine poliitikaga. Kommunistlikku kasvatustööd õpetamise kaudu ei pidanud nad vajalikuks. Nende arvates piisas ainealaste teadmiste õpetamisest. Kui inspektorid sellele nende töö puudujäägile tähelepanu juhtisid, said nad vastuseks (näiteks Lihula Keskkoolis) "Mina õpetan eesti keelt, see on minu ainuke partei!"⁷ Pole põhjust neid pedagooge nimeliselt loetleda. Aeg on nende töös kahtlemata korrekture teinud, õpetajate eneste ideoloogiline kasvamine on sellega kaasnenu.

Kolmanda grupi moodustasid veendunud kodanlike vaadetega pedagoogid. Loomulikult ei kuulutanud nad end ise kujunenud olukorras nõukogude võimu vastasteks. Võitlus nende vastu oli küllaltki komplitseeritud. Aga neid pedagooge kahjuks leidis, ja mitte vähe. Nende olemasolu soodustas 1940/41. aastal rea antinõukogulikkude väljaastumiste esinemist noorte hulgas. Arhiivides leiduvad dokumendid näitavad, et väljaastumiste organiseerimisel olid õpetajad kaastegevad. 15. oktoobril 1940 oli valitsus seetõttu sunnitud vastu võtma määruse "Eesti NSV koolides Nõukogude-vastaste elementide vastu abinõude tarvitusele võtmise kohta", milles rõhutati vajadust eemaldada Nõukogude-vastaste vaadetega õpetajad pedagoogiliselt töölt, paralleelselt aga süvendada ideoloogilist selgitustööd nii koolinoormes kui ka õpetajate hulgas.⁸

⁷ ORKA, fond R-14, nim. 1, sü. 768, 1.54.

⁸ ORKA, fond R-1, nim. 5, sü. 5, 1.23.

Niisuguse pedagoogilise kaadriga tuli realiseerida nõukogulikud ümberkorraldused koolielus, sellisele õpetajate kontingendile tuginedes tuli partei ja nõukogude organeil lahendada ka laiaades rahvahulkades läbiviidava kommunistliku kasvatustöö probleemid.

Eesti õpetajaskonna enamuse auks peab ütlema, et nad suutsid juba esimesel nõukogude võimu aastal palju ära teha rahvahulkade mobiliseerimiseks nõukogude võimu ümber, nende kasvatamisel sotsialistliku ideoloogia vaimus. Eredalt avaldus õpetajaskonna entusiasm näiteks revolutsiooniliste tähtpäevade tähistamisel, mil koolides korraldatud üritused olid hästi ette valmistatud, sisukad, osavõtjaterohked. Nii näiteks kogunes Vaaknarva Algkooli Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni aastapäeva tähistamise aktusele üle 300 inimese, järgmisel päeval, s.o. 7.novembril mälestustahvli avamisele 1919.aastal langenud punaarmeelestele ca 1000 inimest.⁹ Valgamaa õpetajad korraldasid seoses revolutsiooni aastapäevaga 106 mitmesugust üritust, kusjuures kunstilises osas esitati kokkuvõttes 20 näidendit, 176 koorilaulu, 250 deklamatsiooni, 100 muusikapala jne.

Suure selgitustöö tegid õpetajad ära 1941.a. jaanuaris toimunud NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste eel. Vabariigis töötas sel perioodil rahvamajade juures 391 poliitringi, neis peeti 1906 töökoosolekut 8679-le osavõtjale. Peale selle töötas 214 lavakunstiringi 3065 liikmega, 259 laulukoori 5990 lauljaga, 260 orkestrit 3069 mängijaga. Mitmesuguste ringide juhatamisega oli hõivatud 321 õpetajat, s.o. 50,3 % ringijuhatajate üldarvust moodustasid pedagoogid.¹⁰ Laululatusliku selgitustöö tulemusena võttis NSV Liidu Ülemnõukogu valimistest osa enneolematult kõrge protsent valijaist ning enamik valijaist hääletas ülesseatud kandidaatide poolt.

Samal ajal tegid õpetajad ise tõsisid jõupingutusi, et

⁹ EKPA, fond 1, nim.1, sü. 51, 1.15,16,23.
ORKA, fond R-14,nim.1, sü.53, 1.43.

¹⁰ ORRA, fond R-14,nim.1, sü.593, 1.7,9,13.
EOPA, fond 1, nim. 1, sü. 59, 1.47-48.

omandada teadmisi marksismi-leninismist, nõukogude pedagoogikast ja pedagoogilisest psühholoogiast. Selle illustreerimiseks esitame mõned andmed: Virumaa õpetajatest näiteks oli 43% talviseks õppetöö vaheajaks asunud iseseisvalt õppima ÜK(b)P lühikursust. 15% õpijaist olid jõudnud omandada materjali juba 12 peatüki ulatuses.¹¹ Tallinna õpetajaid õppis marksismi-leninismi sluseid vastavatel kursustel eestikeelsetes rühmades 537 ja venekeelsetes rühmades 116.¹² Oma kutsealase kvalifikatsiooni tõstmisega ja nõukogude pedagoogika omandamisega olid praktiliselt nii või teisiti haaratud kõik vabariigi pedagoogid.

Õpetajate eneste teadlikkuse ja kutsealase kvalifikatsiooni tõusul oli positiivne tagasimõju õppekasvatustööle ja õpetajate ühiskondlikule tegevusele. See on üks noorsooorganisatsioonide ridade kiire kasvu põhjustest meie vabariigis. Toome mõne näite.

Pioneerorganisatsiooni liikmete arv näitas pidevat tõusutendentsi. Palgalised pioneerijuhid aga määrati koolidesse alles 1940/41.õ.a. IV õppeveerandis ja jõudsid õppeaasta lõpuks alles koolitööga kohaneda. Peamise töö tegid just õpetajad. Pioneerorganisatsiooni kuulus aga juba EK(b)P IV kongressi ajaks (5.-8.veebr. 1941) 25 000 pioneerit, kes olid koondunud 800-ase malevasse.¹³

Puhkenud Nõukogude Liidu Suur Isamaasõda katkestas nii paljutootavalt alanud rahvahulkade sotsialistliku ideoloogia vaimus ümberkasvatamise ning õpetajate pürgimused sel alal. Fašistlik okupatsioon avaldas negatiivset mõju eesti kultuuri arengule. Rääkimata koolitöö ebanormaalsetest majanduslikkudest tingimustest ja eesrindlike õpetajate terroriseerimisest, levitas fašistlik propaganda õpetajaskonna hulgas inimvihkajalike rassiteooria ideid, süvendas lõhet õpetajate ja töörahvahulkade vahel. Fašistlik ideoloogia

¹¹ ORRA, fond R-14, nim.1, sü. 123, l. 53.

¹² ORKA, fond R-14, nim.1, sü. 121, l. 37.

¹³ EKPA, fond 1, nim.1, sü. 167, l. 28.

jättis poliitiliselt ebaküpsete õpetajate teadvusse oma jälje. Praktilises rahvavalgustajatöös avaldus see sõjajärgsetel aastatel teatava osa õpetajaskonna apoliitilises, eemalhoidmises ühiskondlik-poliitilisest tegevusest rahva kultuuri- ja haridustaseme tõstmisel ning ka teatava osa õpetajate eneste väheses huvis oma poliitiliste teadmiste avardamise vastu.

Siiski võime just sõjajärgseid rahvamajanduse taastamise ja sotsialismi ülesehitamise aastaid, s.o. aastaid 1945 - 1950 pidada kultuurirevolutsiooni võidu perioodiks Eesti NSV-s. Kultuurirevolutsioon kulges Eesti NSV-s neil aastail tihedais sidemeis rahvamajanduse sotsialistliku industrialiseerimisega ja põllumajanduse kollektiviseerimisega, sealjuures teravas klassivõitluse õhkkonnas. Majanduslike ülesannete laiahaardelisus ja pakilisus tingisid sel perioodil mõningal määral parteiorganite väiksema tähelepanu ideoloogilisele tööle. Seepärast said võimalikuks mitmesugused kodanliku natsionalismi avaldused kultuuri ja hariduse alal. Neile tegi lõpu EKP KK VIII pleenum märtsis 1950.

VIII pleenumi otsuste realiseerimisel kalduti äga pahasti teise äärmusse. Esines jämedaid vigu suhtumises vanasse kaadrisse, nihilistlikku suhtumist mineviku kultuuripärandisse jne. Neile juhtis tähelepanu EKP KK XI pleenum.

Vaatamata kõigele on õpetajaskonna panus kultuurirevolutsiooni teostamisse aastail 1945-1950 tähelepanuväärne. Parteiorganite juhtimisel võttis enamik vabariigi õpetajaid aktiivselt osa rahvahulkade teadvuse sotsialistlikust ümberkujundamisest. Peatumata lähemalt õpetajaskonna kutsetööl koolides noorte kommunistlikul kasvatamisel ja uue, sotsialistliku haritlaskaadri ettevalmistamisel, peatuksime eelkõige vabariigi õpetajaskonna tööl rahvahulkade teadvuse ümberkasvatamisel.

Selgel kujul tõstatas intelligentsi ja õpetajaskonna ees seisvad ülesanded Eesti NSV intelligentsi I kongress 1945.aasta 28. ja 29.jaanuaril ning sellele eelnenud maa-

kondlikud intelligentsi konverentsid. Neil nõupidamistel esitati intelligentsile, sealhulgas ka õpetajatele need ülesanded, mille lahendamisel parteiorganid intelligentsi, eriti õpetajaskonna abi ootasid. Konverentsidel ja vabariiklikul kongressil sõna võtnud õpetajad aga rääkisid, kuidas nad praktiliselt rahvahulkade sotsialistliku teadvuse kujundamise ülesannet lahendavad, andsid edasi häid töökogemusi, näitasid lahendamist vajavaid kitsaskohti.

Õpetajaskonna osa kogu elanikkonna kasvatamisel rõhutas ka Eesti NSV õpetajate I kongress 15.-17. augustil 1945. Kongressil ütles EKP KK esimene sekretär N. Karotamm "Nõukogude õpetaja peab olema rahvaõpetaja, rahvavalgustaja selle sõna parimas ja kõige laiemas mõttes".¹⁴ Ta selgitas ka, mis selle all tuleb mõista. Nimelt peab õpetaja agaralt osa võtma riigi poliitilisest elust, poliitilisest selgitustööst ning peab tegema ulatuslikku ühiskondlikku tööd väljaspool kooli. Õpetajail on vaja osa võtta kogu meie rahvamajanduse taastamisest, eelkõige aga selgitada rahvale Nõukogude valitsuse ja partei poliitikat. Õpetaja peab elanikke üles kutsuma täpselt kinni pidama sotsialistlikust seaduslikkusest, selgitama rahvale rahvusvahelist olukorda ning võitlema rahvavaenlaste iga liiki väljamõeldiste ja laimu vastu. Õpetaja peab rahva silmaringi avardama teaduslike loengute kaudu looduse ja inimühiskonna arengu seaduspärasustest, tegema kaastööd ajakirjandusele, võtma osa kohalike nõukogude organite tööst, abistama riiklike tähtpäevade tähistamist ja aitama selgitava sõnaga kaasa majanduslike aktsioonide edukale läbiviimisele.

Nendest juhtmõtetest lähtuski vabariigi õpetajaskond oma ühiskondlik-poliitilises tegevuses aastail 1945-1950.

Kongressidejärgsel perioodil hoogustus õpetajate abi rahvamajadele, klubidele, suurenes õpetajate osavõtt TSN täitevkomiteede kultuuri- ja hariduskomisjonide tegevusest.

¹⁴ EKPA, fond 1, nim. 3, sü. 192, l. 45.
Algas vabariiklik õpetajate kongress. - "Nõukogude Õpetaja", 1945, 17. august.
Eesti NSV õpetajate I kongress. - "Rahva Hääl", 1945, 16. august.

Parteiorganid märkisid korduvalt kiitvalt asjaolu, et õpetajate selgitustöö on tõhusalt kaasa aidanud mitmetele majandusaktsioonidele, eriti maaõpetajate poolt läbiviidud selgitustöö talurahva hulgas. Olid ju õpetajad neil aastail, eriti külas, peamisteks lektoriteks, propagandistideks. Nende selgitustöö aitas kaasa selleks, et häireteta kulges külvikampania, viljavarumine, metsa ülestötamine jt. majanduslikud aktsioonid. Õpetaja oli aga ka isik, kes oli suuteline ümbruskonna elanikele seletama sise- ja välispoliitilisi probleeme. Õpetajailt oodati lähemat selgitust kolhoosikorra kohta. Õpetaja autoriteetne seisukohavõtt aitas paljudel kõhklejatel ja kaksipidimõtlejatel õigete järeldusteni jõuda.

Elav oli neil aastatel õpetajaskonna osavõtt riigivõimuorganite tööst. Parimad eneste seast saadeti deputaatidena täitma rahvasaadiku vastutusrikkaid ülesandeid. Kõige suurem oli õpetajate erikaal kohalikkudes nõukogudes. 1948. aasta kohalikkude Tööraha Saadikute Nõukogude valimiste tulemusena valiti rahvasaadikuks maakonnannõukogudesse 33 õpetajat (5,1 %), vabariikliku alluvusega linnade nõukogudesse 25 õpetajat ehk 4,0 % saadikute üldarvust, linnarajoonide nõukogudesse 19 - ehk 4,7 %, maakondliku alluvusega linnade nõukogusse 43 õpetajat ehk 7,0 %, vallanõukogudesse 379 õpetajat ehk 6,7 %, külanõukogudesse 357 õpetajat ehk 5,6 %, alevinõukogudesse 11 õpetajat ehk 5,4 % valitud saadikute üldarvust. Kokku oli 14 565 valitud saadikust 867 õpetajat ehk ca 6%. Peaaegu samasugune oli õpetajate erikaal ka 1950. aastal valitud Tööraha Saadikute Nõukogudes. 9594-st valitud deputaadist oli õpetajaid 628 ehk ca 6%.¹⁵

Veelgi suurem oli õpetajate erikaal TSN juurde loodud kultuuri- ja hariduskomisjonides. Komisjonidel omakorda oli arvukas aktiiv. See oli rahvamassides tehtava kasvatustöö arvestatav jõud.

¹⁵ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi arhiiv. Informatsiooni ja statistika osakond, sü. 14, l. 1-7; sü. 13, l. 24-29.

Suure selgitustöö tegid õpetajad ära põllumajanduse kollektiviseerimise perioodil. Juba 1923.aastal märkis V.I.Lenin oma artiklis "Kooperatsioonist", et "...kultuuri-töö talurahva hulgas taotleb majandusliku eesmärgina just koopereerimist".¹⁶

Eriti lapsevanemad, kel oli õpetajatega tihe kontakt, pidasid sageli vajalikuks uue elu künnisel just nende arva-must küsida. Paljud pedagoogid astusid ise kolhoosi liik-meks. Loomulikult polnud õpetajad suutelised isikliku osa-võtuga tootmistegevusest kolhoosidele kaasabi osutama. Täht-sam oli tol ajal see fakt, et õpetaja moraalselt toetas kolhooside loomist. Paljude kolhooside initsiatiivgrupi liikmeiks olid õpetajad. Selgitustöö talurahva hulgas oli nende peamine panus.

Personaalselt tuleks siinkohal esile tõsta tolleaegse Juuru 7-a. kooli direktorit, ENSV teenelist õpetajat E.Ausi, samuti Kabala 7-a. kooli direktorit J.Algmat.

Suure selgitustöö tegid õpetajad ära loengute kaudu. Toome vaid ühe näite. Ainuüksi Tartumaal pidasid õpetajad kolhoositeemalisi loenguid kuni 25.nov.1948 ca 1300.¹⁷

Eriti hindasid talupojad nende õpetajate loenguid ja vestlusi kolhoosidest, kes ise kolhoosikorda põhjalikult tundsid, kuna olid varem töötanud teistes vennasvabariiki-des, kus kolhoosikord oli eluõiguse võitnud märksa varem. Rakvere ümbruse rahvamajades oli oodatud lektoriks Rakvere keskkooli direktor A. Baumverk. Rahvamajad olid tema loen-gute ajal alati rahvast tulvil. A.Baumverk oli ise pärit Musta mere äärselt eesti miljonärkolhoosist, tal olid kol-hoosielu puudutavates küsimustes põhjalikud teadmised ja ta oli suuteline vastama kuulajate küsimustele.¹⁸

Selgitustöö tulemusena, millest suur osa lasus maa-

¹⁶ V.I.Lenin. Teosed. 33.kd.,lk. 434.

¹⁷ EKPA, fond 12, nim.8, sü. 2 1.59.

¹⁸ Tema omab töörahva usaldust. - "Nõukogude õpetaja", 1947, 26.setsember.

õpetajate õlul, kujunes 1949. aasta murranguliseks etapiks kolhooside rajamisel Eesti NSV-s. 1. maiks 1949 oli Eesti loodud juba 2905 kolhoosi ja neisse oli koondunud 71 % talumajapidamistest.¹⁹

Parteipoliitiline selgitustöö ja aktiivne agitatsioon sotsialismi kindlustamiseks kutsus esile klassivaenlaste raevu. Nad ei pörkunud tagasi ka aktiivsete pedagoogide füüsilisest hävitamisest. Klassivaenlase käe läbi hukkusid Võrumaa aktiivne vanempioneerijuht, üks ELKNÜ löökehituse - Liivaku hüdroelektrijaama - ehitamise initsiaatoreid H. Vall ja sama maakonna Laheda valla Tilsa 7-aastase kooli õpetaja ja vanem-pioneerijuht V. Rõigas.

Teine tööõõlik, kus pedagoogid neil aastatel tõhusat kaasabi osutasid rahvahulkade ideelis-poliitilise teadvuse kujundamisele oli töö poliitringides propagandistina. Tartu maal näiteks töötas 1948. aastal 59 õpetajat mitmesuguste poliitringide juhatajana. Üheks tublimaks oli Tuigo 7-a. kooli parteitu direktor A. Rõütli.

Ulatuslikku tööd elanikkonna kultuurilisel ja ühiskondlik-poliitilisel kasvatamisel tegi Eesti õpetajaskond neil aastail rahvamajade ja raamatukogude kaudu. Õpetajad esinesid loengutega, juhatasid kunstilise isetegevuse ringe, laulukoore, orkestreid. Raamatukogude kaudu aitasid õpetajad lugejatele korraldada kirjandusõhtuid, lugejate konverentse, kirjanike tähtpäevadele pühendatud aktusi jm. üritusi.

Õpetajate töö kooride ja orkestrite juhatamisel viis selleni, et enamik koorikollektiive ja orkestreid said õiguse osa võtta 1947. aastal toimunud Eesti NSV XII üldlaulupeest ja rahvakunstiõhtust.

1947. a. oktoobrist detsembrini korraldati rahvaloomingu ja isetegevusliku tarbekunsti näitusi kohtadel. Ka nende heaks kordaminekuks aitasid õpetajad palju kaasa.

Aastail 1948 - 1950 viljeldi isetegevust ka kolhoosiklubides. Siingi ei saadud õpetajate abita toime. 1949. a. lõpul korraldati kolhooside kunstilise isetegevuse üleva-

¹⁹ A. Velman. Kultuurhariduslikust tööst kolhoosis. - "Eesti Bolševik", 1949, nr. 13, lk. 53.

tused maakondades, 1950.a. märtsis toimus vabariiklik ülevaatus.

Läänemaa "Valgu" ja "Tuleviku" kolhooside ühendatud segakoor pedagoog G.Lauteri juhtimisel pääses kolhoosi-isetegevuse ülevaatusel lõppkontserdile ning sai preemiaks raadiovastuvõtja "Minak R-7".

Kolhoosi-isetegevuslaste ülevaatuset pidas žürii kõigiti kordaläinuks. Õpetajate panus seisnes siin mitte ainult ühe või teise isetegevuskollektiivi juhtimises vaid eelkõige kõrgelt ideelise repertuaari valikus.

Nende aastate koolide revideerimisaktides märgivad koolide inspektorid pidevalt õpetajate tõsist suhtumist ühiskondlikku töösse kunstilise isetegevuse ringide, orkestrite, kooride jne. juhatamisel.²¹

Samasuguse entusiasmiga abistasid õpetajad ka riiklike tähtpäevade väärikal tähistamisel.

Esinedes V ülevenemaalisel poliitharidustöötajate konverentsil märkis V.I.Lenin, et kultuurilise ülesehitustöö ülesanded pole kiiresti teostatavad, et sel alal tuleb tööd teha läbikaalutult, suurima püsivusega, visadusega, süsteemilisusega. Selle töö eesmärk on, "... et rahvas võtaks tegelikult omaks meie propaganda, meie juhtnõõrid, meie brošüürid, ja selle tulemuseks oleks rahvamajanduse paranemine."²²

Just niisugust süsteempärast rahva kasvatamist kultuurharidusliku töö kaudu teostas Eesti õpetajaskond partei juhtimisel a. 1945 - 1950. Samal ajal saavutas ka rahvamajandus aasta-aastalt paremaid resultate. Rahvahulkade sihipärase kasvatamistöö tulemusena realiseeriti neil aastail kultuurirevolutsiooni põhieesmärgid.

1. Rahva teadvuses toimus otsustav murrang.

2. Haridus muutus kättesaadavaks kõigile õppida soovijatele ning õpilaste arv kõikides koolitüüpides kasvas pidevalt.

²¹ RM Arhiiv 1950, sü. 6 I/64, 1.12, 21, 23, 177, 196 jt.; sü. 5 II/67, 1.98 jt.

²² V.I.Lenin. Teosed. 33.kd., lk.56.

Nii näiteks õppis 1945/46.a. üldhariduslikkudes koolides 126 tuh. õpilast, 1950/51 juba 156,5 tuh., tehnikumides vastavalt 9,7 ja 10,4 tuhat, kõrgemates koolides 3,8 ja 8,8 tuhat.²³

3. Kujundati välja uus, nõukogude intelligentne ning kodanliku intelligentse ümberkasvatamise alal oli saavutatud märgatavat edu.

4. Neil aastail pandi alus sisult sotsialistlikule, vormilt rahvuslikule kultuurile.

Kultuurirevolutsiooni tehes arenesid ideeliselt ka selle tegijad ise. See avaldub ilmekalt õpetajate-kommunistide ja kommunistlike noorte arvu pidevas kasvus. 1950. aastaks oli vabariigi üldhariduslikkude koolide 7515 õpetajast NLKP liikmeid 232, liikmekandidaate 74, ÜLKNÜ liikmeid 1050, seega kokku kuulus õpetajaid Kommunistlikku Parteisse ja Kommunistlikku Noorsooühingusse 18,04% nende üldarvust.²⁴

Õpetajaskonna enese ideeline kasv, pedagoogide tehtav rahvamasside ideelis-kultuuriline kasvatustöö soodustasid ühelt poolt kultuurirevolutsiooni ülesannete lahendamist meie vabariigis ning teiselt poolt aitasid kaasa rahvamajandusplaanide edukale realiseerimisele.

²³ 25 aastat Nõukogude Eestit. Statistiline kogumik. Tln., 1965, lk. 109.

²⁴ HM Arhiiv. Kaadriosak. sü. 39/I, l. 66.

EESTI RAHVAPEDAGOOGIKA KÜSIMUSI.

LASTE KASVATAMINE TÄNAPÄEVA KOLHOOSIKÜLAS.

G. Kaljuvee,
Tartu Kaugõppekeskkool.

Endisest klassivastuoludega eesti külast on tekkinud uus küla - kolhoosiküla, kus inimesed töötavad üksteist abistavas, sõbralikus kollektiivis. Kolhooside ja sovhooside üha kasvav jõukus muudab tunduvalt ka kolhoosiküla vaimset palet. Neid muutusi võib täheldada nii kultuurielus kui ka laste kasvatamisel. Praegusel külal on olemas kõik eeldused, et täita NLKP programmis perekonnale ja koolile seatud nõuded uue, kommunistliku põlvkonna kasvatamisel.

Käesolevas artiklis peatutakse peamiselt kahel perekondliku kasvatuse alal: koolieeliku (2 - 7 aastase lapse) mõningate iseloomuomaduste arendamisel m ä n g u kaudu ning t ö ö k a s v a t u s e l.

Töö koostamisel on kasutatud 1961.-1967. aastani ekspeditsioonidel (Harju, Rakvere, Põlva, Pärnu, Valga, Võru, Vändra rajoonis) isiklikult kogutud vastavat teatmaterjali ja korrespondentide vastuseid spetsiaalsetele küsitlustele.

Eelkooliiga on lapsepõlve muretu aeg. Sel perioodil kujunevad lapse peamised iseloomuomadused, nagu ausus, julgus, seltsimehelikkus, abivalmidus ja kriitiline meel. Kuid nende nõukogude inimesele omaste positiivsete iseloomuomaduste kõrval võivad lapses, kui tema arengusse ükskõikselt suhtutakse, areneda ka negatiivsed iseloomujooned, nagu hoolimatus, argus, upsakus, virisemine, tahtejõuetus ja egoism.

Mõningaid positiivseid iseloomuomadusi on lapses võimalik arendada mängu kaudu. Et laps saaks end mängu kaudu igati arendada, peab talle võimaldama kindla koha ja küllaldaselt aega mängimiseks. Mida sisukamalt, huvitavamalt ja tähelepanelikumalt osatakse sel perioodil lapse mängu suunata ja juhtida, seda sügavamad muljed jäävad lapsel oma lapsepõlvest, seda tugevam on tema kiindumus oma kodu, vanemate või kasvatajate vastu.

Kogutud andmete põhjal võib öelda, et paljud lapsevanemad maal oskavad mängu tähtsust hinnata koolieeliku kasvatamisel. Mitmes peres võis näha laste mängunurka toas ja õues. Tubane mängunurk ei ole küll alati korrastatud mängukohaks, kuid enamik mänguasjadest on sinna koondatud. Mõne pere uues majas on ka lapse mängunurk eraldi valgustatud, sest kolhoosiküla üha tiheneva elektrifitseerimisega on võimaldatud elektrienergia ulatuslikum kasutamine.

Laste õuemängunurki võib näha kolhoosnike individuaal-elamute juures. Näiteks Rakvere raj. Ed. Vilde nimelises ja Pärnu piirkonna Tammaru kolhoosis on uute elumajade juures laste mängukohana ette nähtud elamu lõunapoolne külg. Esiku ja maja seina vahelisse nurka on toodud liiva, harvem on sinna liivakast ehitatud. Ed. Vilde nimel. kolhoosis võib kolme individuaal elamu juures näha isegi "päikeseseent". Samal ajal on aga mängunurki, kuhu ei ole liivagi toodud: lapsed istuvad mullal või murul. Vanade elumajade juures on laste armsamateks mängukohtadeks kujunenud põõsasteäärsed kohad või põlispuude alused. Üksikud puud või põõsad saavad lastele mängimisel nii armsaks, et neid meenutatakse veel täiskasvanutenagi.

Kui koduõuel puudub liivakast või muu mängukoht, siis kasutatakse mängukohana mõnd juhuslikku kodu lähedal asuvat liivaauku. Sinna kantakse katkisi kausse, tasse, teekanne ja muude toidunõude kilde. Mängimisel on need esemed laste kujutluses terved serviisid, millega kaetakse liivale või mõnele lauaotatest kombineeritud alusele söögilaud. Sellise lauaäärde asetavad lapsed sööma juba poest ostetud nukud, karud,

jänku ja muud "elusolendid". Poisikesed kasutavad mänguks ka mitmesuguseid käibelt kõrvaldatud masinate osi, nagu mutreid, polte, vedrusid ja., mis nende kujutluses asendavad mõnd mootorratast, autot või traktorit. Lennukit mängima inapireerivad maalapsi ainult poest ostetud vastavad mänguasjad.

Mõne kolhoosniku koduühes pakub lastele suurt mänguvaheldust kiik, mis on ehitatud tuulevaiksesse kohta kahe kasvava puu või postide vahele. Kiikesid on ehitatud ka kolhoosikeskustesse. Mõne kolhoosi pargis on kiige lähedale väiksemate laste jaoks ka liivakast valmistatud. Pühapäeviti käivad siin vanemate vendade-õdede seltsis kiikumas ja mängimas ka kaugemal elavad lapsed. Liivakasti võiks valmistada kõikidesse kolhoosikeskustesse või parkidesse, et lastel oleks võimalik mängida puhtas liivas järelevalve all, kuna kaugemalt tuleksid lapsed sinna mängima ikkagi vanaisa, vanema või vanema õe-venna saatel.

Nii kuidas uue küla elulaadiga on hakanud harjuma ja kollektiivse töö tähtsusest aru saama külainimesed ise, nii on nad ka oma kasvavasse põlvkonda juba lapseas hakanud sisendama arusaama nõukogude küla tõusuteed arenevast elust.

Koolieelikute mängu jälgides võib näha, kuidas mängumurule kerkiivad mitmesugused kolhoosi tootmishooned, nagu karja- ja karusloomafarmid, aiad, vabrikud, kolhoosiklubid või kolhoosnikute individuaalelamud. Nende suurte "ehituste" kõrvale on lapsefantaasia võimaline rajama ka suuri kolhoosi karjaaedu, kus loomi asendavad mitmesuguses suuruses kivikesed, oksajupid, kastanimunad, tammetõrud, käbid või niidirullid. "Esimese brigaadi kari tuleb lüpsile", "teise brigaadi kari aetakse täna ristikupõllule", räägivad lapsed mänguhoos. Nagu näha, süveneb neis mängudes laste ühisomandi mõiste, areneb kollektiivsustunne. Endisajale omaste väljendite "meie talu", "meie talu karjane" asemel ütlevad lapsed nüüd mängimisel, et "meie kolhoosi maja", "kolhoosi karjane" jne.

Laste mängu peamiseks sisuks on ümbritseva elu ja inimeste matkimine.

Üldlevinud m a t k i m i s m ä n g u d e k s on alati olnud ja on ka tänapäeval kodu ja perekonna mängimine. Matkitakse oma õrnust ja kaastunnet oma laste vastu, isa hoolitsust pere eest. Kõige positiivse kõrval püüavad lapsed matkida ka negatiivset, nagu purjus inimesi, riidu jne. Seda võis märgata kolhoosikaupluste ja -sööklate lähedal (Ed. Vilde nim. kolhoosis, Mõniste sovhoosis ja Kanepis). Mainitud negatiivseid matkimismänge ei esine nendes peredes, kus lapsi välditakse taoliste väärnähtustega kokku puutumast. Mõned vanemad ei luba väikesi lapsi asjatult sööklasse ega poodi minna, kus nad tikuvad uudisahimutsema väljapanekuid vitriinides ning lauas istujaid, eriti siis, kui ollakse mitmekesi.

Sõda mängivad maalapsed linnalastega võrreldes harvemini arvatast sellepärast, et maal ei ole sõjaväelaste perekondi, kes õpetavad oma lastele sõjamänge ning ostavad neile poest vastavaid mänguasju (püssid, püstolid, mõõgad, pussid jne.).

Kui 2 - 3-aastased lapsed mängivad peamiselt nukkude ja teiste mänguasjadega, siis 4 - 5 aastasi lapsi paeluvad juba mitmesugused l i i k u m i s m ä n g u d. Üheks armastatumaks ja lihtsamaks mänguks on "Hobune". Selles mängus matkivad lapsed heinamaale, põllule või ühe tootmishoone juurest teise juurde sõitmist. Koguneb lapsi rohkem, mängitakse ka "Rongi", suuga veduri susinat järele aimates.

Mängitakse ka auto- või traktorisõitu. Mõni poistest on ise sõiduk või traktor, põristab suuga ning jookseb õues ringi. Sageli imiteeritakse sõidukit ka teisiti. Näiteks 5-aastane poisike, kes istub rõugukärbisel ja lööb jalaga järjest kärbiseoksale, kujutab niimoodi mootorratta käivitamist. Harju rajoonis võis näha 6-aastast poissi heinaküünis matkimas kombainiga põllul töötamist, vana linamasina rullikuid vändast ümber ajades. Ka ekskavaatoriga töötamist mängivad lapsed. "Motoriseeritud sõite" sooritatakse ka ostetud mänguasjadega - autode ja traktoritega, ise suuga vuristades. Meeleldi mängitakse ka isa või vanaisa valmistatud autoga.

Üheks põnevamaks liikumismänguks on "Peitus" ("Petumäng", "Ukradina", "Trihvaa", "Trihvaater"). See vana liikumismäng on

veel tänapäevalgi aktuaalne. Mängu väärtus seianeb selles, et ta võimaldab laste kollektiivset osavõttu, loob põnevusmõnendi otsija ja peitja vahel, arendab otsustus- ja reageerimisoskust, teritab tähelepanu, arendab kiirust.

Tuntud on "Kullimäng" e. "Lätsimäng" (mille variantideks on "Kükikull", "Puukull", "Kivikull" ja "Varjukull"). Kirjeldatud mängul on paikkonniti erinevad nimetused: Võru rajoonis "Seamäng", Harju rajoonis "Matsupauk" e. "Matsu". Keilas ütlevad lapsed: "Hakkame "Kula" või "Kükikula" mängima".

Väikesed tüdrukud armastavad mängida "Keerukuju". Mängu protsessis on keerutajal võimalik välja valida ilusaim "kuju", kes hakkab järgmisena teisi keerutama.

4 - 5 aastaste laste üheks tuntumaks mänguks on ka isegi vana mäng "Pimesikk", mis pakub palju nalja.

Mängitakse ka "Kapsapead" ja "Mooramaa kuningat".

4 - 5 aastased lapsed alustavad mängu veel ilma kindla organiseerimiseta. Neid abistavad sageli kooliskäivad vennad-õed, harvam isa-ema. 6 - 7 aastased tunnevad mängureegleid ning organiseerivad juba ise mängu. Selles vanuseastmes kasutavad lapsed ka mängu "alguslugemisi", millega määratakse kindlaks mängu teatud osa täitja või mängijate grupid, näiteks peitemängu puhul teiste otsija jne. Neid lugemisvariante on palju ja nad erinevad paikkondlikult. Suurem osa nendest pärineb eelmistest formatsioonidest. Näiteks Pärnu piirkonnast ülesmürgitud lugemissalm, milles esineb tsaari- või kodanliku Eesti aegne korraldus, kellega lapsi tihti hirmutati, kõlab järgmiselt:

Entel, kântel trikatrî.

Punaste pükstega politsei

ütles mulle: "Idii tamoi!"

Mina ei mõistnud seda keelt,

pöörasin selja, näitasin keelt.

Üks, kaks, kolm,

sina oled sellest süüst prii.

Kuidas mõned tänapäeval levinud aktuaalsed mõisted ka laste maailma tungivad, võime konstateerida ühes Lõuna-Eesti

alal levinud laste mängusalms. Nimelt lapsed on oskuslikult sidunud laialt levinud sõna "rahutuvi" ka ühesse vanasse mängusalmi, mis kõlab järgmiselt:

Helevalge r a h u t u v i
lendas üle Inglismaa.
Inglismaa oli lukku pandud,
luku võti katki murtud.
Kes selle luku ära parandab,
see oled sina, tatinina.

Esitatud mängusalvide kõrval on ka niisuguseid, mis koosnevad mõttetulist sõnadest. Arvatavasti on need laste oma looming ning viitavad eesti laste huumorimeelele. Nende naljakate sõnavormide kiiresti lugemine loob kuulajais teatud mängueelse elevuse. Näiteks võiks tuua Harju rajoonist pärineva mängusalmi:

Adina, sudina, sika, sai,
vehver, kaara, kuper, kai,
iits, tiits, tipu, tamm, kroaka.

Kolhoosikorra tingimused võimaldavad ka põllumajanduse ala töötajale rohkem vaba aega oma kodu ja perekonnaelu korraldamiseks. Eriti pühapäeviti võib näha emasid-isasid laste seltsis kas õues või õuealal. Lastevanemate osavõtul mängust on suur kasvatuslik tähtsus. Eriti on see vajalik noorematele lastele, kes ise ei oska veel mängu organiseerida ega välja mõelda. Rakvere rajoonis Ed. Vilde nimelise kolhoosi traktoristi perekonnas on enamasti isa see, kes oma kolme väikese tütrega õues peitust mängib ja neid omavalmistatud autoga sõidutab. Kui mängimiseast tüdinetakse, minnakse isa valmistatud kiigele kiikuma. Paikkonniti on isa-ema oas võtnud ka laste pimesikumängust. Juba mängu saatesõnad valmistavad lastele palju nalja, kui täiekasvanud peavad neid ütleva. Näiteks Lõuna-Eestis kaasnevad pimesikumänguga järgmised saatesõnad: "Kohne sa minnu viit? - "Tsiapahta putru süüms." - "Võid silmän om?" - "Om, om." - "Kos luits?" - "Otsi esi!". Ka isa-ema püüdmine ja tagaajamine mängus teeb palju nalja.

Talvistest õuemängudest on teadagi lõbusamad lumepal-

lide veeretamine, lumemusse tegamine ja liu- e. "vissilaskmine" jäätunud õueradadel.

Leumängudest on maal levinud samad, mis linnaski (pildilotod, täringumängud); täringumängudest "Reis ümber maailma" ja "Tsirkus". Nende mängude mängimisel toimitakse sageli pedagoogiliselt valesti - lapse eest tikutakse "ära mängima": täringut ei lasta lapsel visata, nuppe tõstavad täiskasvanud jne. Laps jääb nii passiivseks pealtvaatajaks.

Kolhoosiküla lapsed kasutavad mängimisel enamasti poest ostetud mänguasju. Mõnes üksikus peres võib koduse käsitööna näha mänguhobust, lohka, vankrit või autot, kalurilastel ka paati või laeva.

Rohkem kui linnas kasutavad lapsed maal mänguasjade kõrval mitmesugust ehitusmaterjali - klotse, lauajuppe, pal- kide otsast saetud kettaid jne., mis pakub mitmesuguseid võimalusi unteks mängukombinatsioonideks ja seepärast ei tülita kunagi last.

Seoses kolhoosnikute jõukuse kasvuga liialdatakse mõnede peredes laste mänguasjade ostmisega. Neid ei valita laste huvide kohaselt, vaid ostetakse, mis ette juhtub. Eriti toimivad selles suhtes oskamatult isad. Liigne mänguasjade rohkus nõrgendab laste huvi, piirab fantaasiat ja algatusvõimet. Pealegi ei jõua lapsed suurt mänguasjade kollektsiooni korras hoida, mille tõttu nad ajaajooksul lohakaks harjuvad.

X X X

Täiskasvanuid ja nende tüüd mängus matkides harjuvad koolieelikud ka jõukohasemaid tüüd tegema. Juba matkinis- mängudes pühavad nad täiskasvanute eakujul korralikult töö- tada. Nendes mängudes hakkavad lapsed ise eru saama isa-ema töökoormusest ning töö ühiskondlikust tähtsusest. Näiteks kui 3 - 4 aastase lapse töömänge kolhoosis jälgida, võib tähele panna, kuidas nad on huvitatud oma vanemate kohustus- test pere vastu: väike ema keedab perele toitu, töötab kol- hoosi loomafarmis, isa toob puid, ehitab maja, veab autoga vilja kuivatisse või linna jne.

3 - 4 aastastele lastele püütakse juba iseteenindamise vilumusi õpetada. Iseteenindamist saab lastelt kategooriliselt nõuda, kui ruumides on kord ja vastav sisustus. Nendest nõuetest on kinni peetud vaid üksikutes kolhoosnikute peredes. Näiteks Rakvere rajooni E. Vilde nimelise kolhoosi 20 perest, kes elasid uutes majades, leidis ainult 4 peret, kus lastele oli vastavate vahenditega omaette pesemisnurk korraldatud (lauake, pesukauss, seep, hambapesemisvahendid ja käterätivarn).

Viiendast eluaastast alates võiks lastele tööülesandeid anda, sest selles eas on neil juba rohkem püsivust ja teadlikku suhtumist töösse. Seda esineb aga peredes harva.

6 - 7 aastastele poistele usaldatakse juba nuga ja haamer. Eriti huvitab poisse (ka mõningaid tüdrukuid) selles eas endale midagi valmistada. Harilikult meisterdatakse mõni lihtne lauajuppidest kastike, pinçike, lillekepp või oma-moodi mänguasi.

Mõnedes peredes on harjumuseks saanud, et koolieelikud meelitatakse tööle. Meelitamisel lubatakse lapsele maiustusi osta või kuhugi kaasa võtta. Mõnda last harjutatakse tööle ka sundimisega. Sel juhul ollakse lapsele karm ja ähvardatakse karistusega (Abja raj.).

Nagu näeme, õpetatakse eelkooliealistele lastele peamiselt lihtsamaid tubaseid töid. Välistöödest võiks nimetada vanematega üheskoos õue puhastamist, marjade noppimist ja küülikute eest hoolitsemist. Ka kodulindudele viivad lapsed teri ja hoolitsevad nende joogivee eest. Töötab ema kolhoosi kanafarmis, võtab ta vahel ka väikesi lapsi sinna kaasa, kus nad näevad suure kanakarja ja tibude söötmist, munade korjamist pesadest, harjuvad juba varakult töövõtteid nägema. Segeli ongi nii, et ema tööd kanafarmis jätkavad tema täiskasvanud tütreid. Ka karjafarmi võetakse lapsi kaasa, kus huvitavaim on masinaga lüpsmine. Eriti paeluvad lapsi väikeloomad - vasikad ja seafarmis põrsad.

Koolis õppivate laste töö koduses majapidamises on küllaltki ulatuslik. Nad teevad kõiki töid oma jõu kohaselt,

vahet tegemata naiste ja meeste tööde vahel. Näiteks nii tütarlapsed kui ka poisid pesevad põrandaid, sööginõusid, koristavad tube, kannavad pesupäevadel vett katlasse, koorivad kartuleid, valmistavad isegi süüa, vaatavad väiksemate õdede-vendade järele. Suuremate laste alatiseks ülesandeks on poest leiva toomine. Poodi, mis mõnel pool on kuni 5 km kaugusel, sõidetakse jalgrattaga. Igapäevaseks laste tööks on mõnes peres hommikul loomade koplisse viimine ja õhtul lauta toomine. 13 - 14 aastased poisid niidavad loomadele heina. Kõik suuremad lapsed abistavad vanemaid heinatööl. Kui isa-ema on suvel kolhoositööl, jääb laste tööks ka lõunane lehmälüps, sigade ja muude loomade söötmine, kodulindude eest hoolitsemine. Tavaliseks laste tööks on suvel juurviljaaias umbrohukitkumine ja taimede kastmine. Ka sügisel kartulivõtmise ajal abistatakse vanemaid. Tütarlapsed aitavad kartuleid noppida, poisid veavad neid käruga keldrisse. Talvel puhastatakse õueradasid lumest, raiutakse hagu, lõhutakse puid. Mõnele lapsele, kes omandab töövõtteid kiiresti, usaldatakse ka vastutusrikkamaid ülesandeid. Näiteks Rapla rajoonis lõi 13-aastane poiss küünile uut sindlikatust nagu mõni vilunud meister. Võru rajoonis kodus 13-aastane tütarlaps endale sukad ja kindad ning oskab kleite õmmelda. Ema lõikab kleidi riidest välja ja Hie õmbleb nädala jooksul selle valmis.

Et huvi töö vastu süvendatakse koolis, näit. tootmispraktika tundides, siis on lapsed tööst huvitatud ka vabal ajal - suvevaheajal. Suureks stiimuliks on muidugi tasu. Nii lähevad paljud üle 10 aasta vanused lapsed suvel kolhoosile. "Mis nad muidu ringi kõlbivad, las teevad tööd", tavatsetakse Pärnu piirkonnas tööjõuliste laste kohta öelda. Eriti heinaajal on laste abi teretunud. Näit. E. Vilde nimelises kolhoosis oli 1962. a. heinatööl rakendatud 18 õpilast. Mõnes majandis kasutatakse heinaajal brigaadides veel vana kollektiivset töövormi - heinte kuhjatõstmise talgud, millest võtavad osa ka lapsed. Laste ülesandeks jääb tavaliselt riisumine ja muude väiksemate tööde sooritamine. Tähelepanuväärse näite

laste tööerakendamise kohta võib tuua Pärnu linna piirkonnas Tasmara kolhoosist, 14-aastane Mikkel Öppis algul isa juures heinaniidumasinaga niitma, hiljem hakkas juba iseseisvalt teise masinaga töötama. Kahekesi issaga niitsid nad maha kogu I brigaadi heina. Teenitud raha eest ostis Mikkel uue jalgratta. Peale selle saadi poisil arvel mitusada kilo preeziheina.

Võru rajooni Mõniste sovhoosis õpetas traktorist oma 13-aastase poja Vambola trakteriga põldu randaalima. Poisil elevant suur huvi trakteristi elukutse vastu.

Ka juurvilja kastmisest ja rohimisest võtavad lapsed osa. Poisid veavad põllule kunstväetist ja puistavad seda maisiridade vahele. Ka kolhoosikarja hooldamisel on lapsed abiks. Nad kas abistavad oma karjast vanemaid või on ise suvel kolhoosi karjasteks. Samuti kolhoosnike lammaste karjasena leitakse teenistust. Näiteks teenisid Mõniste sovhoosi lapsed Olev ja Õie 1964. a. suvel 2 kuuga lammastekarjastena 50 rubla.

Üheks ulatuslikumaks tööks on majandis karja talitamine ja lüpsmine. Nende tööde juures abistatakse peamiselt vanemaid, kes töötavad karjafarmis. Näiteks valvatakse, et lehmad lüpsimasinaid maha ei lükkaks, aidatakse piima kurnata jne. Kuid mõned suuremad tüdrukud olid 1962. a. E. Vilde nimelises kolhoosis isegi käsitsi lüpsjad. Poisid veavad loomadele aluspõhku ja söödajuurikaid, samuti on nad abimeesteks kolhoosi piima transportimisel meiereisse. Sigalas aitavad lapsed emal haljassööta ja maisi hekseldada ja seda sigalasse vedada. Aidatakse puhastada ka künasid ja sigadele sööki ette kanda. Poisid laadivad alusturvast autole sigalasse transportimiseks. Karusloomafarmis töötamisel seisneb laste töö peamiselt loomade söötmisses ja neile talveks haljassööda varumises. Mitmed lapsed leiavad tööd ka metuskondade puukoolides, kus nende ülesandeks on istikute hooldamine (tasu 2 rbl. päevas). Poisid töötavad ka saekaatrite ja laastulöömismasinade juures, ladudes laudu ja laaste riita (tasu 3 rbl. päevas). Võru rajooni Mõniste sovhoosis leiavad mitmed õpilased tööd viljakuiivatites. Nad abistavad oma vane-

maid seal terade laialiajamisel, kottide täitmisel viljaga ja terade kokkupühkimisel. Töötatakse veel võitööstuses, maaparandustöödel ja kirjakandjatena.

Laste töötaasu on olnud väga erinev ja individuaalne igale majandile. Näiteks said 1962.a. suvel Rakvere raj. E.Vilde nimel. kolhoosis 34-st lapsest 18 (13-14-aastased) heinasjal töötades ühe kuu eest igaüks keskmiselt 22 rbl., 9 lüpsiabilist (14-15-a. vanused) keskmiselt 26 rbl., 4 juurviljarohijat keskmiselt 33 rbl., 1 karusloomafarmitöötaja 70 rbl., 1 transporditöötaja 18 rbl., 1 karjus 57 rbl.

Võru rajoonis Mõniste sovhoosis töötas 1964.a. suvel majandis 30-st küsitletud perekonnast 34 last. Kõige rohkem teenis siin suve jooksul juurvilja kastmisega Arvo, nimelt 50 rubla. Teenitud raha eest ostis ta endale fotoaparaadi ja ülikonna. Vändra külanõukogu piirkonnast 1967.a. saadud andmeil oli laste tasu suvekuudel mitmesuguste tööde eest keskmiselt 20-30 rubla lapse kohta. Kuid üksikud teenisid 60-70 rubla suve jooksul. Üks 14-aastane poiss teenis suvel 300 rubla, teine 15-aastane koguni 400 rubla. Niisugust head teenistust leitakse peamiselt maaparandustöödel. Suuremad palgad kulutatakse harilikult kogu perekonna heaks. Ostetakse näiteks pesupesemismasin, televiisor või muid majapidamistarbeid. Samuti ostetakse lastele uusi rõivaid. Mõnikord antakse raha ka vanema kätte hoiule. Raha kasutamist harilikult kontrollitakse.

Kokkuvõttes võib öelda, et koolieelikute kasvatamisel Eesti kolhoosikülas on rakendatud paljusid õigeid tänapäeva pedagoogikas kehtivaid kasvatuspriinatsipe ja -võtteid. Perekondades on hakatud rohkem mõtlema laste mängunurkadele, kolhooside-sovhooside juhtkonnad rajavad mitmel pool laste mängumuruksid ja liivakaste.

Laste matkimismängudes ilmneb üha sügavamalt last ümbritsev uus elu. Mängudes esineb üha rohkem ühismajandi mõiste, tunnetatakse kollektiivi jõudu (perekonda, kodu või kolhoosi matkivad mängud).

Kodus ja väljaspool kodu on lapsi õigeaegselt ja otsustavalt tööle rakendatud (suur eelis linnaga võrreldes).

Majandid on lastele töö eest hästi tasunud. Kuid kas on otstarbekas lastel lubada töötada kogu suvevaheaeg? Suvi on õpilastele siiski puhkuseks. Kas lastes ei süvendata rahakogumiskirge, kui nad mõtlevad aina soodsale teenistusele (300-400 rbl. kolme suvekuu eest!)? Pealegi on need 14-15 aastased rahateenijad koolis tihti kehvalt edasi jõudvad õpilased. Töö peab ju inimest õilistama! Õigeks ei tule pidada, et lastele ostetakse teenitud raha eest mõtlematult kalleid rõivastusesemeid ja jalanõusid, millega nad omasuguste ees uhkeldavad (nailonpluusid ja -joped, tšehhi botikud, prantsuse kingad jm.).

Et põllumajanduse töötajatel on juba küllalt vaba aega, siis peaks seda senisest rohkem kasutama ka lastega tegelemiseks. Ikkagi võib küla vahel überuitavaid, poe või sööklajuures olesklevaid lastegruppe kohata, kes püüavad seltside poe nurga taga või heki ääres napsutavate meestega ning kuulata nende sündsusetuid vestlusi (Kanepi, Mõniste sovh. ja E.Vilde nimel.kolhoos).

Koduse kasvatusesega tegelevad üldiselt võrdse autoriteediga nii ema kui ka isa. Erandlikel juhtudel omistatakse kasvatusfunktsioon perekesnas ainult emale, mida põhjendatakse enamasti isa kodust eemalolekuga. Kui vanemad on mõlemad kolhoositööl, jäetakse laste hoidjateks vanavanemaid. Sel juhul esineb kohati väärade kasvatusmeetodite kasutamist (hellitamine, pudikeel, hirmutamise). Üheks suuremaks koduse kasvatuses puuduseks maal on laste valveta jätmise. Olukorra normaliseerimiseks tuleks kolhoosikülades rohkem lastesadu rajada. Kui 1962.a. oli neid ENSV Haridusministeeriumi andmeil vabariigi kolhoosides ja sovhoosides kokku ainult 14, lastepäevakodusid aga 50, siis selles suhtes paraneb olukord iga aastaga eriti nendes majandites, kus juhtkond laste eest hoolitsemise tähtsust õigesti hindab.

KEESTI RAHVAPIDUSTUSTE OSA NOORSOO KASVATAMISEL.

M. Jõgi,

Kohtla-Järve Keemiatehnikum.

Meie esivanemate töö- ja murederohket elu kaunistasid ja töid sellesse vaheldust mitmesugused pidustused: pidupäevad aastavahetusel, jaanituli aasta kõige lähemal ööl, rõõmsad peod uue inimese sünni või noorrahva elu alguse puhul ühises kodus ja palju muud.

Kui mitte kõik praegu elavad vanemad inimesed ei mäleta ise näinud olevat ehtsaid, rahvakommete kohaseid pulmi või mardiõhtut, talguid või laadanalju, siis ometi kõik on kuulnud jutustusi nendest. Ja see, et neid sündmusi peetakse mälestusväärseks, ning et nad pakuvad kõneainet hiljemgi, näitab, kui sügava mulje nad inimestesse jätsid ja kui olulist osa nad inimestevahelistes suhetes, maitse kasvatamisel ja paljus muus etendasid.

Rahvapidustuste kommete ning tavade ammendamatu varasalv avaneb meie muuseumide fondides ja folkloristide teostes.

Käesoleva töö eesmärgiks ei ole anda veelkordset rahvapidustuste kirjeldust, vaid vaadelda neid ainult sellest aspektist, milline oli laste osavõtt pidustustest, milline oli nende mõju kasvavale põlvkonnale, kes huviga jälgis elu ja kellele pidupäevade erakordsuses nähtu ja kuuldu seda enam meelde jäi.

Vanemad püüdsid oma elukogemusi, töökspidamisi ja tööoskust lastele edasi anda sel teel, et nad lapsi varakult oma tegevusse kaasa tõmbasid. Eriti tähelepanav on see muudugi töökasvatuse juures, kus lapsed pidid maast-madalast täitma neile jõukohaseid ülesandeid. Aga meie esivanemate elu ei olnud siiski mitte ainult lõpmatu orjatöö, vaid sel oli ka teine, helgem külg, mida jagati lastegagi.

On üldiselt teada, et vanasti loeti kombekateks tagasihoidlikke lapsi, liigset jutukust ning elavust peeti sündsusetuks. Ometi leiti lastele ja noorukitele oma roll kõikidel rahvapidudel. Kui väike see oligi, aga ta tõstis laste iseteadvust, arendas kollektiivsust, lõõgivalmidust ning vaimukust. Terasust hinnati väga, kuid see ei tohtinud avalduda ninakuses ega esiletükkivuses. Lastes kasvatati austust ning lugupidamist vanemate inimeste vastu ja abi-valmidust ning sõbralikku suhtumist oma perekonna liikmete vastu. Õpetati hindama raske tööga saadud leivasuutäit, kasvatati humaanset suhtumist koduloomadesse, õpetati nägema ilu looduses.

Käesolevas töös on püüdnud käsitletud järgises jao- tuses: perekondlikud peod, kalendritähtpäevadega seotud pidustused, külapeod ja ühistööd.

Järgnevalt vaatleme lähemalt ainult mõnda neist, et leida kinnitust eespool öeldule, näha kujutluses lapsi ja noorukeid kõikides nendes situatsioonides, millest kasvasid välja järeldused püüdnud kasvatusliku mõju kohta.

Pulmad olid kõige tähtsamaks perekondlike sünnimõnudeks, millest võttis osa kogu suguvõsa ja tutvuakond. Pulmadeks valmistuti ja neid pühitseti vääriliselt.

Pulmade kestus ja pulmaliste rohkus näitas peo tore- dust. Ülepingutamist nii ühes kui teises piiras mõis, sest rahvarikas ja pikaajaline pulma kahjustavat pere varandus- likku seisukorda ja röövivat mõisnikult tööpäevi.

Traditsiooniline pulmaliste endi abi pulmalaus katmi- sel aitas materiaalsetest raskustest üle saada. Pulma tuldi moon kaasas, mis pandi eriti selleks varutud valgesse lina- ssesse kotti. Pulmaliste hulga piiramine mõisniku poolt oli ehk üks põhjusi, miks mõnel pool ei kutsutud pulma noori, teisel aga jäeti vanad kõrvale. Mitmed teated kõnelevad tütarlaste häbistamisest, kui nad pulma tulid. Niisugust tüdrukut peeti "koguni häbimädas, kellel jo tsiga häu ära om söönu".¹ Ja niisugustele tüdrukutele aetud häbistamiseks

¹ HI6, 737(2), Vastseliina.

hobuse rangid kaela. Niisama tehtud ka pulma kippunud lastega: neile pandud vorst kaela.

Kohati oli poistele pulmades osavõtt lubatud, tütarlastele mitte. Nendest andmetest võiks välja lugeda, nagu lapsed ei olekski pulmades käinud.

Enamasti aga räägivad pärimused, et pulma kutsuti nii noori kui ka vanu.

Noori hinnati pulmas kui lõbu-, tantsu- ja naljamaiaid ning seetõttu oodatud külalisi. "Noored need peapulmalised ongi. Noored jäävad kolmeks päevaks, lapsed ja vanad kaovad ära,"² seletavad kihnlased.

Kui kogu pere tahtis pulma minna, oldi sunnitud väiksemaid lapsigi kaasa võtma. Päeval mänginud nad omavahel, ööseks viidud nad teise talusse õlgedele magama (Kihnu).

Et mitte kõikjal ei olnud kombeks noori ja lapsi pulmapeost eemal hoida, kinnitavad ka mõned pulmakombed ja pulmanaljad, milles lapsed kaastegevad olid.

Näiteks oli kombeks väike aasta-pooleteisene poiss laua ääres istuvale pruudile sülle panna, et esimene laps tuleks poeg, või et pruudile meenutada peatseid emakohustusi. Sellele lapsele, rüpepoisile, pidi pruut sukadki jalga kinkima.

Noortel, pruutpaari ekaaslastel, oli palju teisigi ameteid.

Tähtis isik oli pulmades pruudi vend, kelle ülesandeks oli pruuti aidata ja kaitsta.

Mitte vähem asjalik polnud pruuttüdrukute roll pulmatseremoonias. Neidude - sugulaste ja tuttavate - pulmades valmistumine algas juba aegsasti. Nende osaks oli pruuti aidata veimevaka lõplikul viimistlemisel. Kihnus elab tänapäevani komme ühiselt pruudi veimevaka valmistada, millest ka väiksemad tüdrukud osa võtavad. "Veimede ajal lapsed tegid säärepaelu ja uitasid lõngu".³

Sellega kindlustasid neid abi oma pulmades puhuks.

² T.Saar, Kihnu 1967 (autori kogu).

³ Mahlametsa Maria, Kihnu 1967 (autori kogu).

Hilisemal ajal taunitavaks peetud ja sajandivahetusel juba ajalehtedeski hurjutatud komme oli see, et pruut pidi enne pulmi kogu küla läbi käima ja viinasuutäit pakkudes an-deid koguma. Kuigi seda hilisemal ajal on peetud kerjamiseks, oli see tegelikult ometi ilus vastastikuse abistamise komme. Siin saatis pruuti - kes ise pidi esinema tagasihoidlikult ning väarikalt - omaealine poiss või vanem naine.

Noormeheid ja neiu tulid pulma eelpäeval pulmamajja ja ehtisid ruumid uhkesti pärgade ja muude ilustustega. Koguneti varem ka söökide valmistamiseks ja selle juures harjutati kokkulaulmist.

Pulmad olid rõõmupidu, lõbutsemiskoht endaanustamiseni. See ei seisnud ainult söömisel ja joomises.

"Egas igas kohas siis põlnud rikkad inimesed. Pulmad olid kaua, ikka nädal aega. Raha otsas, viin otsas, mis teha? Teeme pulma tola."⁴

Pulmatseremoonia juhtideks ja pulmanaljade initsiaatoriteks on ikka nimetatud vanemaid inimesi. Fr.R.Kreutzwaldi arvates vajasisid eestlased oma tagasihoidliku loomu tõttu pidudel ikka üht naljahammast. Seda enam oli aga hinnatud tööline sellealane talent. Ka lapsed pidid ikka valmis olema vastu võtma nükkeid ja pilkeid, mis nende pihta sadasid. Enamasti said nendest naljadest lõbu täiskasvanud, lastele enesetele võisid nad hirmu ja pisaraid põhjustada. Kihnus näiteks tehti "laste tönki", mida lapsed kartsid, või ilmus pulmalistele külla "karutaltsutaja" paari "karupojaga". "Nendeks olid mõned vembumehed pahupidi kasukates. Lapsed kartsid neid."⁵

Magamaminek oli ka üks naljategemise viis. Mõnel pool peetigi seda põhjuseks, miks lapsi ja noori ei soovitud pulmas näha.

"Pulmalise magasive mitu ööd, ikki paari kaupa. Sellepärast sõs es saagi poisi ja tüdruku pulma minnä, et neid

⁴ ERA II 171, 388(22), Kullamaa 1938.

⁵ EA 79, lk.286, Vigala khk.

es saa magama panna ütsikult ja paarikaupa es tohi sel aal
üitski poiss ega tüdruk olla ja viil siandse koha pääl, kus
paelu tõisi inimesi om."⁶

Enamikus maakohtades võeti poiste ja tüdrukute paari-
kaupa magamapanemist pulmanaljana. Teised lõbustasid end
sellega, et õmblesid magamajäänutel riided kokku või sidusid
jalad ühte. Kui tüdrukud end sellest eemale püüdsid hoida,
siis pandi seda pahakski ja karistati.

Vältimatud olid pulmades lapulised ehk kuitskäpalised -
kutsumata pulmavõõrad. Ega neid eriti põlatudki, sest nad
tulid lõbusatena, tahtsid pulma näha, süüa polevat norinud-
ki. Neile antud vahel viina või õlut ja kostitamise tasuks
teinud nad nalja, vahel maskeeritutenagi ilmudes. Lapuliseks
käinud noorukid, ka tüdrukud ja väiksemad lapsed. Möödunud
sajandi lõpul mõistetakse seda käimist küll juba hukka ja
arvatakse, et vanemad peaksid selle ära keelama.

Siinkohal olekski sobiv rõhutada seda, et kõik, mis näis
naljakana ning pakkus lõbu meie esivanematele mitmed põlved
tagasi, ei tarvitse tänapäeval samu tundeid esile kutsuda.
Seetõttu ei ole paljugi rahvapärimestest puhtalt ülevõetav
meie päevil. Küll on aga hinnatav ja eeskujuks võetav see
aktiivsus, millega sooviti kõigest pakutavast osa saada.

Peale naljategemise käis pulmas kogu aeg laul ja tants.

Pulmameeleolus meenutasid vanemad naised tantse, mida
juba ununenuks peeti ja nii oli noortel, mida vaadata ja
õppida, Peol nähtu ja kuuldu talletati ja siis harjutati
kodus toataga või karja juures, et teinekord peol juba ise
esineda.

Oli ka lihtsaid tantse, mis saadi selgeks kohapeal
(sabatantsud, rattad), millest kõik võtsid osa, mis tähis-
tasid kogu pidurahva sõprust ja kollektiivsust. Teade Kihel-
konnast:

"Pulma lõpupoole tehti ikka kokkade tants, mis oli ena-
masti polka. Seal olid siis kõik väljas: pisikesed ning suu-
red. Sõnna pidi igaüks minema, keda kutsuti."⁷

⁶ ERA II 282, 394(5), Tarvastu khk.

⁷ ERM II 2, 206(18), Kihelkonna.

Suurte laulutraditsioonidega Setumaa laulik Akulina Pihla ütleb, et pulma ajal, kui vanemad naised laulsid, siis lapsed panid tähele ja õppisid laulu. Ja seda oli pulmas tõesti palju kuulda, sest kogu pulmakombestikku saatis väsimatu laul.

Nii sai pulmades rahuldust rahva ilu- ja kunstimeel ja armastust selle vastu sisendati noortesegi. Kuulsate pulmalaulikute ning pillimeeste esinemine, nende aukoht teiste pulmaliste hulgas kindlasti võlus noori.

Pulmakombestik ja pulmanaljad eeldasid ka näitlemis- oskust. Vastutavamaid osi kandsid vanemad inimesed, aga nagu öeldud, olid noortelgi omad ülesanded ja neid püüti täita võimalikult hästi, et rahuldada pealtvaatajate ootusi.

Pulmatraditsioonid võimaldasid lastelgi osa võtta vastastikuse abistamise kombest - nad valmistasid veimi, vaatasid pruudi põllepappimist või põrandapühkimist, pulmaoksjoneid või hõbeda heitmist silmapesunõusse.

Kogu tütarlapse elu oli ettevalmistus tähtsaks päevaks - pulmapäevaks. Rääkimata kõikidest pingutustest mehele saada, pidi neiu hoolitsema ka pulmapäeva ilusa ilma eest. Selleks pidi ta koera või kassi ikka õigel ajal toast välja laskma ja neid hästi söötma. Hea ilm saajapäeval tähendas aga omakorda õnnelikku elu.

Sattumine suurde pulmaseltskonda, eriti kui pulmad toimusid veel kodunt eemal, jättis lapsesse väga mitmesuguseid muljeid, sest harva oli talulapsel võimalus kodunt välja pääseda. Pulma saamine oli ihalduseks ja mahajäämine pettumuseks, millest nii meeldejäädvalt kirjutab J.Liiv. Ja kui laps ise ei pääsenud peole, siis ometi kuulis ta jutte sellest, arvamusi ja mälestusi, mis omakorda kujundas tema suhtumist oma sugulastesse ning teistesse inimestesse, näitas kätte tema tulevase koha nende hulgas.

Pärimused kõnelevad ka varrude ning matuste korraldamisest võimaluse korral suurema pidulikkusega. Neil kogunemistel võis olla analoogiline mõju kirjeldatud pulmapeoga.

Kalendritähtpäevade kombed olid kõige tihedamalt seotud igapäevase talupojatöö ja elu-oluga. Kommetest kinnipidamine

pidi soodustama majapidamise edenemist ja selle kaudu isiklikku eluõnne.

Kommete täitmist nõuti lasteltki, kuigi mõnede pruukide puhul nende tähendus ürgsuse tõttu juba ähmastuma kippus.

Ei jõua kõnelda siinkohal kõikidest tähtpäevadest - jõuludest ja jaanipäevast, mardipäevast ja madisepäevast, karjalaskepäevast, jüripäevast ja lihavõtetest, seepärast olgu pikemalt vaadeldud ainult talvised pühad: jõulud, uusaasta ja kolmekuningapäev.

Need olid pühad, mis koondasid kogu pere tähelepanu kodule ja omastele. Kõrgendatud pühademeeleolus käituti vabamalt kui argipäevadel.

Lastele olid need ammuoodatud pühad, sellest räägib ka rahvalaul:

"Jõuaks, jõuaks jõulud tulla
siis saaks saia-leiba süüa
oma käega ossi võtta."⁸

G.Vilbaste meenutab oma lapsepõlvest järgmist: "Lapsed elasid kaasa pühad ja tähtpäevad palju elavamalt kui vanemad inimesed. Nad olid ju alati "ninapidi juures" pühade ettevalmistamisel. Eriti jõulul. Siis tegid lapsed vorstitikke, aitasid emal lõigata kalu kalasildi keetmiseks, seapea ja "kängunannide" keetmisel - neist on mul häid mälestusi."⁹

Jõululaupäeva õhtu ja esimene püha veedeti oma perekonna keskel, lastelgi ei lubatud külasse minna. Söödi, käidi kirikus ja oleskleti heintel või õlgedel. Mänge alustati alles esimesel pühal. See pakkus lastele eriti palju lõbu, sest mängudest võtsid täiskasvanudki osa.

Teisel ja kolmandal pühal võidi juba minna teistesse peredesse ja koguneda suuremate seltskondadena mänguks. Selleks kogunes mitme talu rahvas tavaks kujunenud kohtadesse, sest mitte igas talus ei lubatud mängida.

⁸ H II 15,87(6), Kuusalu khk.

⁹ KV 87, Jõelähtme khk.

Jõulumängud polnud niisiis mitte ainult laste päris-osa, vaid ka noortele oli see peamiseks meelelahutuseks. Mängude initsiaatoreiks olid tüdrukud, noormehed on kaudselt mängu hulgas, nad etendavad mängus vahest "ostjate", vahest "ais" või "lava" kõvaduse proovijate osi.

Meeleolu tõusis haripunkti, kui kaasa löid vanad mehedki mitte ainult õpetava sõna ütlejana ning kõrvaltvaatajana, vaid mängust ise osa võttes. Puhuti on mõnd mängugi nimetatud ainult vanemate meeste mänguna (näit. "Passilöömine").

Mängude temaatika oli ikka valitud igapäevasest ümbritsevast elust. Mängud kujutasid enamasti koduloomi, nende püüdmist, tapmist jne. Sellest ka niisugused mängude nimetused nagu "Hobune", "Siga", "Lammas", "Neula", "Laevamäng", "Suudari ja kräädari" ja muud sellesarnast.

Kõigest eeltoodust koorub tõde, et mängud harisid nii keha kui vaimu. Kõigepealt võis muidugi jõudu, osavust ja vastupidavust ammutada vägikaika või sõrmkoogu vedamisest, köit mööda parte juurde ronimisest. Erilist osavust ning teravat silma nõudsid "Kingsepa silma pistmine" või jalg jala peal pudeli peal istudes suurele nõelale niidi järele ajamine.

Ka näitlemisoskust oli vaja, et mängida "Kinga Jaeni" nii, et see pakuks huvi nii vaatajale kui ka kaasmängijale.

Tüüpiliseks jõulu- ja uusaastamänguks oli jõulusokuks ehk -pukiks, kureks, karuks või hanekeks maskeerituna küla mööda ringi käimine. See oli ettekäändeks, et naabrite juurde minna, õnne soovida, head tuju ning nalja endaga kaasa viies. Ka loomade kehastamine nõudis kujutlusvõimet, huumorit ja teravmeelsust.

Nende "loomadega" oli kaasas saatkond, mis võis paisuda mitmekümneliikmeliseks. Aga ka ilma selleta käidi hulganisti mööda küla perest peresse. Vastupandamatu tung vedas poisikesigi täiskasvanute nalja jälgima, kuigi lapsi ei tahtud jõuluseltsidesse võtta. Läänemaa ja saarte kombe kohaselt kestis selline käimine kümnekond päeva ega olnud kõik seal tehtav lastele eeskujuks.

Ei lastud mööda juhust jõulude ajalgi kontrollida laste lugemisoskust ja nende head või halba käitumist hinnata. Lapsed pidid peast piisaval hulgal salme teadma.

"Sööma alla ja peale loeti. Lugemine oli vähemate laste hooleks. Kes lugeda ei osanud, seda lubati jõululaupäeva õhtuks sealauta viia, mispärast lapsed hirmuga palveid pähe õppisid."¹⁰

Ka näärihani pani lapsi lugema ja karistas mitteoskajaid nokalöögiga. Näärihani peksis ka sõnakuulmatuid: "Küll siis oli kiirgumist ja karjumist... jõuluhani sai muist kätte ja muist pole saanud. Kui jõuluhani ära oli läinud, julgesid kõik peidupaikadest välja tulla."¹¹

Ammendamatuks rõõmuallikaks ja esteetiliseks elamuseks olid reesõidud nii jõuluõhtul kirikuteel või siis ka pühade ajal mööda küla.

Üllaks kombeks oli jõuluõöl loomadele leivapalukese viimine. Perenaine andis lehmadele, peremees hobustele, lapsed oma lemmikloomadele. Selle kombe täitmisega loodeti karjaõnne kasvavat, aga ühtlasi taheti jõulurõõmu jagada elusolenditega, kes olid muutunud lähedasteks ja nagu inimesi mõistvateks.

Kalendritähtpäevade kometest kinnipidamine kasvatas juba varakult põllupidajale vajalikku kannatlikkust ning ettenägelikkust, tähelepanelikkust ja usku kõikide eelolevate tööde õnnelikku kulgu. Niisuguseks, nagu oli täiskasvanute suhtumine ümbritsevasse olustikku, kujunes ka laste oma. Loomad ja rikkalik viljasaak kindlustasid elu ja uusaastaõöl anti loomadele leiba ja visati viljakõrsi kõrgele parte vahele. Kui mardid vaatasid üle majapidamist, siis olid need töödeldud põllusaadused, mille põhjal tööjärge arvestati ja sooviti vilja- ning karjaõnne pererahvale. Nii igal tähtpäeval, alates tuhkapäeva kapsapeade-ennustamisest ja lõpetades jaanipäeva suurte metsikuprotsessioonidega.

¹⁰ G. Vilberg. Endised tähtpäevad Kolga rannas. "Eesti kultuura", II. Tartu, 1913, lk. 263.

¹¹ ERA II 93,334/5(25), Karja khk.

Ja - kõike seda tegid kaasa ka lapsed.

Pimedal porisel ja tuulisel novembrikuul (2.-10.nov.) on hingede päev ja sellele järgnev jaguaeg. Hingedepäeval arvatakse esivanemate ja surnud kodakondsete hingi koju käivat ja kuigi need kõik olid kunagi armsad inimesed olnud, oli nendesse suhtumises midagi võõrastavat, neid kardeti ja püüti andidega lepitada. Ühtlasi muidugi meenutati ja mälestati kadunuid ja pühendati sellesse ka lapsed.

Liigutav on mälestuskild Kolga-Jaanist: "Minu ema rääkis, et tema ema hingede ajal keetnud värsket liha ja ydelnd isi, et "keedan täna värsked, ehk tulevad surnud lapsed ja muud surnud omaksed meile täna õhtu kylasse, siis saavad kah värsked". Selleks tapetud alati hingede aal mõni luum ja viidud siis selle liha keedetult tua otsa piale.."12

Hingede ajal ei tehtud tööd, ei tantsitud ega käratsetud. Küll aga "koguvad mõnda tallu noored kokku, ka vanemad inimesed, räägitakse, lauldakse, aga ei tantsita, sel õhtal ei vurisenud vakk ega liikunud sukka varras. Mulgi talus niisugustel õhtutel antigi üle jutud ja laulud noortele.."13

Vastastikuse abistamise põhimõtet järgiti ka talgutele, õitsile või teistele ühistöödele kogunedes. Siin ei olnud ka mitte kõrvalise tähtsusega nende kogunemiste seltskondlik võlu.

Eelmiste põlvkondade naistele kõige mälestusrikkamad on ajad, mil neidudena käidi koos ühistel käsitööõhtutel, kus töö oli enam ettekäandeks, aga tõelist lõbu tunti ühistest lauludest ja vestlustest, koos tehtud ülemeelikust naljast.

Enamasti soodustasid vanemad seda kommet. Setus näiteks võis ühte perre koguneda kuni 50 noort neidu ja pererahvas toitis neid ning hoolitses nende eest. Teisal aga keelasid vanemad istjatelegi minekut:

"Oh, küll oleks mindud aga kus isa-ema seda lubasid,

12 ERA II 42,119(42), K.-Jaani, Soosaare v.

13 EKRK I 45, Helme.

noored pidid kodu olema, mis seiksed peele lirtvad ööti."¹⁴

Kõige hilisema ajani on istjate komme püsinud Kihnus.

Koos käisid neiud, kes peatselt mehele pidid minema ja iseenesestmõistetavalt kuulusid nende meidude külaliste hulka poisid, kes tutvusi sobitama tulid. Lapsi istjatele polevat võetud, aga lapseks ei loetud näiteks Kihnus enam 10 - 12 aastasi tütarlapsi, kes võisid tulla vanemate hulka, õppida nendelt tööd, laulu ja tantsu. Ühised ettevõtmised ja soe sõprus sidus külanoori toredaks kollektiiviks.

On imeteldav nende füüsilist tööd teinud inimeste vastu- pidavus pidudel: pulmi peeti mitu ööd-päeva, istjatel käidi nädalate viisi ööst öösse lauldes ja tantsides, suvistel õitsi- ja jaaniöödel olid unetunnid üsna põgused. Jätkus energiat, lõbutseti andunult. Peoväsimus ei tohtinud aga kunagi olla noortele põhjuseks tööle hilinemisel või sealt puudumisel.

Külla, kirikusse või peole minnes pandi selga ja anti lastelegi ülle uued riided. Need käsitsi piste-pistelt ja niit-niidilt valminud esemed koos vanematelt päritud ehe- tega valmistasid oma kauniduse ja täiuslikkusega kandjale palju rõõmu. Lapsi, eriti tütarlapsi õpetati end hoolikalt ja kaunilt riietama ning uusi asju hoidma. Uute riiete kand- mine pidulikel juhtudel kasvatas lastes korra- ja puhtuse- armastust ja oli esteetiliseks elamuseks.

Kauaoodatud ja õhinaga ettevalmistatud pühade päevad ning õhtud kodutares, kodakondsete südamlikkus sel ajal - kõik see jäi kauaks meelde ja muutus mälestuseks, mis andis värvingu kogu lapse- ning noorpõlvele, varjutades mõndagi raskemat, kurvemat või hallimat lehekülge. Ja need mälestu- sed kasvasid armastuseks kodu ning kodukoha vastu, nagu oleksid kodus ikka olnud jõulud paksu lumega, saanisõitudega, ülimaltsvate toitudega, rõõmsatujuuliste vanematega ning tore- date mängude ja naljadega. Niisugused mälestused võisid muu- ta helgeks ka hilisemate aastate jõulud ja uusaastaõhtud. Oma

¹⁴ RKM II 6, 448/9(1), Kaarma.

vanematekodust kaasatoodud traditsioone rakendati põlvest põlve, et uus põlvkondki ei jääks ilma kõigest heast ja ilusast.

Laste kaasatõmbamine elu murederohkesse tööpäeva ja samuti helgetesse pidupäevadesse kasvatas lapsi aktiivseteks ühiskonnaliikmeteks. See oli kasvatusese iseenesestmõistetav seos eluga, mida pole lakanud otsimast tänapäeva pedagoogika.

ÜLDISTAVAID TAGASIVAATEID.

VAIMULIKU JA ILMALIKU MUUSIKA SUHE EESTI RAHVAKOOLIS ENNE SUURT SOTSIALISTLIKKU OKTOOBRI- REVOLUTSIOONI.

H. Rannap,
Tallinna Muusikakool.

Esimestes Eesti ala koolides - kiriku- ja kloostri-
koolides - piirdus muusikaline kasvatus vaimulike laulude
õpetamisega.

Ka Pärnu linnakoolis (16.-17.sajandi vahetusel), kus
gildide ettepanekul oli võetud tööle muusikatundja õpetaja,
nõuti õpilastelt kirikuskäimist.1623.aastal kogunenud õpi-
lased kooliõpetaja järelevalve all kirikusse ja pidanud "osa
võtma koorilaulust".¹ 18. sajandi vähestes köstrikoolides
õpetati ainult koraale. 19.sajandi algul oli valdav osa
laulurepertuaarist kirikulaul. Vaimuliku laulu otsese ees-
märgi - laste usulise kasvatus - kõrval oli veel teine:
mitmekesistada jumalateenistust ja muuta see emotsionaalse-
maks. Tekkinud koolikoorid olid laste ja kogu ühiskonna re-
ligioosse-kõlbelise kasvatus ja usupropaganda relvaks. Koo-
likooride esinemine jumalateenistustel sai 19.sajandil hari-
likuks nähtuseks. "Kui kole ja igav on jumalateenistus ilma
lauluta", ohkas Paistu pastor.² Laste kirikusse viimine toi-
mus koolmeistrite kaudu käsu, hirmutamise ja meelitamise teel.
Vennastekoguduse juhidki ei jäänud pastoritest maha. Kambja
Kuuste palvemajas on eestlasest hernhuutlane Georg Beck
1811.a. jõuluks seadnud kokku kaks koori, üks poistest, teine

¹ "Postimees" Pärnu väljaanne, 1923, 12.november.

² Kooli-teadus. Kirjutanud W.A.Hansen, Paiste õppetaja
ja Willandi maakonna koolirevident. Tartus, 1873, lk.60

tüdrukuist, kes laulnud vaheldumisi ja üsna ilusasti. Lastele jagatud laulu eest saia.³

Bestlased olid harjunud laulma töö ja tegevuse juures. 19.sajandiks oldi kohanenud ka luteri kirikuga. Kogudused koraale laulda aga ei osanud. Paljudes kohtades oli olukord samasugune kui Rõngu koguduses 1831.a., kus "laulu armastavat ja lauldavat hästi, kuigi väga võltsidel viisidel".⁴

Kui 19.sajandi alul rakendasid koolipoisse kirikut koorilauluga teenima üksikud pastorid, siis sajandi keskel muutus see üldiseks kombeks. Järva-Jaani kirikuõpetaja on 1866.aasta sügisel kehtestanud korra, et igal pühapäeval peab üks koolmeister oma koolilastega kirikus peale jutluse lõppu üht nelja häälega koorilaulu laulma.⁵ Jõhvi pastori korralduse järgi andis köster koolmeistritele teada, missugusel pühapäeval keegi oma "laulja-lastega" kirikusse peab ilmuma ja "Jumala teenistuse lõppetuseks kori üht õppitud kirriko laulo laulma. Kui vähegi võimalik, katsko koolmeister, et temma lapsed saaksid neljahäälega laulda".⁶ Saaremaal, kus õpetuslik tasapind oli veidi madalam, leppisid pastorid kirikus kahe-kolmehäälsete koolikooride lauludega.⁷ Isegi majanduslikult ja kultuuriliselt mahajäänud Saarde kihelkonnas on 1849. aastal kehtestatud koolikooride pühapäevane laulusundus kirikus.⁸

Igal kooril tuli aastas esineda 3-5 korda. See oli oma-moodi koolidevaheline lauluvõistlus. Pastorid hindasid selle

³ R.Põldmäe. Vennastekoguduse muusikalisest tegevusest meie maal, lk.30. ENSV Teatri- ja Muusikamuuseumi (TMM) fondis.

⁴ H.Rebane. Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust. Tartu,1938, lk. 35-36.

⁵ "Eesti Postimees ehk Näddalaleht",1866,23.märts lk.94-95.

⁶ V.Kütt. Jõhvi kihelkonna rahvakoolid XIX saj. T.Ped.I. diplomitöö, l.24.

⁷ VÕT,Toimik 6 (2317).Mihkel Saarlaidi mälestused.Lõmla algkool (Saaremaa).

⁸ Liivimaa rahvakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu /C.Raedlein/. Tartu, 1887, lk.37.

järgi koolimeistri võimeid, tõstsid kantalikõnes esile paremaid koolikoore ja koolmeistreid nimeliselt ning sarjasid nõrgemaid. Seepärast oli arusaadav, et koolmeistrid tegid koori taseme tõstmiseks mis nad suutsid, kuigi see nõudis neilt suurt tööd, mis vahel toimus ka teiste tundide arvel. Mõnel pool püüdsid koolmeistrid ka "kordajaid õpilasi" kooli laulukooris hoida, et nii kindlustada koori lauljatega.⁹ Mitmes kihelkonnas oli niisugune kord, et pastor andis nädala algul koolmeistrile teada järgmise pühapäeva koraalnimestiku. Koolis õpiti nädala jooksul selgeks (arvatavasti ühehäälselt) need koraalid ja jumalateenistusel juhtis õpilaste laul tervet kogudust.¹⁰ Juhtus sedagi, et pastorite asemel segasid end vahele mõisnikud. A.Grenzstein kirjutab, et saksa junkrutest pärinev mõisanik "valitses kooli, kirikut, kodumaad ja seadis kõik nii sisse, et ta oma eluaset Jumala maakeseks võis nimetada."¹¹ Ei olnud harvad need korrad, mil mõisnikud käsutasid koolikoore esinema. Haljala kiriku juures kohanud parun J. Brevern möödunud sajandi seitsmekümnendatel aastatel juhuslikult Vanamõisa koolmeistrit jõulureedel ja nõudnud, et koolmeister tulgu jõululaulpäeval oma koolilastega kirikusse laulma. Koolmeistri protesti ei võtnud parun kuulda. Ühe päevaga tuubiti lastele jõululaulud pähe ja lapsed laulsid nagu suutsid.¹² Linnakoolide poolt korraldati kirikuisade nõudel kirikus iseseisvaid kontserte. 1898. aastal korraldati Peterburgi eesti koguduse kirikus kooliõpilaste poolt kontsert, millest ka R. Fobias oreლისoolodega osa võttis ja kus "värsked ja selged lapsehääled kandisid koraali "Võta nüüd Issandat" väga kindlasti ja puhtasti ette."¹³

⁹ A. Seppel. Saaremaa koolmeister tsaariajal. VÕT, Toimik 2524, lk. 169.

¹⁰ A. Kasemets. Eesti muusika arenemislugu. Tallinn, 1937, lk. 59-60.

¹¹ A. Grenzstein. Balti haridus. Tartu, 1898, lk. 1.

¹² "Tallinna Post", 1931, 27. detsember, lk. 3.

¹³ "Eesti Postimees", 1898, 12. märts, lk. 2.

Kirikulaulusundus jumalateenistustel nõudis organisaa-
teritelt - köstritelt ja koolmeistritelt koolitöö vastavat
kerraldamist. Esimemispäevaks tuli jätta kaugemad lapsed
koolimajja või kinnitada, et nad oleksid vanematega koos
aegsasti kirikus. Tuli kooskõlastada pastoriga laulude nime-
kiri, lauldavate salvide arv jms. Maarja-Magdaleena kihel-
konnakoolis olnud 1869.a. sügisel kaks koori. Peale "kooli-
koori" oli veel "kirikukoer", kus kihelkonnakooli poiste
kõrval võinud laulda ka mõned ümbruskonna noored laulusõb-
rad.¹⁴

Nii luteri- kui ka õigeusu kirik püüdsid oma koguduse-
liikmete hingedele läheneda kirikulaulu kaudu, kuid erine-
val viisil. Pastorid nõudsid sajandi keskel neljahäälset
laulu. Preestrid olid rahul, kui koolilapsed kiirelt palveid
vuristasid ja hulgakesi ka paar palvesalmi ära laulsid. Rõngu
ja Kirepe valla piiril asetsenud Tilga õigeusu kirikukool oli
oma struktuurilt kihelkonnakool. Pearõhk oli siin 19. sajandi
seitsmekümendatel aastatel vene keelel, usuõpetusel ja ki-
rikulaulul.¹⁵ Preestri nõudel pidid kõik koolipoised kiriku-
kooris kaasa laulma sellele vaatamata, et 90 % õpilastest
olid luterlased.¹⁶ Laimjala õigeusu kihelkonnakoolis oli
kaks koolikoori. Esimesse kuulusid I ja II jaoskonna, teise
koori III-V jaoskonna õpilased. Lauldi lastelaule, palve-
laule, sajandi lõpupoole ka vene ja eesti rahvalaule. Sage-
dasti lauldi kaht laulu: "Kui suur on Siionis me jumal" ning
"Titaniku" hukkamise puhul tekkinud legendi tõttu kiiresti
kuulsaks saanud "Jumal, sul ligemal".¹⁷

Koraale õpetasid oma kodulastele vanemad, et kokkupuutel

¹⁴ TMM, Mapp; Dir. Aug. Wiera elulugu, lk. 46.

¹⁵ R. Alekõrg. Jakob Tamme elust ja loomingust. - Jakob
Tamm. Kogutud teosed. Tallinn, 1959, lk. 10.

¹⁶ E. Türk. Sinilindu püüdmas. Tallinn, 1964, lk. 19.

¹⁷ A. Seppel. Saaremaa koolmeister tsaariajal. VÕT. Toimik
2524, lk. 124-125.

pastoriga perekonnast head muljet jätta. Koolmeister Julius Kuhlbergile on ta lapsepõlves ema vokka veeretades õpetanud lugemist, käske ja vaimulikke laule.¹⁸ 1879.a. sündinud J.J.Sirk on esanud nelja-aastaselt lugeda ja kuue-aastaselt kirikulaule laulda.¹⁹ Varasem kodune rahvalaulu laulmise traditsioon väheneb. Ringis kirik-kool-kodu-kirik laieneb vaimuliku laulu põld. Koolis lauldakse kirikulaule mitte ainult tunnis, vaid ka söömise eel ja järel, magama minnes ja hommikul tõustes. Sageli koolilapsed ei tundnudki nende laulude "püha hõngu". Sügisiseses ja talvises hämaras klassitoas poeti vahel palve ajal pinkide alla ja vahetati nii mõnigi väits või tehti muidu koerust.²⁰ Maarja-Magdaleena kihelkonna Kaitsemõisa koolis ja paljudes teistes lauldi hommikul "Mu süda ärka üles".²¹ Traditsiooniliselt lõpetati koolipäev koraaliga. Palamuse kihelkonna Kassinurme koolis lõpetatud nädal kirikulauluga "Läki koju rahuga".²²

Puhja kihelkonna koolides lõpetati kõik koolinädalad pastor Meyeri nõudel tema tartumurdelise lemmiklauluga:²³

Vainlase küll mässävä,
 tahtva ärä ukuta
 sinu perändust ja riiki
 Tule Jeesus, väärä kõiki!
 Usutav ja armas karjus
 oma karja kaitse sa.
 Ole häda ajal varjus,
 et ta ukka viil ei saa!

¹⁸ RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 97, l.1.

¹⁹ RAKA, f. 2292, nim. 1, sü. 122, l.1.

²⁰ VÕT, Toimik 132, Õpetaja-pensionär Oskar Nageli usutlus.

²¹ VÕT, Toimik 178 (2485). Märkmeid Kaitsemõisa koolist 1890-1893, lk.3.

²² VÕT, Toimik 35 (2346). Kassinurme, lk. 9.

²³ M. Raud. Sulg ja raamat. Mälestusi ajaloo pööriaegadest. Lund, 1962, lk.35.

Koolide kontrollimisel oli kirikulaulude oskusel suur tähtsus. Koolmeister, kes ei võtnud pastorist visiteerijat vastu kõlava koraaliga, ei võinud oodata koolitöö heakskiitu. Seejuures olid pastori usuõpetuses ja kirikulaulus ju ise asjatundjad ja seepärast karmid hindajad. 1861.a. toimus Torva kihelkonnas koolivisitatsioon koolirevidentide Jannau ja Kloti poolt. Jannau ei ole rahul laulu puhtusega, seda eriti neljahäälsete laulude puhul. Klot väidab, et kirikulaul oli enamasti sel määral selge, nagu külakoolidelt nõutakse.²⁴ Vägagi täpselt kontrollisid pastori õpilaste laulu ja fikseerisid seda protokollis. Nii on Rapla kiriku pastor C.Malm 1868/69 õppeaastal kontrollinud talle alluvaid koole ja jäänud rahule 7 kooliga, kus enamasti "g/ut/" laulis. Kahes külakoolis on enamasti lapsi laulnud aga "S/chlecht/".

Hästi lauljate % oli Rapla kihelkonna koolides 61, halvasti lauljate % 39.²⁵ Seega koraale mitteoskajaid õpilasi oli Rapla kihelkonna külakoolides küllaltki palju.

Arhiivandmed näitavad pastorite pidevat kontrolli laulmisõpetuse üle, kusjuures rahulolu vaheldub rahulolematusega. Nii kirjutab Kadrina pastor 7.III 1879 Mädapea kooli protokolliraamatusse: "Laulminne olli ka hea. Agga selle ühhe laulo sees "Kes Jummalat ni laseb tehha" olli ikka veel üks vigga..."²⁶, 8.III 1884: "Agga laulmisega ollen vägga rahul; se olli hästi illusaste sedda kuulda..."²⁷

Sajandi keskel leppisid pastori, kui õpilased ühehäälselt laulsid kasutatavamaid koraale. 70.-80.aastatel nõudsid paljud pastori neljahäälset laulu, vaatamata sellele, et õpetusplaanides oli selgelt öeldud: "Walla koolis ei pea mitte enam kui kahehealega laulmist ette võetama".²⁸ Neljahäälse lauluga liialdamise vastu on ka Ado Grenzstein, kes

²⁴ A.Viigi. Haridus ja kultuur Torvas, lk.78.

²⁵ RAKA, f.1219, nim.1, sü. 145, l.3.

²⁶ RAKA, f.4664, nim.1, sü. 1, l.10.

²⁷ Samas, l.21.

²⁸ Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, § 19, p.3, lk. 8.

juhü koolmeistrite tähelepanu pedagoogilistel kaalutlustel neljahäälsest laulmisest loobuma ja üha enam ühe- ja kahehääelseid laule laulma.²⁹ Kuid ega kahehääline laulminegi läinud ilma pingutusteta. Estlased olid harjunud laulma ühehäälselt. Nii rahvalaulud, vaimulikud laulud kui 19. sajandi kekel ka saksa ilmalikud laulud levisid kõik ühehäälsena. Mitmehäälsust kuuldi vaid niipalju kui koolis lauldi. Sellepärast olid ka tulemused mitmehäälsel laulmisel visad tulema. Isegi niisuguses laulukultuuriga kihelkonnas nagu Palamuse, olid õpilaste oskused ja võimed kahehäälsel (tolleaegse kombe kohaselt nimetati kahehäälsel laulmist sageli mitmehäälseks) laulmisel ühe hinde võrra nõrgemad.³⁰

Õpetatavate laulude arvu ja nimed andis koolmeistrile pastor. Sageli oli see arv väga suur, ulatudes sajandi lõpul kolme vallakooli õppeaasta jooksul sajani.³¹ 19. sajandi lõpul õpetati kirikulaule konsistooriumi otsuse kohaselt nn. ringi mööda. See tähendas igas vallakooli klassis ca 30 koraali õpetamist aastas, kusjuures igal kooliaastal õpetati uued laulud. Ring sai täis kolme aasta jooksul.³²

Urvaste pastor esitas oma kihelkonna koolidele 1869/70 õppeaastaks nimekirja 47 koraali kohta. Teiste koraalide kõrval olid tema poolt koostatud nimekirjas "O pä täüs werd nink joni", "Üts lats on sündnu Petlemin", "Mo perra ütlep meije pä", "Krist, Ke hawwan olli", „Krist ellap Ke mo armastap", "Mes mull waija murret pitta".

Järgmisel õppeaastal said koolmeistrid Urvaste pastoraadist nimekirja 36 koraali kohta. Nii pidid Urvaste kihelkonna kooliõpilased kahe aasta jooksul õppima 83 erinevat

²⁹ A.Grenzstein. Koolmeistri käsiraamat. Esimene aastakäik, kooliaasta 1880. Tartu, lk. 14.

³⁰ J.Karma. Palamuse koolide ajalugu 1687-1920, lk. 174.

³¹ A.Eiberi mälestused, H.Rannapi valduses.

³² RAKA, f.1168, nim.1, sü.70, l.1.

koraaliviisi.³³ Ega mujalgi olnud olukord palju parem. Tarvastust pärit andmetel "kui kolm talve koolis käisid siis oli ligi 100 laulu peas nii et pea huugas kui Petseri kiriku kell".³⁴ Õisu vallakoolis pidid lapsed õppima 1880.-1883. aasta koolipäevil 96 erinevat koraali (1880/81 - 31, 1881/82 - 33 ja 1882/83 - 32 koraali).³⁵ Tartumaal esitas pastor G.Punga veel 1910.aastal oma kihelkonna koolidele kogu õppeaja vältel kohustusliku lauluvarana nimekirja 102 koraali kohta.³⁶

Millal koolmeister suutis nii palju laule õpetada? Kas ettenähtud tundidest selleks piisas?

Paljus aitas ainete omavaheline sidumine. Lauldi ka katekismuse, lugemise ja kirjutamise tundides. Oma ettekandes "Kirikulaul koolis", mille J.Kurrik pidas koolmeistrite koosolekul 20.juunil 1885, soovitab ta: "Lugemise tundide jauks jääb sedamööda seletada ja õpetada 5-6 tervet laulu... kirjutamise tunnis võivad lapsed päha õpetatud salmisid peast ehk ka etteütlemise järele üles kirjutada... Katekismuse tunnis... tuleb katekismuse paremaks arusaamiseks sündsaid laulusalmisid tarvitada".³⁷

Koraalide hea ettekandmise eest on mitmed pastorid premerinud kooliõpilasi. Pastorite eeskujul on ka mõned koolmeistrid samuti talitanud. Suure-Jaani koolmeister on isegi kooli rahadest kasutanud 1889.aasta kevadel 4 rubla 40 kopikat "kingituseks õpilastele kes osutasid õppeaja jooksul erilist usinust ja armastust kiriku laulu vastu õpilaste kooris."³⁸

Tuupimise ja ühekülgsuse tõttu oli koraalide õppimine

³³ RAKA, f. 1270, nim.1, sü. 748, 1.27.

³⁴ KM RG, RKM II 223, 438 (6).

³⁵ RAKA, f. 4014, nim.1, sü. 1, 1.48-49.

³⁶ RAKA, f.1261, nim.1, sü. 435, 1.9.

³⁷ Kõned laste kasvatamisest ja õpetamisest. Peetud Tartu seminaris koolmeistrite koosolekutel. Tartus, 1883-1886, IV vihik, lk.19-20.

³⁸ RAKA, f.4008, nim.1, sü.1, 1.26.

lastele sageli igav ja vastumeelne. Sajandi lõpuaastatest meenutab Massu Voose vallakooli päevilt hilisem koolmeister: "Väga vastikud olid laulutunnid. Need venisid justnagu poole pikemaks teistest tundidest. Eesti keeles õpiti ainult kirikulaule."³⁹

Visalt õpiti kirikulaule Saaremaal. 1892/93 õppeaasta õppetulemuste andmetel ei osatud üheski koolis "väga hästi" laulda koraale. Hästi lauldi kolmes, rahuldavalt viies ja mitterahuldavalt kolmes koolis.⁴⁰

Kirikulaulu kõrval võitleb 19.sajandi jooksul endale eluõiguse ilmalik laul. Sajandi esimesel poolel on ilmalikuks repertuaariks saksa heliloojate laulud. Sajandi teisel poolel algab oma võidukäiku eesti laul. Tõenäoliselt on õpetanud ilmalikke laule üksikud laia silmaringiga koolmeistrid juba 19.sajandi algul, kui mitte varem. Fr.R.Kreutzwald tõstab 1840.a. oma "Viina katkus" julgelt ja selgelt regivärsiliste rahvalaulude ja ilmalike laulude laulmise kirikulaulu kõrval võrdväärsele kohale.⁴¹ J.W.Jannseni kõrval üks esimestest ilmaliku laulu avalikest propageerijatest oli Saaremaa Anseküla pastor Martin Körber, energiline ja haritud mees. Tema asutas kihelkonnakooli õpilastest koori ja esines sellega korduvalt kodukülas ja Kuressaareski. Körber andis välja 1864.aastal eestikeelse koorilauliku "Laulud Sõrvemaalt". Ta "Karjatse laulu", mis oli tema loominguga üks populaarsemaid, lauldi paljudes Saaremaa ja "suure maa" koolides. See laul: "Ma olen veike karjane,

Mul lodud laul ja keel,

Sest laulan kui üks lõuke,

Ja rõmus minno meel"

oli lihtsa tekstiga, 6/8 liikuva rütmiga, meeoleoluka kerge meloodiaga, lühikese kaheksataktilise meloodiaga ja põhi-

³⁹ J.Uustalu. 40.a. õppimas ja õpetamas.VÕT,Toimik 14, lk.6.

⁴⁰ Bericht über die Revision des Evang.-lutherischen Religionsunterrichts in den Landelementarschulen und sogen. Ministerschulen des Livländischen Consistorialbezirks für das Jahr 1892/93. Riga, 1893, lk.36.

⁴¹ /Fr.R.Kreutzwald/.Wina-katk.Tartu,1840,lk.25-30 jt.

funktsioonidel püsiva harmooniaga meeldiv lauluke.⁴²

M.Körber hindas kõrgelt muusikaoskust. Anseküla kihelkonnas ei saanud Körberi ametisoleku ajal ükski koolmeister töökohta, kellel head kuulmist ja tublit lauluoskust ei olnud.⁴³

Õpetatud Eesti Seltsi 1863.a.ankeedivastustest näeme, et mõned koolmeistrid laulsid oma lastega ilmalikke laule. Nii kirjutab Torma kihelkonna Aruküla koolmeister, et õpetab "monned rõmo=laulud,"⁴⁴ Palamuse kihelkonna Marla koolis õpetatakse ka "monned arie laulod"⁴⁵ ja Otepää kihelkonna Arula koolis on lauldud aarialaule isegi neljahäälselt.⁴⁶ Esimese eesti rahvalauluna ilmub J.W.Jannseni "Eesti laulikus" 1862.aastal "Kallis Mari". Jannseni lauliku 120 laulu said ilmaliku repertuaari kaevuks. Siit ammutasid koolmeistrid saksa laulukesi, mis, kuigi võõramaised, erinesid siiski tublisti koraalist. Ilmaliku laulu levikule aitas kaasa ka Jannseni poolt 1865.a.asutatud "Vanemuise" selts. Kinnitatud põhikirja teise paragrahvi järgi õpitakse kirikulaulu kõrval "ka muud koorilaulu, mis iga mõistlik inimene hää meelega võib kuulda ja laulda."⁴⁷ Sajandi teisel poolel suhtusid paljud pastorid ilmaliku laulu laulmisse koolis ikka veel eitavalt. Kui Võnnu kooli uus õpetaja K.Ollik õpetanud koolilastele L.Koidula "Kui päevakära aega ei annud palvele, siis astu õhtul õue ja vaata ülesse", leidnud usklik koolijuhataja J.Reinans selle poolvaimuliku laulu liiga ilmaliku olevat ja keelanud koolis õpetamise.⁴⁸ K.Olliku and-

⁴² Laulud Sõrvemaalt, mitme healega. Tartus, 1864, lk.3.

⁴³ Studien-Skizze über die Estnische Volksschule (auf die Insel Oesel). Leipzig, 1865, lk.40.

⁴⁴ RAKA, f.2569, nim.1, sü. 78, l.138.

⁴⁵ RAKA, f.2569, nim.1, sü.78, l.92.

⁴⁶ RAKA, f.2569, nim. 1, sü.78, l.287.

⁴⁷ "Vanemuine" 1865-1925. Tartu, 1925, lk. 22.

⁴⁸ K.Ollik. Võnnu algkool 1879-1887. - VÕT, Toimik 137 (2446).

metel olevat Reinans kogu tema koolisoleku ajal õpetanud ainult ühe ilmaliku laulu: "Metsas kasvas maasikas, maasikas nii ilus". Muhu Vanamõisa kooli õpetaja Simmu Tõnu laulnud õpilastega iga päev, aga ainult vaimulikke laule. Kui poisid vahest ilmalikke laule laulsid ja koolmeister juhtus seda kuulma, jätnud ta poisid tunniks ajaks kinni.⁴⁹ See-eest on aga paljud tolleaegsed pedagoogid pööranud suurt tähelepanu ilmaliku laulu laulmisele. Läänemaal Vaikna koolis lauldud 1870.aastatel rohkesti ilmalikke laule ühe-, kahe- ja kolmehäälselt. 19.sajandi lõpupoole oldi mõnes maakohas ilmalikust laulust üsna võõrdunud. Viru-Nigula ministერიumi-koolis lauldud jõulupuu all peale jõululaulude ka rahvalaulu "Ketra, Liisu, memmetütar". Rahvas pole olnud sellega rahul.⁵⁰ Kodavere kihelkonna Sassukvere koolis õpetanud Abram Paju enamasti ilmalikke laule. Et Abram leiti väga ilmalik koolmeister ja jumalakartlikkuses ning laste karistamises nõrk olevat, siis laskis pastor koos koolivalitsusega ta kohalt lahti.⁵¹

Ilmalike laulude pääsemisel koolirepertuaari aitasid suurel määral kaasa trükitud laulukogumikud ja koolilaulikud. Kuid paljud koolilaulikudki sisaldasid koraale. Veel 1910. ja 1913. aastal ilmunud koolidele määratud laulikutes oli väga palju kirikulaule. Ometi kaldus ajapikku ülekaal ilmaliku muusika poole. Laulurepertuaari muutumist trükiväljaannetes näitab alljärgnev tabel:

⁴⁹ V. Randmetsa kogutud andmed Muhus 1958, H. Rannapi valduses.

⁵⁰ M. Raud. Sulg ja raamat, lk. 118.

⁵¹ KM RO, RKM II 223, 1.689.

Laulurepertuaari muutumise skeem koolilaulikute ja koolides kasutatud lauluviisiraamatute põhjal.

Autor	Lauliku nimetus	Ilmumise aasta	Laulude koguarv laulikus	Vaimulikke laule	Ilmalikke laule	N e i s t				
						Esti rahvalaule	Esti heliloojate laule	Liedertafellike autorite ja saksa rahvalaule	Vene heliloojate ja rahvalaule	Lääne klassikute ja teiste rahvaste laule
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Punschel, J.	Choral-Melodien-Buch	1839	364	364	-					
Hagen, J.A.	Laulo-wisi-ramat Tallinna ja Tarto Ma-kele lauloramatute kõrva ja peale sedda weel üks weikene lissa	1844	268	268	-					
Hörschmann, E.H.A.	Mõnned armsad laulud wagga süddame rõmustamiseks ühhe ehk kolme heäleaga laulda	1847	6	-	6	-	-	6	-	-
	Tallinna ja Tartoma Kirriko laulo ramato laulo wisid. Riias.	1852	200	200	-					

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Tallinna Tarto= ma Kirriko laulo ramato laulu wisid Pernus ja Willandis	1852	202	202	-					
Jannsen, J.	Eesti laulik. 120 laulo=wisi neile, kes hea melega laulvad ehk laulo kuulvad.	1862	120	17	103	1	-	ca 102	-	-
Hagen, J.A.	Wisi=ramat Tallinna ja Tarto Ma kele Lauloramatute kõrva	1866	330	330	-					
Kuhlbars, Fr.	Laulik koolis ja kodus	1868	48	4	44	-	-	47	1	-
Brandt, Fr.	Pisukene Laulu- ja mängimees. Uued kol- me ja nelja healega laulud.	1869	30	8	22	-	-	22	-	-
Willigerode, A.H.	Laulo-salgokene. Kori laulud Jummalale nim- mel Keisrile auks rahvale rõmuks	1870	24	11	13	-	-	22	2	-
Nebokat, J.	Ilmalikud Meeste- koorid. Seminaride, kihelkonnakoolide ja lauluseltside tarvis väljaantud	1870	35	6	29	-	-	27	1	7
Jung, J.	Laulud kolme heäle- ga	1871	97	88	9	-	1	94	-	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Jakobson, C.R.	Rõõmus laulja.Koo- li lugemise raama- tu viisiid	1872	22	5	17	4	1	6	-	11
	Tallinna- ja Tarto- Ma Kirriko laulo ramato laulo vii- sid	1873	326	326	-					
Hermann,K.A.	Koori ja Kooli Kannel	1875	55	36	19	-	1	51	1	2
Jung,J.	Laulud kahe ja kolme häälega ja kaanonid	1876	114	21	93	-	5	101	1	7
Hermann,K.A.	Eesti Kannel.Vaimu- likud ja ilmalikud segakoorilaulud ki- rikus,koolis ja kodus laulda	1882	43	19	24	-	43	-	-	-
Hermann,K.A.	Koori ja kooli kannel.Teine anne	1882	45	15	30	-	3	27	1	14
/Eisen,M.I./	Väike Nootidega lauluraamat	1883	100	100	-					
Hermann,K.A.	Eesti Kannel.Nelja häälega laulud sega koorile koolis ja kodus laulda	1884	31	3	28	-	31	-	-	-
	Koli lauluramat kolme heale noti- dega	1884	90	90	-					

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Hermann, K.A.	Põltsamaa endise õpetaja E. Hörschelmanni laulud	1885	16	16	-					
Ramul, A.	Õige usu kiriku laulu viiside raamat koolide tarvis	1885	58	58	-					
		1890	27	-	27	-	-	-	27	-
	Eesti laulud rahva koolidele	1890	30	-	30	8	4	16	-	2
Kuusik, T.	Kooli-laulik Eesti rahva-koolidele	1892	40	4	36	-	-	29	7	4
Org, P.	Kirikulaulude kogu. Koolitarvituseks välja valitud.	1893	28	28	-					
Hermann, K.A.	Laulude raamat. Plu-hääled kooli, kodu, konserdi ja pidu tarvituseks	1897	186	129	57	8	49	94	8	27
Hermann, K.A.	Laulude raamat. Plu-hääled. II trükk	1905	167	109	58					
Kappell, J.	Сборник песенъ для эстонскихъ народныхъ школ	1900	106	35	71	6	21	39	27	13
Tõnisson, M.	Kukulind. 50 kahehealega Eesti laulu.	1902	50	-	50	1	29	17	-	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Läte,A.	Sõja laulud.Isamaa- kaitsjatele ja koo- liledele.	1902	14	1	13	-	13	-	1	-
Org,P.	Kirikulaulude kogu. Koolitarviduseks välja valitud.Teine tr.	1903	33	33	-					
Kuhlbars,Fr.	Kooli kannel.176 ühe-,kahe-,kolme- ning neljahälset laulu Eesti kooli- dele,ühtlasi ka Lasteaedadele ning kodulastele	1908	176	10	166	7	9	134	5	21
	Tallinna III laulu- pidu laulud Laste- kooridele	1909	6	1	5	3	-	1	1	1
Ruut,K.	Kooli laulude kogu I,II,III	1910	51	9	42	4	7	21	5	14
Hacker,W.	Väike lauluraamat Kantate meie evan- geliumi Lutheruse koguduse lastele koolis,kodus ja ki- rikus tarvitada ühe, kahe ja kolme heale nootidega	1910	256	255	1	-	-	-	1	-
	Laste laulud nooti- dega	1910	195	195	-					

Tabelist nähtub kuivõrd arvukalt trükiti ja suunati koolidesse kirikulaulude viise. Koraalikogumikud sisaldasid harilikult kakssada-kolmsada viisi. Alates möödunud sajandi kolmekümnendate aastate lõpust ilmus igal aastakümnel vähemalt üks rohkearvuliselt koraale sisaldav kogumik. Eesti heliloojate üksikud laulud jõudsid koolidesse möödunud sajandi kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel aastatel. Vene heliloojate laule ja vene rahvalaule hakati eesti koolis rohkesti laulma möödunud sajandi üheksakümnendatel aastatel, seoses lauliku "Гусли ", К.А. Германи "Ilu-hääled" ja J.Кәппели "Сборник песень " ilmumisega. Saksa liedertafellike heliloojate laulud moodustasid ilmalikest lauludest absoluutse enamuse С.Р.Якобsoni lauliku "Rõõmus laulja" ilmumiseni. Mitmetes laulikutes moodustasid need saksa järelromantilised laulud veel XX sajandi esimestel aastakümnetel tunduva osa.

Tabelist näeme, et laulurepertuaaris toimus märgatav muutus ilmaliku muusika kasuks XIX sajandi lõpul. Samas aga näeme, et kirikulaul võitleb oma olemasolu eest koolirepertuaaris, kusjuures see võitlus kestab vaadeldava perioodi lõpuni. On aga ilmne, et peamine muutus laulurepertuaaris toimus ilmalike laulude ülekaalu suunas ja see ülekaal saavutati XX sajandi esimeste aastakümnete revolutsioonide künnisel.

SISUKORD

Eessõna	3
<u>Eesti kool ja pedagoogiline mõte 19.s. lõpuni</u>	
Elango, A. Rahvakooli algmed Eestis	6
Andersen, L. Eesti rahvakooli arengujooni 19. sajandi keskpaiku	21
Kotsar, K. Ajaloo elemente eesti koolilugemikes (kuni 1917.a.)	33
Einasto, E. L.Suburg pedagoogina	41
Rannap, H. Ado Grenzstein laulmise õpiku autorina	59
<u>Eesti kool ja pedagoogiline mõte 20.s.</u>	
Saal, H. Marksistlik pedagoogiline mõte Eestis 1905.-1907.a.revolutsiooni perioodil	64
Laul, E. Mõningaid oktoobrielse eesti kooli ajaloo probleemide (1911.a.ülevenemaa-lise algkoolide loenduse andmeid)	77
Elango, O. Eesti õpetajate Liidu koolipoliitilised seisukohad 1919.-1940.a.	93
Palamets, H. Kooliuuenduslikust suunast ajaloo õpetamisel kodanliku Eesti koolis	105
Tomasson, E. Õpetajaskonna osast kultuürirevolutsioonis Eesti NSV-s 1940.-1950.a.	117
<u>Eesti rahvapedagoogika küsimusi.</u>	
Kaljuvee, G. Laste kasvatamine tänapäeva kõlhoosikülas	131
Jõgi, M. Eesti rahvapidustuste osa noorsoo kasvatamisel	143
<u>Üldistavaid tagasivaateid.</u>	
Rannap, H. Vaimuliku ja ilmaliku muusika suhe eesti rahvakoolis enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrerevolutsiooni ...	155

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ
ЭСТОНСКОЙ ШКОЛЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ
I

На эстонском языке

Тартуский государственный университет
СССР, г.Тарту, ул. Пилкооли, 18

Vastutav toimetaja A. Elango
Korrektor A. Norberg

=====

TEÜ rotaprint 1969. Trükkimisele antud 30. XII 1969.
Trükipoognaid 10,88. Tingtrükipoognaid 10,12. Arves-
tuapoognaid 9,3. Trükiarv 500. Faber 30 x 42. 1/4.
MB 09690. Tell. nr. 1015.

Hind 65 kop.

Hind 65 kop.

A-30422

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00293161 8